

VIGILIA

2004 / 1

HAVAS LÁSZLÓ: II. Szilveszter pápa
és a Szent István-i Magyarország
TUSOR PÉTER: Az esztergomi „bíborosi szék” történetéhez
GÁRDONYI MÁTÉ: A Magyar Katolikus Egyház
önértelmezése a pártállam idején

Vathy Zsuzsa prózája
Lábass Endre és Tandori Dezső esszéje
Lászlóffy Aladár és Toldalagi Pál verse

Beszélgetés Hans Urs von Balthasarral

A nyolcvanéves Török Endre köszöntése

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Mag hó alatt	1
HAVAS LÁSZLÓ:	II. Szilveszter pápa és a Szent István-i Magyarország <i>(tanulmány)</i>	2
TUSOR PÉTER:	Az esztergomi „bíborosi szék” történetéhez <i>(tanulmány)</i>	13
GÁRDONYI MÁTÉ:	A Magyar Katolikus Egyház önértelmezése a pártállam idején <i>(tanulmány)</i>	25

SZÉPÍRÁS

VATHY ZSUZSA:	Rekviem Zoliért és Bolond Lacigyerekért <i>(kispróza)</i>	33
TATÁR ALBERT:	Emlékezés Toldalagi Pálra	36
TOLDalagi PÁL:	Zsuzsa emlékkönyvébe; Végyszavak <i>(versek)</i>	41
■	Toldalagi Pál levele Rónay Lászlónak (1971. február 18.)	41
LÁBASS ENDRE:	Omegarus. Utazás a néptelen földön <i>(esszé)</i>	42
LÁSZLÓFFY ALADÁR:	Haydn: Búcsúszimfónia <i>(vers)</i>	56
TANDORI DEZSŐ:	Az „elbeszélés” további nehézségei <i>(esszé)</i>	58

BESZÉLGETÉS

MICHAEL ALBUS:	Hans Urs von Balthasarral <i>(Görföl Tibor fordítása)</i>	65
----------------	---	----

MAI MEDITÁCIÓK

■	Török Endrének, <i>akként</i>	70
---	-------------------------------	----

KRITIKA

SÁRKÁNY PÉTER:	Vallás és hagyomány filozófiai fogalma. Mezei Balázs: <i>Vallás és hagyomány</i>	74
----------------	---	----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	77
---	----

Mag hó alatt

A naptári évek fordulója a számvetés a ideje. Elsősorban a nagyhatalommal lett Pénz kötelez mérlegkészítésre, adóbevallásra. Nemcsak az intézményeket, vállalatokat, hanem szinte mindnyájunkat, hiszen lassan „vállalkozóvá” válik az ország. Már a szellem, a művészet, a tudomány emberei is egyre többen számlatömbbel a zsebükből járkálnak. Számolgat mindenki: mennyivel növekednek jövőre a kiadásai. Sűrögnek a közvélemény-kutatók: ki milyen kilátásokat jósol magának és az országnak az új évre?

Vörösmarty még azt kérdezte: „Ment-e a könyvek által a világ előbb?” Töprengése napjainkra mintha átalakult volna: ment-e, megy-e a gazdaság által előbbre az ország, a világ? E kérdés elhomályosította a költőét, hiszen mindig újabbak bukkannak föl, és válnak egyre fontosabbá: fejlődött-e a világ a tudomány, a technika, a politika, a művészet által?

A legfontosabb kérdés azonban sokkal átfogóbb: a világ megy-e előbbre? Fejlődik-e vagy megtorpan, halad-e vagy hanyatlik? Az élet egyes részterületeiről nyilván eltérő válaszok érkeznek. Mindenki örömmel figyeli például a tudományos-technikai haladást — miközben elfeledkezik ennek káros következményeiről.

Ami azonban valójában meghatározza a sorsunkat, az az élet egészére irányuló kérdés: fejlődik-e az ember, az emberiség? Jobb lett-e, igazságosabb, testvériesebb, emberibb lett-e az élet az elmúlt évben idehaza és szerte a világon? A reformkor óta legnagyobb költőinket folytonosan kínozza ez a kérdés. Vörösmartyval szólva, mikor következik be, hogy „baromból s ördögből a népszaroló dús / s a nyomorú pór nép emberiségre javúl”? Nyilván lehetetlen egy mondatban felelni, vagy akár statisztikai válaszokat keresni. Hiszen az emberi gonoszság látványos és riasztó megnyilvánulásai mellett úton-útfélen megtapasztaljuk az emberi jóságot is: többnyire észrevétlenül, rejtetten — csak éppen a híradások nem ezekről szólnak. Mégsem térhetünk ki a válasz elől, egyéni életünkben a legkevésbé: előbbre jutottunk-e emberségünkben?

A kérdés karácsony, a Megváltó születésnapja után még élesebben is fölvetődik: haladt-e előre a megváltás folyamata? Ez a kérdés szorosan kapcsolódik az előzőhöz, hiszen Krisztus nemcsak az örök üdvösséggel ajándékozta meg a világot, hanem segíteni akarta földi boldogulásunkat is. Benne Isten egyszer s mindenkorra megváltotta a világot, ez azonban nem csupán egyszeri történelmi esemény, hanem mindnyájunk életét átfogó és a történelem végéig tartó folyamat is. S a két folyamat nem választható el egymástól: a megváltás ott munkál minden emberi jóban, de képes áttörni még a rossznak diadalmaskodni látszó erőin is.

II. Szilveszter pápa és a Szent István-i Magyarország

HAVAS LÁSZLÓ

1939-ben született Budapestén. Klasszika-filológus, ókortörténész. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Klasszika-filológiai Tanszékének tanszékvezető tanára.

¹Dolgozatom több gondolata további részletes irodalommal megtalálható ebben az írásomban: *A klasszikus római történetírás hatása a magyarországi latin nyelvű irodalom kezdeteire*. ITK, 104, 2000, 539–572.

**II. Szilveszter pápa és
III. Ottó német-római
császár**

Gerbert d'Aurillac, vagyis II. Szilveszter pápa 1003. május 12-én halt meg Rómában, a Lateránban, és az ottani Szent János katedrálisban temették el. A nagy teológus és tudós fontos szerepet játszott a középkori magyar királyság megeremtésében is. Különösen aktuális tehát jobban megismernünk annak a nagy európai humanistának a történelmi szerepét, akinek tevékenysége szorosan kapcsolódik a középkori történelmi Magyarországhoz, mely regionális nagyhatalomként igazi jelentőséggel bírt Közép- és Kelet-Európának Nyugat- és Dél-Európához fűződő kapcsolata alakításában.

Miként tudjuk,¹ Szent István a koronát a Rómában székelő II. Szilveszter pápától kérte és kapta, nem pedig a német-római császártól, mert a germán részről történő megkoronázás a magyar uralkodóról mintegy vazallus-képet alakíthatott volna ki. Ebben a vonatkozásban persze a nagy történelmi előképről sem feledkezhetünk meg, hiszen Nagy Károly is a pápával koronáztatta magát a rómaiak császárává. Mindezzel persze nem kívánom azt állítani, hogy a magyar uralkodó a pápa és a német-római császár konfliktusából kívánt volna hasznot húzni, miként azt a közelmúltig több magyar történész is megpróbálta bebizonyítani, teljesen történetietlen módon. Kr. u. 1000 tájékán ugyanis II. Szilveszter és III. Ottó a legteljesebb összhangban működtek együtt, így köszöntve közösen Rómában az új ezredévet is. Ez teljesen természetes, hiszen éppen III. Ottó tette meg pápává nevelőjét, az egyszerű családból származó Gerbert d'Aurillacot, aki a pápai trón előtt Reims és Ravenna érseke volt. Az új pápa hivatalában is megmaradt a császár hívének, nagy hatást gyakorolva rá, s a császár egykori mestere elképzeléseinek is megfelelően álmódott egy egységes és egyetemes új Római Birodalom megeremtéséről, egy olyan átfogó keresztény államról, amely Bizáncal is szoros egységet alkot. Nem véletlen, hogy a császár Rómát tette meg saját fővárosává is, s egyidejűleg maga is támogatta a későbbi Szent Istvánnak magyar királyként való megkoronázását. Ha tehát elfogadjuk azt a közlést, amely a Hartvik-féle Szent István-legendából származik, és amelyet egyébként újabban többen vitatnak, miszerint a magyar fejedelem koronáját valóban Róma

**A kibontakozó
magyar királyi udvar
műveltsége**

püspökétől kapta, akkor ez a tény pusztán azt bizonyítja, hogy a magyar uralkodó szemében egyfelől a kereszténység, másfelől az állami önállóság jelentették a legfőbb értéket. Arról sem szabad persze megfeledkeznünk, hogy a pápához küldött magyar küldöttség nem pusztán a katolikus egyház fejének tisztelgett, hanem egyúttal a kor egyik legnagyobb tudósának és teológusának is, aki kitűnően ismerte nemcsak korának irodalmát, hanem a klasszikus műveltséget is (kommentárt írt Porphyrios *Isagogájához*, „Bevezetéséhez”, valamint Arisztotelész latinra fordított műveihez). A kibontakozó magyar királyi udvar műveltsége ugyanis véleményünk szerint jól egybevághat ezzel a lehetséges értelmezéssel, rácáfolva arra a nálunk igen elterjedt nézetre, hogy a korabeli magyar műveltség alacsony szinten állt volna. Az uralkodó udvarában ugyanis feltétlenül számolnunk kell egy olyan szellemi környezettel, amely nemcsak a kor általános nyugat- és dél-európai civilizációja felé, hanem a klasszikus kultúrára is nyitott volt. Természetesen ez a szellemi környezet alapvetően külföldiekből állt, akikre a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelmek* kiemelt módon utal, megjelölésükre a *hospites* („vendégek”) szót használva. Az az egyházi személy, aki a király nevében Szent Imre számára az atya gondolatait megfogalmazta, joggal tulajdonít nagy jelentőséget ezeknek az „idegeneknek”, akiken elsősorban az új magyar állam területén megtelepedett klerikusokat és lovagokat érti.

**István királyá
koronázása**

Mindazonáltal ma is vannak olyan tudósok, akik kétségbe vonják, hogy István valóban a pápától kérte volna koronáját, s arra hivatkoznak, hogy az ilyen közlést tartalmazó legenda jóval az események után íródott, némiképpen meghamisítva a valódi tényeket. Azok a kutatók, akik ezt a negatív álláspontot képviselik, elképzelésüket egy német krónikás, a merseburgi Thietmar egyik mondatával igyekeznek alátámasztani, aki szerint István a koronát és a jóváhagyást a császár kegyelméből és biztatására kapta volna meg. Szerintük ez azt jelentené, hogy maga III. Ottó volt az, aki Istvánnak a koronát elküldötte. Valójában ez az értelmezés kevésbé valószínű, mert mint Kristó Gyula is állítja,² III. Ottónak aligha volt szüksége saját maga biztatására, azaz a koronát valójában mégis a pápának kellett küldenie; az ő intézkedéséhez társult III. Ottó császár kegyes jóváhagyása, sőt biztatása is, azaz megítélésem szerint a merseburgi krónikás adata valójában azt igazolja, hogy István számára a koronát II. Szilveszter pápa küldte el a német-római császár jóváhagyásával és támogató ösztönzésével.

²Szent István király.
Vince Kiadó,
Budapest, 2001.

**II. Szilveszter pápa
politikai elképzelései**

II. Szilveszternek ez a feltételezhetően aktív szerepe István királyá koronázásában tökéletesen összhangban áll azokkal az egyéb adatokkal is, amelyeket Gerbert d'Aurillacnak politikai felfogásáról és gyakorlatáról tudunk, részben korábbi, részben pápai működése idejéről. A jeles humanista ugyanis igazi „királycsináló” volt, miként Gerbert d'Aurillacot egy mai limoges-i

³Gerbert 2000. *Une sagesse millénaire pour le siècle nouveau*. Géoeconomie, 17, mars 2001, 133–145, ahol a szerző további idevágó munkáinak adatai is megtalálhatók.

Bizáncig ívelő tervek

II. Szilveszter pápa
ideálja: egy egységes
Európa

professzor, J.-P. Levet minősíti,³ hiszen közismert, hogy milyen befolyása volt arra, hogy Hugues Capet (Capet Hugó) legyen a francia király, és az is közismert, hogy Gerbert milyen jó kapcsolatot tartott fent Lengyelország, Kijev és Csehország fejedelmével is. A jeles egyházi és tudós személyiség tehát igazi nagypolitikai tényező volt, aki 987-ben elősegítette Hugues Capet megválasztását a francia trónra. Később III. Ottóval együtt támogatta a lengyel Boleszláv fejedelem ama törekvését is, hogy megszervezze Lengyelországban a római egyházat, jóllehet II. Szilveszternek voltak fenntartásai a lengyel fejedelemnek a királyságra támasztott igényével kapcsolatban, és elutasította, hogy elismerje őt ebben a méltóságában. Ugyancsak kapcsolatot tartott fenn a kijevi Rusz fejedelmével, Vlagyimirrel, akitől azt remélte, hogy majd odafigyel a Nyugat vallási eszményeire, s ilyen módon korlátozni fogja Bizánc befolyását ebben a térségben. Szilveszter pápa arra kérte továbbá az egyik észak-germán királyt, Olaf Tryggvasönt, hogy a latin ábécével váltsa fel a helyi rúna írást, mert csak így történhetik meg népének keresztény nemzetként való elismerése. Egyesek azt is aláhúzzák, hogy Gerbert Csehország népének is nagy figyelmet szentelt.

Mindezek eléggé közismert tények, amelyeket a szakirodalom általában fel is szokott vonultatni, szemben azzal a — megítélésem szerint — jóval jelentősebb ténnyel, amelyet Hugues Capet egyik titkos levele tartalmaz. Ebben a titkos levélben, amely Gerbert d'Aurillac levelezésében maradt fenn, tehát nagy valószínűséggel saját maga írta mint a király titkára, az szerepel, hogy a francia uralkodó II. Bazil bizánci császártól és annak fivérével és uralkodótársától, Konstantintól megkérte az egyik bizánci hercegnő kezét, éspedig saját fia, Róbert számára. Vagyis Gerbert d'Aurillac politikai elképzelése Európa legnyugatibb részétől egészen Európa legkeletibb feléig, Bizáncig ívelt; ezt a hatalmas térséget kívánta valamiféle politikai egységbe vonni. Ezzel a kiváló humanista és teológus azt a példát kívánta továbbvinni, amely II. Ottó és bizánci felesége, Theophanu házassága révén valósult meg, s amely a Karoling-fejedelmek mintájára próbált meg egyfajta új szövetséget kialakítani a Nyugati és a Keleti Római Birodalom között. Hugues Capet, nagy valószínűséggel Gerbert d'Aurillac kezdeményezésére, olyan nem Karoling-fejedelem volt, aki arra törekedett, hogy szövetségre lépjen a bizánciakkal, s így ugyanolyan rangra kívánta volna emelni a születőben lévő „Capeting-házat”, mint amilyen megkülönböztetett pozíciója az Ottók családjának volt.

Mindez amellet szól, hogy II. Szilveszter pápa politikai ideálja egy egységes Európa volt. Gerbert d'Aurillac azt hitte: lehetséges egy olyan egyetemes európai birodalom megteremtése, amely előbb létrehozza a békét, majd pedig megvalósítja azt a társadalmi és kulturális előrehaladást és igazságot, amelyet a

szeretet és a szociális gondoskodás koronáz meg. Számára az első feltétel a béke volt, amelynek megvalósulása minden szinten hozzájárul az államok életének zavartalan menetéhez. Így megteremthető Európa egysége, és pedig egyfelől a latin népek alapján, amelyekhez még hozzájárulnak a germánok és más barbárok is, feltéve, hogy megtörténik kereszténnyé válásuk, vagyis végbemegy evangelizációjuk, másfelől pedig természetesen Bizánc vonatkozásában is, amely ugyancsak a római civilizációnak társörököse. Erről tanúskodik a nagy humanista teológusnak tanítványához, az ifjú III. Ottóhoz írt egyik nyilatkozata, amely szerint van „valami isteni, amely abban nyilatkozik meg, hogy valaki, aki görögnek született, ám a birodalom tekintetében római, valamiféle örökletes jogon megszerzi magának a görög és a római bölcsesség egész kincsesházát”.

Az európai egység
előfutára

Nyilvánvaló tehát, hogy Gerbert d'Aurillac olyan római birodalom megszületésére vágyott, amely valóban egyetemes, és amely képes felidézni azt a hajdani birodalmat, amely egy nyugati részre és egy keleti egységre hullott szét. A „ezredév pápája”-nak, miként a főpapot gyakran nevezni szokták, az az állandó gondja, hogy létrehozzon egy világbirodalmat, amely a maga idején valójában „globálisnak” számított volna, olyan módon valósítva ezt meg, hogy a meglévő birodalmi kereteket elsőrendűen Kelet felé terjesztette volna ki. Tehát II. Szilveszterre úgy tekinthetünk, mint ama ideál talán egyik első, vagy talán éppen legelső előfutára, amelyet ma próbálunk megvalósítani, s amelyet úgy szoktunk mostanság nevezni, mint *domus Europaeát*, vagyis mint „európai házat”, hivatalos nevén Európai Uniót.

István király
politikai törekvései

Az apostoli magyar király politikai törekvései abban az irányban haladtak, hogy beilleszkedjenek II. Szilveszter pápa látomásainak keretei közé. „Az ezredév pápája” képes volt rá, hogy szeresse Európa valamennyi népét, amelyeket egy olyan cél érdekében kívánt egyesíteni, hogy egy civilizáció közös hagyományán és általános értékrendjén belül a *humanitas* jegyében teremtsen meg egységét. Hasonlóképpen a magyar király is olyan királyságot kívánt megvalósítani, amelynek alapja a keresztény hit, s ilyen módon az ország képes beilleszkedni Krisztus misztikus testébe, vagyis abba a keresztény egyházba, amely a birodalmak közösségének alapja. Abban a királytükörben, amelyet a magyar uralkodó fiához, Imréhez intézett, a magyarok úgy jelennek meg, mint a kereszténység friss hajtása, mindazonáltal olyan népet alkotva, amely már túllépett gyermekkorán, az első sérülékeny éveken, s olyan erőteljes ifjúvá vált (*juvenis*), amely elég erős ahhoz, hogy ebbéli állapotában gyakorolja a hitét, és ezt érvényre juttassa más országok viszonylatában is, noha azok tekintetében éppen fiatalsága miatt különleges ápolást igényel.

**A Magyar Királyság
mint Krisztus
testének része**

**Az aranykor eszméje
az *Intelmek*ben**

⁴In: H. Krasser – E. A.
Schmidt (kiad.):
*Zeitgenosse Horaz.
Der Dichter und seine
Leser seit zwei
Jahrtausenden.*
Tübingen, 1996, 209.

**Az *Aeneis*
történelemfelfogása
az *Intelmek*ben**

Mindez azt jelenti, hogy a Magyar Királyság — és ez az istváni irat egyik legfontosabb kérdése — része a *Corpus Christi*-nek, vagyis Krisztus ama testének, melynek gyarapítása magának a magyar királynak is éjjel és nappal kötelessége, akárcsak más keresztény császároknak, akik nevüket is erről a cselekedetükről kapták. Mint az *Intelmek*ben olvassuk: „*Unde quidem in primis reges augusti dicebantur, quia augebant ecclesiam.*” („Bizony elsősorban azért nevezték a királyokat felségeknak, mert gyarapításukkal fölségítették az egyházat.”)

Azzal, hogy a Magyar Királyság Krisztus testének részévé vált, lehetőséget kapott arra, hogy változást idézzon elő alkotóelemeinek korábbi állapotában. A múltban a magyarok élete háborúk között zajlott, ám ezentúl a magyar állam elkövetkezendő életkora minden bizonnyal a béke időszaka lesz, ellentétben a megelőző évezreddel, vagy legalábbis annak végső szakaszával. És ennek megfelelően az elkövetkezendő király uralma, aki István fia, Imre lesz, a koronás fő reményei szerint ugyancsak a béke periódusaként fogható fel, minthogy fiának egy békésebb világgal kell szembenéznie, ellentétben apjával, akinek fegyveres összeütközések jutottak osztályrészül. Ebben az *Intelmek*ben felbukkanó eszmében valójában az antik *aurea aetas* és *aureum saeculum*, vagyis az aranykor és az arany évszázad eszméjét fedezhetjük fel, azaz azt a történelemfelfogást, amely korábban a legklasszikusabb formában az Augustus korában élő és működő Vergilius és Horatius költészetében fogalmazódott meg, vagyis azoknál a római költőknél, akiket az *Intelmek* szerzője kétségkívül ismert, miként arra Horatius vonatkozásában Borzák István mutatott rá.⁴ Szerintünk Vergilius hatása nem csupán az aranykor eszméjén keresztül befolyásolta az *Intelmek* szemléletét, hanem az egész *Aeneis* történelemfelfogása is hatással volt a magyar fejedelemsükörré. Ezzel magyarázható ugyanis, hogy a Szent István-féle *Intelmek* úgy utal Rómára, mint a Magyar Királyság megalapításának legközvetlenebb történelmi előzményére. Hogy Szent István felfogására a vergiliusi *Aeneis* történelemlátása volt messzesemenően hatással, az is utal, hogy Róma alapítójaként nem Romulusra céloz, mint aki a Római Birodalmat megteremtette, ami a legtermészetesebb megoldás lenne, hanem az Aeneadesre, és rajtuk keresztül magára Aeneasra. Ez a vergiliusi hősköltemény felfogásának felel meg, ahol Romulus mint a viszály (*discordia*) és a zsarnokság (*tyrannis*) megtestesülése, vagyis mint fivérének, Remusnak meggyilkolója a háttérbe kerül, miközben Róma és a birodalma valóságos megteremtőjeként és hordozójaként igazában Aeneas jelenik meg, aki nemcsak a rómaiak ősatyjaként tűnik fel, hanem Róma igazi megteremtőjeként is. A magyar uralkodótükör ebben persze nem kizárólag Vergiliust követte, hanem Gerbert d'Aurillac nyomán is járt, aki ugyancsak gyakran idézte Vergiliust, és az általa posztulált béke korszakát ugyancsak a vergiliusi aranykor nyomán jellemezte.

Tehát a Szent Imre előtt fölc sillanó új békeperiódus a Szent István-i *Intelmekben* egyszerre állítható párhuzamba a vergiliusi IV. *ecloga* megszülető gyermeke által bejelentett új aranykorral, és azzal a *novum aureum saeculum*mal, amelynek elindítója II. Szilveszter pápa szemében saját tanítványa, az ifjú III. Ottó császár. Vagyis a magyar fejedelemtükör gondolati párhuzamai egyszerre lelhetők fel az Augustus-kori költészetben és a közel egykorú, az ezredfordulóhoz kapcsolódó Gerbert d'Aurillac politikai koncepciójában. Hogy a Szent István-i *Intelmek* eszmeileg mennyire szorosan kapcsolódik a II. Szilveszterre is hatást gyakorló vergiliusi *Aeneis*hez, arról egy további gondolati párhuzam is tanúskodik. Az *Aeneis* XII. énekében Aeneas a következő tanáccsal fordul fiához, Ascaniushoz: „Disce puer, virtutem ex me verumque laborem, / fortunam ex aliis.” (435–436) — „Gyermek, férfierényt és túrni nehéz veszedelmet, / íme, tanulhatsz tőlem. Másoktól a szerencsét” (Kartal Zsuzsa fordítása).

**A tiszteletreméltó
ősök utánzása**

Mint látjuk, ezek az Aeneas szájába adott szavak szinte maguk is valamilyen fejedelemtükör féleséget fogalmaznak meg, amelynek a mása jelenik meg ezek után Szent Istvánnál, aki gyermekének ugyancsak egyfelől a nehéz feladatok elvállalását (*labor*), másfelől a férfierények gyakorlását (*virtutes*) kívánja megtanítani, köztük mindenekelőtt azt a *pietast*, kegyességet, amelyet a vergiliusi Aeneas is megtestesített, s amelyet a magyar király ugyancsak nélkülözhetetlennek tart a *tyrannis* elkerülése céljából fia, Imre számára. A béke megteremtése azonban mindenekelőtt az előző uralkodók és a tiszteletreméltó ősök utánzásával válik lehetővé, ami azt jelenti, hogy Szent István itt nem a maga harcos példáját kínálja fel gyermekének, hanem azokét a keresztény császárokat, akiknek már sikerült valamikor megvalósítaniuk egyfajta aranykori állapotokat. Imrének is tehát, akárcsak Ascaniusnak, nem apjától, hanem „másoktól” kell megtanulnia a szerencsét.

⁵Tudtommal az írás még
nem jelent meg,
előadásként elhangzott
Piliscsabán és
Debrecenben.

Ez a gondolat — mint arra a Marburgban élő jeles magyar tudós, Köves-Zulauf Tamás rámutatott — csak Vergiliusnál fordul elő, s ebben követi őt azután Zrínyi Miklós a *Szigeti veszedelemben*.⁵ A magyar tudós megállapítását mi most annyiban egészíthetjük ki, hogy a vergiliusi eszme az irodalomban Zrínyi Miklóson kívül még a Szent István-i *Intelmekben* is felismerhető, nyilván ugyancsak mint a vergiliusi szellemiség örökségeként.

**A soknyelvű és
kulturálisan sokszínű
ország eszménye**

A Szent István-i tanításnak tehát az a lényege, hogy a pogány vad és nomád állapot helyett egy olyan keresztény magyar királyságot kell fenntartani és megőrizni, amely szerves része a *Corpus Christine*nek, vagyis egy olyan országra van szükség, amely ennek megfelelően belső harmónián alapul, és képes arra, hogy tiszteletet parancsoljon magának mind a külső, mind a belső ellenséggel szemben. A kérdés ennek megfelelően mindenekelőtt az, hogy maga a király miként tudja ezt a feladatot megvalósítani, úgy hajtva végre a kiemelt gyökeres fordulatot, hogy a ke-

reszténység a magyarság körében még valójában csak friss hajítás. Ez a mélyreható változás valójában csak egyetlen módon hajtható végre, ha az eredmény egy olyan multikulturális királyság, amely felhasználja ugyan a régit, ám egyúttal újat is teremt, ezáltal valósítva meg egy valóban *regnum (non) unius ling(a)e uniusque moris*, vagyis egy olyan királyságot, amely nem csupán egy nyelven és egyetlen kulturális hagyományon nyugszik. Az egész Szent István-i mű Imrének éppen ezt a soknyelvű és kulturálisan sokszínű országot mutatja fel példaképpen, ráadásul minden eszközzel ezt a jelleget hangsúlyozva. Ezt az összetett civilizációt hangsúlyozzák mind a klasszikus, mind a bibliai idézetek és reminiszcenciák is. Ezt támasztja alá a fentebbi latin szövegidézet is, hiszen a *regnum (non) unius ling(a)e uniusque moris* kifejezés egy Kr. u. 2. századi római történetíróra, az afrikai származású Florusra megy vissza.

A közös hiten alapuló
európai egység

Ezen a ponton feltétlenül II. Szilveszter pápa eszményére kell gondolnunk, aki egy olyan európai egységet szeretett volna létrehozni, amely mindenekelőtt azokon az országokon nyugodott volna, amelyeknek közös hite volt a kereszténység, s amelyeknek volt egy közös civilizációja is, egy olyan kultúra, amely egyesítette a különféle görög-római, valamint regionális elemeket, ám ugyanakkor ezek az országok szükségképpen különböztek is egymástól mind nyelvükben, mind helyi sajátosságaikban, hagyományaikban, miközben függetlenségüket is megőrizték volna. Ebben az összefüggésben érthetjük meg igazán azt az *Intelmekben* felbukkanó állásfoglalást, amelyet a magyar király vall a független monarchiáról. Itt ugyanis a szerző a következő kérdést teszi fel, mindjárt meg is válaszolva önmagának: *Quis Gr(a)ecus reget Latinos Gr(a)ecis moribus, aut quis Latinus reget Gr(a)ecos Latinis moribus? Nullus.* (Ki lenne az a görög, aki a latínokat görög törvények alapján kormányozná, vagy pedig ki lenne az a latín, aki a görögöket latín törvények alapján igazgatná? — Senki.)

A Magyar Királyság
közvetítő szerepe

Ebben a retorikus megfogalmazásban nemcsak a Római Birodalom kelet felé való terjeszkedésének leplezett elutasítását láthatjuk, hanem azt a szándékot is, amely a keleti ortodoxiát egyértelműen igyekszik a maga történelmileg kialakult keretei közé szorítani, s egyúttal ebben a kijelentésben jól érzékelhetjük az önálló és független ország követelményének nyomatékos megfogalmazását is. Szent István tehát a magyar királynak és országának egy olyan közvetítő szerepet szánt, amely hidat vert volna a két nagy keresztény kultúra és a kétféle típusú monarchikus államberendezkedés közé. A magyar király ennek megfelelően joggal érdemelte ki mind a római egyház, mind a görögkeleti egyház elismerését. Istvánt ennek megfelelően kanonizálta Róma 1083-ban. Másfelől viszont az is érthető, hogy 2000-ben a második millennium alkalmával az ortodox egyház is a szentek közé emelte azt a magyar királyt, aki mindig autonóm módon igyeke-

zett eljárni az egyházszervezésben, annak ellenére, hogy a pápával is próbálta mindig megőrizni jó kapcsolatát. Jelképesen hasonlóan fejez ki a Szent Istvánnak tulajdonított Szent Korona is, egyfelől a maga bizánci alsó egységével, másfelől pedig latin felső részével, még akkor is, hogy ha tudjuk, hogy ezt a koronát maga Szent István soha nem viselte. Mindez azt jelenti, hogy bár a magyar király általában szorosan igyekezett kapcsolódni mind Gerbert d'Aurillac, mind tanítványa, III. Ottó politikai koncepciójához, mindazonáltal képes volt azt önállóan kezelni, sajátos irányba módosítani, úgy, ahogy az egy igazán nagy államférfihez méltó volt.

II. Szilveszter pápa politikai levelezése

Ami az irodalmi formát illeti, a Szent Istvánnak tulajdonított munka ugyancsak igyekezett kamatoztatni a Gerbert d'Aurillac-féle hagyományokat. A pápa irodalmi hagyatékában nagy szerepet játszik a politikai levelezés, azaz gyakoriak az olyan levelek és egyéb írások, amelyeket a kor uralkodóihoz, államférfiaihoz, királynőihez stb. intézett. Gerbert levelei közt találunk olyan dokumentumokat, amelyek intelmeket és tanácsokat intéznek III. Ottóhoz vagy Hugues Capet-hoz, vagy más hasonló személyekhez, vagyis csupa olyan vezető személyhez, akik révén a pápa meg szeretne volna valósítani azokat a politikai terveit, amelyek egy sajátos európai egységet céloztak meg, azaz egy olyan egyetemes birodalmat, amely képes az általános béke megteremtésére. Ezeket a leveleket joggal lehet úgy felfogni, mint egyfajta miniatűr uralkodói tükröket és biztatásokat, amelyek széles horizontú politikai ideológiát fogalmaznak meg Európa korabeli politikai helyzetével kapcsolatban a Kr. u. 1. évezred végén és a 2. évezred kezdetén. Ebben a tekintetben elmondhatjuk, hogy II. Szilveszter ilyen jellegű levelei a megszülető magyarországi latin nyelvű irodalom számára is kijelölték az utat.

Az I. évezred végén jelentkező apokaliptikus víziók

⁶Gerbert d'Aurillac:
Le Pape de L' An Mil.
Paris, 1987. Ez
Somorjai G. helyenként
vitatható fordításában:

*II. Szilveszter, az
ezredik év pápája.*
Balassi Kiadó,
Budapest, 1999.

II. Szilveszter politikai elképzelésével kapcsolatban szokás beszélni egyfajta optimizmusról, ahogy azt már P. Riché hangsúlyozta,⁶ kijelentvén, hogy Gerbert nem fogadta el az I. évezred végén jelentkező apokaliptikus víziót. Ez a felfogás mégis vitatható, mert az ottói korszaknak ez a nagy humanistája többször is khiliasztikus nézeteket hangsúlyoz, vagyis a Kr. u. I. évezred végén maga is érzékelt bizonyos olyan jelenségeket, amelyek a világvége előzményeként foghatók fel. Ebben nincs is semmi különös, hiszen az ezredforduló valóban olyan korszak volt, amelyet igazából átjárt a millenarizmus vagy a khiliazmus gondolata, amely az Antikrisztus eljövételétől való félelmet jelentette. Különösen erősen megmutatkozott ez a gondolat a 10. században annál az Adso Dervensisnél (Montier-en-Der-i Adsonál), aki azt hirdette, hogy az Antikrisztus székhelye és fővárosa Jeruzsálemben lesz, visszaállítván ott a templomot, és alávetve hatalmának a Kelet királyságát. Tudnunk kell, hogy Adso szoros levelező kapcsolatban állt Gerbert d'Aurillac-kal, így nem vélet-

⁷Itt és a továbbiakban az alábbi szövegkiadást használtuk: P. Riché – J. P. Caillet (ed.), Gerbert d'Aurillac: Correspondance I-II. Paris, 1993. Ellenőrzésképpen használtuk még: J. Havet (ed.): *Lettres de Gerbert*. Paris, 1889, illetve *The Letters of Gerbert*. N.Y., 1961, transl. with an introd. by H. Pratt Lattin.

**Khiliasztikus nézetek
II. Szilveszter pápa
leveleiben**

**A keleti népek mint az
Antikrisztus előhírnökei**

⁸Szent István király
Intelmei és Törvényei.
SZIT, Budapest, 2000,
ahol Bollók J. írta a
bevezetőt és a
magyarázatokat az
Intelmekhez.

len, hogy az Antikrisztus mint a gonosz szelleme Gerbert víziójában is felbukkan. Gerbert leveleiben meg is találjuk ennek a világtértelemezésnek a lecsapódását. Egy 984-ből való levelében a humanista a következőképp vázolja fel Jeruzsálem helyzetét: Jeruzsálem panaszkodik sorsa miatt, azt kérve a keresztény világtól, hogy mentse meg a pogányoktól, akik felforgatják a szent helyeket, s oltalmat kér a Sátánnal szemben is, aki meg akarja fosztani Krisztust a maga dicsőségétől (XXVIII. levél).⁷

Egy másik levelében Gerbert, mégha azt Metz püspöke nevében írja is, úgy mutatja be Lotharingiai Károlyt, mint a Sátán képviselőjét, azzal fenyegetve meg őt, hogy zárva maradnak előtte az égi Jeruzsálem kapui, és maga a Szent Szűz fogja felszólítani, hogy elátkozottként távozzék ama örök tűzbe, amely a Sátán és angyalai számára van elkészítve (XXXI. levél). Egy további levelében, amely 988 elejéről származik, Gerbert arra buzdítja egyik művelt barátját, Konstantint, hogy harcoljon Belial fiai ellen. Tekintve, hogy Belialt a középkorban azonosították az Antikrisztussal, ez azt jelenti, hogy a „fény fiai”, vagyis a béke fiai, akik nem az emberbe, hanem magába Krisztusba vetik hitüket, Krisztus olyan hadseregét alkotják — beleértve magát Gerbert d'Aurillacot és híveit, mindenekelőtt III. Ottót és annak anyját —, amely igazából az Antikrisztus ellen harcol, hogy annak egy egyetemes katolikus birodalom megteremtésével vessen gátat (CXXXIX. levél).

Ilyen módon az I. évezred fordulóján a lehetséges eljövendő katasztrófa már a kapuk előtt látszott állni, az egész emberiséget fenyegetve. Adso, Gerbert levelező barátja, és sokan mások is ezt a rettenetes állapotot Góg és Magóg keleti népeinek megjelenéséhez kapcsolták. Mint tudjuk, a 10. században egyesek ezeket a népeket a magyarokkal azonosították, kijelentvén, hogy ők az Antikrisztus előhírnökei, akiket a korabeli keresztényeknek meg kell semmisíteniük. Ez jelenik meg az Auxerre-i Névtelen levelében is, jóllehet ő nem fogadja el ezt az álláspontot.

A létrejövő Magyar Királyságnak valójában azt kellett bizonyítania európai szinten, hogy a magyarok igazából nem az Antikrisztus támogatói, s István ezért is hangsúlyozta, hogy a Magyar Királyság valójában a kereszténység képviselője, amely nem képezi részét az Antikrisztus rémítő birodalmának. Ebben az értelemben figyelmezteti Szent István a fiát, Imrét, hogy ne hozzon létre tyrannist, mert ezzel helytelen irányba terelné az országot, s őt magát úgy lehetne tekinteni, mint *inimicus et ultort*, azaz mint „ellenséget és bosszúállót”. Bollók János helyesen mutatott rá,⁸ hogy a középkorban ezek a szavak a Sátán megjelölésére szolgáltak, s itt olyan kifejezésekről van szó, amelyek a zsoltárokból és Szent Jeromos bibliai magyarázataiban fordulnak elő. Mi ehhez már csak azt tesszük hozzá, hogy Gerbert d'Aurillac is ellenségnek, *hostis*nak nevezi az ördögöt, akinek maga is fontos szerepet tulajdonít a történelem menetében.

Szent István országa,
a kereszténység
védőbástyája

Mindez arra utal, hogy Szent István el kívánta hárítani a népet fenyegető összeomlást, miként Gerbert d'Aurillacnak is az volt a szándéka, hogy megmentse az emberiséget egy egyetemes keresztény birodalomnak a létrehozásával: olyan birodalom révén, amely az imádság védőpajzsa mögött lel erőt a bölcsességben, a filozófiában és mindazokban a tudományokban, amelyek biztosítják a „fény fiai” számára „a lelkek kormányzásának művészetét” (LXVII. levél). Ilyen módon az ezredforduló időszakában, amikor a világvégét várták, és készek lettek volna a magyar nép megsemmisítésére az Antikrisztussal feltételezett állítólagos kapcsolatok ürügyén, Szent István képes volt országát a kereszténység védőbástyájává tenni, meggyőzve a keresztény országokat arról, hogy Magyarország valójában a kereszténység védelmezője. Mindezt nem csupán az *Intelme*k irodalmi propagandájával érte el, hanem főképpen politikai művével, egy olyan monarchiát teremtve meg, amely képes volt összebékíteni és egységbe vonni mind a klasszikus ókor, mind a korai középkor különféle politikai elméleteit és gyakorlatait, megvalósítva azok szintézisét.

A bencések szerepe
István udvarában

Ebben az értelemben István jó tanítványa volt II. Szilveszternek, mégha csak közvetlen formában is, lévén, hogy számára ezeket az eszméket és törekvéseket mindenek előtt udvarának papjai szolgáltatták, különösen azok a Benedek rendi szerzetesek, akiknek első magyarországi monostorát 996-ban hozták létre az egykori Szent Márton dombon, vagyis a mai Pannonhalmán. Ez az iskola azt a Cluny-i szellemiséget képviselte, amelynek maga Gerbert d'Aurillac is odaadó híve volt, lévén maga is Cluny-i szerzetes. Nem véletlen tehát, hogy Szent Istvánnak azok az eszméi, amelyek a más országokkal való kulturális kapcsolatok létrehozására irányultak, vagyis hogy miként illeszse be országát a keresztény Európába, voltaképpen a Francia Királyságig nyúlnak vissza. Ennek bizonyítására hivatkozzunk Odilóra, Cluny híres apátjára, aki maga is büszke volt rá, hogy kivívta a magyar király elismerését. A Chartres-i Fulbertus apát, Gerbert egyik másik levelező barátja ugyancsak támogatója volt az István irányításával kialakuló magyarországi egyházszervezésnek, könyvvél is megsegítve Bonipertust,⁹ Pécs ama püspökét, aki egy nehezen ellenőrizhető adat alapján az apostoli magyar király belső udvari papja volt, s ennek megfelelően esetleg akár az *Intelme*k megfogalmazásában is szerepet játszhatott. Mindezek a távolra mutató kapcsolatok István részéről teljesen tudatosak voltak, hiszen összeegyeztethetők voltak az általa sokra tartott Karoling-hagyományokkal is.

⁹L. C. MacKinney:
*Bishop Fulbert and
Education at The
School of Chartres,
Notre Dame. Indiana,
USA, 1957, 54,
appendix 6.*

A Karoling-
hagyományok
tisztelte

Ebben az összefüggésben kell megemlíteni a magyar királynak a Karoling tradíciókhoz való ragaszkodását is. Nemcsak megkoronázása tekintetében elevenítette fel Nagy Károly példáját, hanem annak temetkezési módját is követte, mert a frank császár úgynevezett Prosepina-szarkofágja és Szent István sírja egy-

**II. Szilveszter pápa
alakjának eltérő
megítélései**

aránt egy antik pogány sírláda keresztény szellemenben történő át-
alakítása. Ahogy ezekben a síremlékekben pogány és keresztény
kultúra szerves egységgé alakul, ugyanúgy a Szent István-i
királytükörben is elválaszthatatlan módon fonódik össze és egé-
szíti ki egymást az antikvitás szellemi kultúrája, valamint a kö-
zépkori Karoling és posztkaroling gondolkodás és annak formái.

Két olyan nagy politikus portréja bontakozik ki tehát előt-
tünk, akik a maguk módján mindketten úgy jelennek meg, mint
egyfelől a hit emberei, másfelől pedig, mint a *domus Europea*, va-
gyis az európai népek közös háza eszményének előfutárai. Ami
Szilvesztert illeti, ő ideológiailag igazából egy olyan rendszert
képviselet, amely az elmúlt évezred hekatombái után, amely kor
egymás után látta széthullani a modern ideológiai, politikai és
kulturális konstrukciókat, egyedül testesíti meg a régi Európá-
nak azt a mindmáig érvényes szellemi hagyatékát, amelyen az
egységes Európa valóban felépíthetőnek látszik, ahogy arra az
utóbbi időben különösen J-P. Levet figyelmeztetett (ld. fentebb).
Ezek után különösnek látszik, hogy Gerbert-t, ezt a jószándékú
embert a középkor folyamán igen eltérő módon értékelték. A le-
genda a muzulmán nekromanták egyik tanítványává tette meg,
aki úgy jelenik meg, mint valami varázsló, mint valami boszor-
kány, az ördög cinkosa és a Sátán szolgája. Föl kell tehát ten-
nünk a kérdést: honnan származik ez az elképzelés? Az ezredév
pápájának ezt az értékelését általában különleges tudásával
szokták összefüggésbe hozni, amelynek természettudományos
megalapozottsága a humanista személyét mint egyfajta Faustot
látszik feltüntetni. Ez az értelmezés nemhogy nem zárható ki, de
nagyon is valószínű. Ám a magunk részéről egy másik lehetősé-
get is föl kell vetnünk, tudniillik II. Szilveszternek a magya-
rokkal fennálló kapcsolatait, akiket az Antikrisztus népének tekin-
tettek az ezredfordulón, azonosítva őket a Jelenések könyve ama
megjósolt népével, akik a világvégén fellázadt népek között jelen-
nek meg mint Góg és Magóg népei. Ezért egyesek valóban értel-
mezhetnék úgy, hogy a pápa igazából az Antikrisztussal rokonszen-
vez. Sajnos, ez a kedvezőtlen megítélés részben mind a mai napig
tovább élt, főképp azt hangoztatva II. Szilveszterrel szemben, hogy
hajlamos volt az intrikára, a kétszínűségre, mi több, az árulásra.
Mégis, napjainkban mind többen szolgáltatnak igazságot az ezre-
dév pápájának, a nagy humanistának és polikusnak. Ezen kedve-
ző fordulat jegyében egyre többen tekintenek rá úgy, mint az egy-
séges Európa szellemének egyik kezdeményezőjére; sok tekintetben
II. János Pál pápa törekvéseinek előfutáraként tűnik fel. Ezért re-
mélhetjük, hogy miként II. Szilveszter megtalálta méltó helyét a
páneurópai szellemi örökségben, ugyanúgy mi magyarok is, akik
remélhetőleg jó úton vagyunk az Európába való visszaintegráló-
dás tekintetében, kellőképpen elismerjük majd az ezredév pápájá-
nak érdemeit a magyar államiség és kultúra kialakításában.

**Az egységes Európa
eszméjének egyik
kezdeményezője**

Az esztergomi „bíborosi szék” történetéhez

TUSOR PÉTER

1967-ben született Gödöllőn. A kecskeméti piaristáknál érettségizett, történelem és latin szakos diplomáját, doktori fokozatát az ELTE-n szerezte. OTKA Posztdoktori- és akadémiai Bolyai-ösztöndíjas. A PPKE BTK Történelemtudományi Intézetének adjunktusa. Vatikáni kutatásait a Faludi Ferenc Akadémia támogatásával végezte. Legutóbbi írását 2002. 5. számunkban közzöltük.

A bíborosi kinevezések történelmi háttere

¹További szempontok és könyvrészlet:

Péter Tusor:

*Prolegomena zur Frage
des Kronkardinalats.*

Archivum Historiae
Pontificiae 41 (2003) s.a.

2003. szeptember 28-án II. János Pál pápa harminc új bíboros, köztük Magyarország primásának nevét hozta nyilvánosságra. Erdő Péter bíborosi kinevezése mindazonáltal nem mondható váratlannak. Amikor a Szentatya tíz hónappal korábban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem nemzetközi tekintélyű rektorát állította a legmagasabb magyar egyházmegye és a magyar hierarchia élére, már ebben a kérdésben is kinyilvánította akaratát. Esztergom érseksége és a bíborosi méltóság régóta szoros kapcsolatban áll egymással. E kapcsolat írásban nem rögzített, a szokásjog erejével bírt látszó hagyományon alapszik, amely egy hosszas és bonyolult történeti fejlődés eredménye.

* * *

Szent Péter utódai a történelem folyamán elméletileg mindig szabadon járhattak el a kardinálisok kreálásában. A kánonok által biztosított szabadság azonban hosszú évszázadokon keresztül csak az olasz, még pontosabban az Egyházi Állam területéről származó bíborosok kiválasztásában mondható a gyakorlatban is maradéktalannak. Az egyházfők döntéseit ugyanis az egyes keresztény uralkodók különféle bel- és külpolitikai megfontolásoktól vezéreltetve már a 14. századtól kezdve igyekeztek valamilyen módon befolyásolni. Részint meg kívánták akadályozni, hogy a pápák az ő hozzájárulásuk nélkül tüntethessék ki koronájuk alattvalóit, részint pedig saját jelöltjeik számára szerették volna a bíbort egyre mohóbban kieszközölni, amivel mellesleg számottevően hozzájárultak a Szent Kollégium italianizációjához. Olyan mérvű — vélt vagy valós — jogosítványokra, mint országuk püspökei kinevezésében persze sosem tudtak szert tenni. Az Apostoli Szék ugyanakkor egészen a 20. század elejéig rendszerint figyelembe vette tiltakozásaikat és ajánlásaikat, mely utóbbiakra világi részről egyre gyakrabban hivatalos „(meg)nevezés”-ként (*nominatio*) tekintettek. Az uralkodók által előterjesztett, az esetek többségében saját alattvalóik közül kikerülő kardinálisokat igen szemléletesen „korona-bíborosok”-nak nevezték.¹

**Az első magyar
kardinálisok**

Nem volt ez másként Magyarország esetében sem. Az első magyar kardinális, az 1252-ben prenestei püspök-bíborossá kinevezett Báncsa István esztergomi érsek (1243–1253) még az úgynevezett „külső bíborosok” utolsó képviselőinek egyike. (E „külső bíborosok”, elsősorban bencés apátok a cluny-i reformok nyomán kerültek be a Szent Kollégiumba.) Az újabb magyar tagok ugyanakkor már egyértelműen a koronabíborosok korai hírnökei. Demeter esztergomi érsek (1378–1387) 1378-ban, majd őt követően Alsáni Bálint pécsi püspök I. (Nagy) Lajos (1342–1382) király közbenjárásának köszönhette új méltóságát.

A 15. század első felében nincs magyar kardinális. Hiányuk kizárólag V. Márton pápának (1417–1431) a világi befolyás növekedésével szemben ideiglenes eredményeket hozó törekvéseivel magyarázható. A század közepétől — Magyarország önálló hatalmi feltételeinek megerősödésével és nemzetközi kapcsolatainak kiszélesedésével párhuzamosan — hazai részről viszont már hét személy részére sikerült a bíbort megszerezni.

**A 15. századi magyar
bíborosi kinevezések**

Közülük hárman rezideáló magyar főpapok: Széchy Dénes (1440–1465) és Bakócz Tamás (1497–1521) esztergomi, valamint Várday István kalocsai érsek. Széchy-t még egri püspökként Albert király (1438–1439) özvegyének, a kiskorú V. László anyjának javaslatára 1439-ben tüntette ki a bíborral IV. Jenő pápa. Várday számára Hunyadi Mátyás (1458–1490) háromévi folyamatos sürgetés után nyerte el azt 1467-ben. Bakócz 1500-ban lett bíboros. Beatrix királyné testvérének, Aragóniai Jánosnak (1480–1485), és unokaöccsének, Estei Hippolitnak (1486–1497) — mindketten esztergomi érsek — kineveztetését kizárólag dinasztikus szempontok motiválták. Ugyanez mondható el II. Ulászló (1490–1516) fivéről, Frigyes Kázmér krakkói püspökről. Mátyás bizalmasa, az eredetileg a husziták elleni harc szervezésére pápai megbízással 1467-ben Magyarországra küldött olasz ferences Rangoni (Veronai) Gábor egri püspök esetében viszont egészen másról volt szó. Ő fő- és titkos kancellári tisztről lemondva azért tért vissza 1479-ben Rómába, hogy az addigi megbízott, Pedro Ferriz kardinális halála után bíborosként Mátyás érdekeit képviselje a pápai udvarban. Előléptetése tehát leginkább a kúriai magyar pozíciók javítását szolgálta. Ugyanez a cél motiválhatta a Magyarországon korábban szintén pápai legátusként megforduló Simone da Montone patras-i érsek uralkodói ajánlását 1482-ben, amelyet a főpap időközbeni halála tett tárgytalanná.²

²Néhány kinevezést
elősorol: Biblioteca
Apostolica Vaticana,
Vaticani Latini, vol. 9713
(*Diverse memorie sulle
promozioni dei cardinali
ad istanza de principi*).

A 15. századi magyar, illetőleg magyar vonatkozású bíborosi kinevezésekkel kapcsolatos források számos figyelemre méltó momentummal szolgálnak. Ilyen például, hogy több esetben egy másik állammal közös fellépés hozott eredményt. Várday és Bakócz érdekében Velence római követi is nyomást gyakoroltak a Szentszékre. Bakócz kapcsán a történeti irodalom a *Signoria* szerepét tartja meghatározóbbnak. Aragóniai János és Estei Hip-

politikában a Nápolyval, illetve Ferrarával való együttműködés bizonyult sikeresnek. Az sem hallgatható el, hogy e két esetben elsősorban itáliai kezdeményezésről, s magyar részről csupán közreműködéséről volt szó. Estei Hippolitért leginkább csak Beatrix királyné tett lépéseket. Míg különösen Estei bejutása a Szent Kollégiumba leginkább az *ad hoc* politikai kombinációkon alapuló kinevezés mintapéldája, addig Várday kalocsai érsek promóciója mögött koncepcionális és a későbbiekre nézve már tipizálható elemek is megfigyelhetők.

**Mátyás király
ajánlólevelei**

Ezek leglényegesebbje Mátyás azon — ajánlóleveleiben tett — többszöri kijelentése, hogy Magyarországot ugyanúgy megilleti a „jog” (*praerogativa*) arra, hogy bíborosa legyen, mint más, ilyen „kiváltsággal” rendelkező államokat. 1464-ben még arra is felhívta II. Piusz (1458–1464) figyelmét, hogy az ország rangjához igazából két kardinális lenne méltó. (Széchy ekkor még életben volt.) A király azt ugyan elismerte, hogy elődei korábban kevesebbszer éltek a lehetőséggel, ezért a Szent Kollégium tagjai között alig voltak magyarok, de az ország „megváltozott körülményei” (vagyis leginkább európai befolyásának növekedése) e téren is fordulatot kívánnak. Mátyás személyes presztízskérdésként (*cordi esse*) és uralma nemzetközi reprezentációjának fokmérőjeként (*ornamento coronae nostrae*) kezelte „súlyos”, de „nem teljesíthetetlen” kérése teljesítését, amennyiben azt hangoztatta, hogy országa sem érdemel rosszabb feltételeket a többinél. A másik fő királyi érv Magyarországnak ez által a Szentszékhez való szorosabb kötődésének és a hazai egyházi viszonyok megszilárdulásának felemlegetése volt. Ez annyiban kétségkívül bírt némi alappal, hogy egy újabb bíboros erősítette volna az egyházi rend pozícióit a bárókéval szemben.

**A közjó és az
államérdek szempontja**

Nem kevésbé fontos Mátyás hivatkozása a közjóra (*communi utilitati*), illetve az államérdekre (*rebus publicis*). Ami valójában azt jelentette, hogy a hazai hierarchia soraiból az esztergomi érsek mellett, vagy akár azzal szemben egy másik, megbízható, tekintélyes és legfőképpen neki lekötöztetett egyházi vezetőre volt szüksége, aki szilárd támasza lehet a kormányzásban, mint például 1465. évi török elleni hadjárata idején. Nem másról van itt szó, mint az államügyeket kézben tartó, erős bíboros miniszterre (mint az európai történelemben elhíresült Wolsey, Ximenes, Richelieu, Mazarin stb.) vonatkozó korai magyar igényről. Feltehetően figyelmet érdemel, hogy Széchy halála után továbbra is Várday maradt a bíborosjelölt, s nem az új esztergomi érsek, Vitéz János (1465–1472). Az ő érdekében az uralkodó csak tesék-lássék tett lépéseket Rómában.³ Emellett a királyi kancellária tényleges vezetése szintén a kalocsai érsek kezébe került.

³Fraknói Vilmos:
Vitéz János esztergomi
érsek élete. Budapest,
1879, 151–152.

Mátyás ajánlóleveleinek további sajátossága, hogy a jog és Várday személyes kiválóságának hangoztatása mellett a kedvező döntésre mégis a Szentszék iránti lekötöttségét növelő „jóté-

⁴Mátyás király levelei.
Külügyi osztály I-II, kiad.
Fraknói Vilmos,
Budapest, 1893–1895,
helyenként.

**A magyar bíboros-
ajánlási jogszokás
kialakulása**

⁵Elemzését kánonjogi
szempontból lásd
Erdő Péter: *Egyházjog
a középkori
Magyarországon*.
Budapest, 2001,
200–213; Uő. *Állam és
Egyház jogi kapcsolata
a Mohács előtti Magyar-
országon*. In: *Útjaidon*.
Ünnepi kötet Jelenits
István 70. születésnapjára
(szerk. Bazsányi
Sándor–Horkay Hörcher
Ferenc–Tózsér Endre
et al.), Budapest, 2002,
569–578, különösen
576–578.

teményként” (*beneficio*) tekint. Csupán a kérés különböző kifejezéseit használja. A király — a fennmaradt adatok tanúsága szerint — 1464–1465 között négy ízben fordult mind sürgetőbben Rómához. Szempontjait hol megismételte, hol újabbakkal toldotta meg. 1465 végén már csak egy rövid emlékeztetőt küldött az ügy melegen tartására. A siker érdekében Rómába küldött követet, a tinini püspök számos külön tárgyalást is folytatott. Velencét kétszer kérte fel közbenjárásra, Széchy halála után pedig a Bíborosi Kollégiumnak is írt. Kiemelte, hogy az „ország díszeré és javára” (*pro decore et commodo regni*) elengedhetetlen, hogy egy magyar tag is legyen sorukban.⁴ A kinevezésre végül három év elteltével, 1467-ben a velencei származású II. Pál (1464–1471) pontifikátusa alatt került sor.

1482–1483-ban Váradi Péter kalocsai érsek esetében Mátyás érvei és módszerei gyakorlatilag ugyanezek voltak. A kreáció végleges elmaradása nem elégtelenségükkel, vagy a király és IV. Sixtus (1471–1484) ellentéteivel, hanem az érsek időközbeni kegyvesztettségével és bebörtönzésével magyarázható.

Mátyásnak a kortárs és későbbi európai uralkodói gyakorlatlalt mind tartalmi, mind pedig külső jegyeiben — nyugodtan állíthatjuk — teljesen egyező politikája megteremtette és fenntartotta mindazokat a kereteket, amelyek a középkor végén az ország hatalmi státusának megfelelő módon biztosították a magyar jelenlétet a pápaválasztó testületben. E bíboros-ajánlási „jog”, pontosabban jogszokás mértékében és gyakoriságában persze Magyarország esetében sem egyezik meg az egyházi javadalmak adományozása felett gyakorolt világi befolyás mértékével.⁵ Sem formálisan, sem a gyakorlatban, a bíborosi kinevezések terén jóval kedvezőbb pápai pozícióknak köszönhetően. A magyar királyi „főkegyúri jog” és a bíboros-ajánlási jogszokás közös vonása ugyanakkor, hogy az uralkodó bel- és külpolitikai érdekei szerint alattvalói, illetve külföldiek érdekében egyaránt élt velük. Bár a Hunyadi-király az Apostoli Szék politikájának alakítására ennek révén viszonylag csekély hatást tudott kifejteni, azt mindenesetre végképp irreálissá tette, hogy Róma a magyar korona alattvalói közül az ő megkerülésével emeljen bárkit erre a presztízst és számos egyházi, világi kiváltságot biztosító méltóságra.

A Jagelló-korban Ulászló öccse, Frigyes Kázmér (1493), majd Bakócz Tamás (1500) kinevezése azt bizonyítja, hogy Mátyás politikája hagyománnyá szilárdult. Bakócz a parasztháború utáni bukásáig bíboros-kancellárként az ország legmeghatározóbb politikai személyisége, akinek még a pápaság történetébe is sikerült beírnia a nevét. Jószerével ő az egyetlen „kegyenc” típusú bíboros-miniszter történelmünkben. Ideszámítva még Várdayt is, aki Mátyás erős egyénisége mellett kevésbé tudott érvényesülni.

* * *

⁶Vö. Péter Erdő:
*Il potere giudiziario del
primate d'Ungheria.*
Apollinaris 53 (1980),
272–292. és 54 (1981),
213–231.

**Fráter György
bíborossá kreálása**

⁷Lásd például: *Berichte
vom Regensburger und
Speierer Reichstag
1541, 1542. Nuntiaturen
Veralllos und Poggios.
Sendungen Farneses
und Sfondratos
1541–1544.*
(Nuntiaturberichte
aus Deutschland
nebst ergänzenden
Actenstücken I/7), hrsg.
v. Ludwig Cardauns,
Berlin, 1915, 216–218.

**Magyar bíborosok
kinevezése császári
jelölés alapján**

A sor már korán megszakadt. Bakócz halála után II. Lajos (1516–1526) megpróbálkozott ugyan Szalkai László esztergomi érsek kineveztetésével. Személye azonban — Antonio Burgio nuncius kedvezőtlen jelentései következtében — Róma számára elfogadhatatlannak bizonyult. Az viszont az esztergomi érsek primási és született követi jogait⁶ Széchy után véglegesen rögzítő Bakócz húszévnyi bíborossága után szóba sem jöhetett, hogy e tisztet ezúttal másvalaki, mint például Tomori Pál kalocsai érsek, vagy az akkor még nem is püspök Brodarics István kaphassa meg. A dilemmára a hamarosan bekövetkező mohácsi csata tett pontot. A nagyhatalmi szerep elvesztése, majd az önálló államiság megszűnése a magyar korona alig kifejlődött bíborosnevezési jogszokásának sorsát is megpecsételte.

A csupán az ország egy része felett uralkodó I. Ferdinánd (1526–1564) 1538-tól kezdve azzal az indokkal, hogy „Magyarországot megilleti egy bíboros”, több mint egy évtizeden keresztül hiába sürgette Rómát Várday Pál prímás (1526–1549) érdekében. A Habsburg- király arra is hasztalan hívta fel az Apostoli Szék figyelmét, hogy igényét külön kell választani fivéréétől, a császártól. De azon érv sem segített, hogy míg úgymond Franciaországot egyszerre több bíboros reprezentálja az európai közvélemény előtt, addig a katolikus országok rangsorában őt követő Magyarországot egy sem.⁷ A protestantizmus elleni küzdelem eredményességének javítására, az egyházi viszonyok konszolidálása érdekében a pápai nuncius szintén javasolta az államtitkárságnak egy magyar bíboros kreálását. Erre Várday halála után, tisztán politikai motivációknak köszönhetően került sor. Martinuzzi (Fráter) György 1551. évi gyors, az ország egyesítésével kapcsolatba hozható és ezért példaértékű kineveztetése átmeneti eredménynek bizonyult, hiszen — mint közismert — Ferdinánd rövidesen megölette.

Martinuzzi, akivel hétre emelkedett (Aragóniai János adminisztrátort is beleértve) az addigi bíboros esztergomi érsek száma, hosszú időre az utolsó valódi magyar koronabíboros. Utódai — egy kivételtől eltekintve — már császári ajánlásra kerültek be a Szent Kollégiumba, hiszen a jogszokás az uralkodó személyére és nem címei számára szólt. A császári és a magyar királyi korona Ferdinánd 1556. évi császárrá választásával létrejött összekapcsolódása a magyar koronabíborosi „intézmény” Mohács után még átmenetileg megmaradó lehetőségét is megszüntette.

A 16. század második felének két magyar bíborosi kinevezésére, azaz Veranchich Antal esztergomi és Draskovich György kalocsai érsekéire már ennek az új rendszernek a keretében, nem magyar királyi, hanem császári jelölés révén (*ad partem imperatoris*) került sor 1573-ban, illetve 1585-ben. Veranchich promóciója még sajátos átmenetet képez, amennyiben a már ma-

⁸Vö. Fraknói Vilmos:
*Három magyar
bíborok-jelölt a
XVI. században,*
Új Magyar Sion 5,
(1874) 81–100.

Draskovich György

⁹Az eddig elmondottak-
hoz lásd még:
Tusor Péter: *A magyar
koronabíborosi és
bíborosprotektori
„intézmény” kialakulása
és elhalása a XV–XVI.
században.* *Analecta
mediaevalia* II. (szerk.
Neumann Tibor),
Piliscsaba, 2003, s.a.

gyar királlyá koronázott Rudolf trónörökös szintén ajánlotta őt XIII. Gergelynek (1572–1585), Filippo Boncompagni bíborosnepsnek és a bécsi pápai nunciusnak. Indoklásában az ország érdekeire, korábbi magyar példákra hivatkozott, sőt kifejezetten az országnak úgymond kijáró méltóság helyreállítását emlegette. Veranchich-ot tudniillik ez által igyekezett kiemelni a többi császári pártfogolt közül. I. Miksa (1564–1576) ajánlásában már csak általánosságban fogalmazta meg az érsek érdemeit és a kinevezéséből származó előnyöket, de a nuncius előtt kifejtett szóbeli magyarázatában még szintén érvként szerepelt, hogy a kollégiumnak nincs magyar tagja. A viszonylag gyorsan, egy év leforgása alatt elért siker azonban kérésüket bizonyította. Kinevezése után alig tíz nappal Veranchich meghalt.⁸

Az első kizárólag császári ajánlásra kreált magyar bíboros Draskovich György kalocsai érsek volt (1585. december 18.; †1587). Esztergomot Verancsics halála után a bécsi udvar uralásában hagyta. Draskovich jelölése éppen azt a célt szolgálta, hogy ekképpen kielégítve a tekintélyes főpap ambícióit, az érsekséget ne vele kelljen betölteni. A bevételeket így továbbra is a kamara kezelhette. Draskovich nyomatékos és végül sikeres Habsburg-ajánlásában az is szerepet játszott, hogy párhuzamosan eredménnyel kecsegtető lépések történtek Rómában egy másik magyar származású főpap, Báthory András érdekében. Ő 1584-ben került be a Bíborosi Kollégiumba, ami azonban nem a magyar, hanem a lengyel koronával, személy szerint Báthory István lengyel király (1576–1586) közbenjárásával hozható kapcsolatba. Báthory lépései óhatatlanul a magyar klérus felé fordították II. Rudolf (1576–1612; és egyben 1608-ig magyar király) figyelmét bíborosjelöltjei kiválasztásában és rangsorolásában.

Rudolf hazai téren legközelebb szintén a Báthoryakkal összefüggésben gyakorolta bíboros-ajánlái „jogát”, méghozzá 1596/97-ben az erdélyi fejedelemségről lemondott Báthory Zsigmond javára. Báthory vissza-visszatérő bíborosi ambícióhoz — el nem hált házasságának pápai diszpenzációja után — a kánonjogi feltételek adottak voltak. A politikai körülmények azonban sosem indokolták elégségesen kívánsága teljesülését.⁹

* * *

Forgách Ferenc

Az esztergomi érseki szék hosszas betöltetlensége, illetve Fejérkövy István (1596) és Kutassy János (1597–1601) pár évig tartó főpázsztorsága után Róma a trienti katolicizmus magyarországi expanziójának kezdetén Forgách Ferenc prímást (1607–1615) szinte azonnal bíborosi rangra emelte. Kreációja ugyanazon a titkos konzisztórium ülésen történt, amelyen érseki palliumát is megkapta. Mindössze kilenc nappal az után, hogy az uralkodói kinevezés alapján elnyert érseki székében V. Pál (1605–1621) „megerősítette”.

Az esztergomi érsekek történetében páratlan esemény különlegességét fokozza, hogy Bakócz Tamás után Forgách az első tetterős prímás, aki tagja lehetett a központi egyházkormányzatnak. Kinevezésére kizárólag egyházpolitikai megfontolásokból került sor. A Szenszék tudniillik így biztosítva láthatta a magyarországi katolicizmus római szellemiségét, irányítójának megfelelő egyházi és világi tekintélyét, kiterjedtebb nemzetközi kapcsolatrendszerét.

E logikus, reális elképzelés megfogalmazódása és megvalósulása azonban egy bonyolult és számos buktatóval járó folyamat volt. A pápai Kúria eredetileg nem számolt ezzel a lehetőséggel. Felvetése a prágai nuncius, Antonio Caetano érdeme. Az ő diplomáciai ügyességének és kitartó tárgyalásainak volt köszönhető, hogy a szerteágazó udvari érdekharok, intrikák ellenére 1607 őszén a magyar prímás II. Rudolf császár bíborosjelöltjei közé kerülhetett. A nuncius több ízben az államtitkárság kifejezett tiltása ellenére tett lépéseket érdekében. Ugyancsak ő győzte meg végül számos jelentésben római feletteseit arról, hogy a császári „nevezést” megszerzők listájáról V. Pál (1605–1621) választása a — saját karrierje érdekében csupán elhanyagolható lépéseket tevő — esztergomi érsekre essen.¹⁰

Pázmány Péter

Forgách Ferenc korai halála után utóda, Pázmány Péter (1616–1637) tizenhárom esztendő elteltével, 1629-ben lett a pápaválasztó testület tagja. A hosszas várakozás csak részben tulajdonítható a Szent Kollégium minden korábbinál erőteljesebb itálianizációjának. Forgách helyét ugyanis szinte azonnal Melchior Klesl bécsi püspök, császári főminiszter foglalta el. Bíborosjelöltjei kiválasztásában az új uralkodó, II. Ferdinánd (1619–1637) pedig birodalmi és itáliai szempontokat részesített előnyben. Pázmány csupán 1626-ban került fel a császári névsor legvégére, feltételezhetően az 1625-ös soproni királyválasztó országgyűlésen szerzett érdemei miatt. Kreációjára a Mantova ellen háborút indító, s ezzel az Egyházi Állam érdekeit veszélyeztető Habsburgok iránti gesztusként, elsősorban a bécsi békepárt pozícióinak erősítésére, a további osztrák–spanyol itáliai térnyerést megakadályozni igyekvő pápai külpolitika célkitűzéseivel összhangban került sor 1629-ben. Bármilyen meglepőnek tűnik, egyházkormányzati, írói, térítői munkája e téren nem játszott meghatározó szerepet. Sőt a mantovai konfliktus gyors véget értével, majd a svéd hadba lépéssel megváltozott politikai helyzetben Pázmány hamarosan választani kényszerült bíborosi esküje és alattvalói hűsége között.

1632-ben kezdődő és az őt kinevező VIII. Urbánnal (1623–1644) haláláig tartó konfliktusának Rómában gondosan megőrzött emléke, illetve Magyarország Habsburg-országok sorában elfoglalt helyének fokozatos megváltozása utódai helyzetét egyaránt megnehezítette. Pedig az esztergomi érsekek helyének biztosítása a Bíborosi Kollégiumban időnként más-más szempon-

¹⁰A fontosabb források kiadva: *Antonii Caetani nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta. I: 1607 (Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628/4), ed. Elena Linhartova, Pragae, 1932, passim.*

**Lippay György
bíborosi ambíciói**

¹¹„Non è senza
considerazione l'istanza,
che per l'arcivescovo fa
e priega la maestà del
re d'Ongheria, la quale
in altri tempi con l'altre
corone concorreva a
nominare i cardinali, et
hora si contenta e
priega per questa sola
grazia.” Biblioteca
Apostolica Vaticana,
Fondo Chigi, vol.
N III 72, fol. 202^r–205^v,
204^r v. (*Ragioni che
ponno esser di motivo
perché la Santità di
Nostro Signore promova
l'arcivescovo di
Strigonia.*)

toktól vezéreltetve — a mindössze pár évig működő Lósy Imrét (1637–1642) leszámítva — szünet nélkül napirenden volt. Lippay (1642–1666) és Szelepchény (1666–1685) prímások makacs bíborosi ambíciói nem indokolhatók kizárólag személyes motivációkkal. A pázmányi minta követése egyúttal magában foglalta egy magasabb szintű római kapcsolatrendszer, egy még hatékonyabb érdekképviselő magvalósításának igényét. Mi több, kifejezetten politikai célkitűzések elérését is.

Lippay György már 1644-ben lépéseket tett kinevezése érdekében. A jezsuita Inchoffer Menyhért révén közvetlenül Rómában tájékozódott. A megkerülhetetlen császári ajánlás hiánya, majd az időközben bekövetkezett pontifikátus-változás nem kedvezett elképzeléseinek. A prímásnak 1646 őszén, amennyiben eláll a linzi béke országgyűlési becikkelyezése elleni ünnepélyes tiltakozástól, lehetősége nyílt volna a császári „nevezés” megszerzésére. Ő azonban ilyen áron nem kívánt élni az uralkodói ajánlattal. III. Ferdinánd (1637–1657) ezután birodalmi jelölteket részesített előnyben.

A magyar prímás hat év elteltével, 1652-ben már csupán egy rendkívüli (*extra ordinem*) ajánlást tudott a Habsburg-udvarban kieszközölni. Ezzel párhuzamosan viszont a római császári követ több, szokás szerint aláíratlan emlékiratot nyújtott át Rómában X. Ince pápának (1644–1655) és munkatársainak. Közülük a legterjedelmesebb és legérdekesebb a Fabio Chigi bíboros-államtitkárnak, a későbbi VII. Sándor pápának (1655–1667) szóló. A vélhetően maga a prímás által papírra vetett memorandum számtalan indokot sorolt elő. Például a Pázmány-utód egyházszervezői, egyházpolitikai érdemeit, befolyásos támogatóit, a bíboros-érsek elődök hosszú sorát stb. Végső érve, egyben utolsó sorai így hangzanak: „Feltétlenül fontolóra kell venni a folyamodványt, amelyet az érsek javára ő felsége, Magyarország királya kérőleg tesz. Ez az ország hajdanán más koronákkal versengett a kardinálisok nevezésében, de most megelégszik azzal, hogy csupán ezt az egy kegyet kérje.”¹¹

Az idézet bár burkoltan, mégis határozottan arra céloz: a magyar királyoknak egykoron más uralkodókhoz hasonlóan joguk volt arra, hogy a Szent Kollégiumba új tagokat jelöljenek. Lippay prímás a nemzeti önállóság sajátos nemzetközi reprezentációs lehetőségét egyértelműen hivatalos császári mellőzése miatt igyekezett életre kelteni. Történeti érve mellett a pápai döntéshozatal figyelmébe ajánlotta még, hogy kinevezése hozzájárulna a magyar világi rendek vezetőjével, Pálffy Pál náddal (1649–1654) folytatott belpolitikai harca kedvező kimeneteléhez, következésképpen az Itália biztonságát tekintve kulcsfontosságú ország stabilitásának növeléséhez. X. Ince pontifikátusának utolsó éveinek kreációit azonban kizárólag a Kúria belső szempontjai határozták meg.

VII. Sándor (1655–1667) trónra lépése után az esztergomi érsek jezsuita támogatással és egy császári magánajánlás segítségével kívánt célt érni. A rend vezetése felé római közvetítője Nádasi János S. J. volt. Az új pápa és környezete ezúttal komolyan fontolóra vette a magyar főpap bíborosi kinevezését. A lépés összhangban állt volna az ekkor színre lépő kúriai reformirányzat, a *squadron volante* szellemiségével. Bécsből azonban titokban érvénytelenítették az uralkodói kérést. A jezsuita rendnek és a kúriális érdekeknek végül jobban megfelelt az ismert történetíró, Sforza Pallavicini személye.

Lippay ezután felhagyott önálló törekvéseivel. Elfogadta a bírodalmi jelölt Franz Wilhelm von Wartenberg regensburgi püspök (1649–1661) utáni második helyre szóló „hivatalos” császári ajánlást. A német prelátus 1660. évi előléptetését követően végre ő lett az első számú császári favorit. Ezt annak ellenére ki tudta harcolni, hogy mindjobban eltávolodott a Habsburg-udvar politikájától. Az 1659. évi országgyűlésnek a primás kinevezése érdekében I. Lipóthoz (1657–1705) intézett kérése arra utal, hogy a bíborosi ambíciók ekkor már, legalábbis részben, a formálódó magyar nemzeti egységpolitikát kívánták szolgálni. A következő, 1667. évi bíboroskreáló konzisztóriumot az esztergomi érsek mindazonáltal már nem érthette meg.

Szelepchény György
sikertelen kísérletei

Az utód, Szelepchény György ez irányú törekvéseit a hasonló vonások ellenére eltérő elméleti háttér és más technikák alkalmazása jellemezte. Az új primást szintén már hivatalba lépésekor foglalkoztatta a kérdés. Római megbízottja, a pálos Vanoviczy János tanácsára azonban óvakodott a nyílt fellépéstől. Kezdetben csupán a megfelelő kapcsolatok kiépítésére törekedett IX. és X. Kelemen (1667–1669 és 1670–1676) környezetével. 1672-re megszerzett császári ajánlása őt is egy német jelölt (Franz August von Waldstein) mögé utasította. Személyének pápai kiválasztását Szelepchény a még protestánsnak megmaradt magyar főúri családok konverziójára gyakorolt, várható kedvező hatás római hangsúlyozásával igyekezett elérni, de eredménytelenül.

Az 1670-es évek második felében rendszeres és részletes hírszolgáltatásával a primás valamelyest hozzá tudott járulni a pápai külpolitika irányának kelet felé fordulásához. Bíborosi kinevezése érdekében tett párhuzamos lépései a késő középkor törökellenes harcait szervező bíboros-legátusokhoz hasonló szerep igényére engednek következtetni. XI. Ince (1676–1689) egyértelműen kész volt egy ilyen megoldásra. A túlzó francia követelések és elfogadhatatlan jelöltek miatt azonban a nem olasz, pontosabban nem pápai alattvaló bíborosok kinevezésétől 1686. szeptember 2-ig kénytelen volt eltekinteni. A bécsi udvar kellő támogatása — természetesen — ezúttal is hiányzott, bár 1684-től a következő esztendőben elhunyt esztergomi érsek lett az egyetlen Habsburg-jelölt. Ha életben marad, bíborosságát Buda felszá-

¹²A részletek és a levéltári dokumentáció megtalálható lesz Tusor Péter: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században* (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. Series I: *Collectanea Hungariae Vaticana*, tom. 3.), Budapest–Róma, 2004, s.a.

A 18. századi magyar bíborosok

A magyar királyi „bíboros-nominációs” jog

badításával egy napon publikálják Rómában. Ennek jelentősége mindazonáltal már csak szimbolikus lett volna.¹²

* * *

A magyar püspököket egy személyben irányító esztergomi érsekek majd fél évszázadot felölelő, különféle megfontolásoktól vezérelt törekvései a kudarc ellenére mind Rómában, mind pedig Bécsben napirenden tartották a szent kollégiumbeli magyar jelenlét kérdését. Ez a 17. század folyamán immár a korábbiaknál is szorosabban összefonódott az esztergomi érseki székekkel. A kapcsolatot tovább mélyítette, hogy mind Kollonich Lipót (1695–1707), mind pedig Keresztély Ágost (1707–1725) személyében a Habsburg-ajánlásoknak köszönhetően ismételten bíborosok kormányozták a magyar prímási tartományt. A szász herceg 1706-ban esztergomi koadjutorként, Kollonich pedig 1686-ban még kalocsai érsekként — a jelöltségben Szelepcshény helyére lépve — nyerte el a piros bírórumot. Ami egyúttal arra is magyarázattal szolgál, hogy Széchenyi György (1685–1695) előléptetésének miért nem vetődött fel még a gondolata sem. (Gyakorlatilag arról volt szó, hogy Kollonich nem tudta azonnal Szelepcshény teljes örökségét megszerezni, „csupán” a bíboros-jelöltséget. A prímási székre jó egy évtizedig várakozni kényszerült.)

Hasonló magyarázatot kell keresnünk Esterházy Imre (1725–1745) mellőzésére. A kiváló bécsi és római kapcsolatokkal rendelkező Csáky Imre kalocsai érsek (1710–1732) 1717. évi — először *in petto* — kinevezése nyomán tudniillik közel egy évszázad elteltével a Szent Kollégiumnak ismét volt magyar származású tagja. Ugyanakkor Csáky halálát követően Esterházy még tizenhárom esztendeig állt a magyar egyházszervezet élén anélkül, hogy a pápaválasztásra jogot kaphatott volna. Utódai, Csáky Miklós (1751–1757) és Barkóczy Ferenc (1761–1765) esetében ismételten primátusuk rövid időtartama ötlík szemünkbe. E három arisztokrata főpap háttérbe szorulása nyilvánvalóan Bécs számlájára írandó, jelölésük valószínűsíthető elmaradása különféle személyi-politikai okoknak tulajdonítható. A 18. század középső harmada mindazonáltal csupán a prímási és a bíborosi cím összekapcsolódásában hozott átmeneti megtorpanást. Ezzel szemben a magyar koronának a Bíborosi Kollégium összetételének befolyásolására vonatkozó igényei terén gyökeres fordulat állott be.

Időközben ugyanis a késő középkori törekvésekkel — leginkább Lippay és Szelepcshény erőfeszítései nyomán — megmaradt látens kontinuitásnak köszönhetően sor került a magyar királyok bíboros-jelölő jogosultságának hivatalos pápai elismerésére. A magyar királyi „bíboros-nominációs jogot” XIV. Benedek (1740–1758) a bécsi udvar határozott sürgetésére azzal a megszorítással fogadta el 1747-ben, ha a császár és a magyar király sze-

¹³A konkordátum formájában megkötött egyezmény iratai: Archivio Segreto Vaticano, Archivum Arcis, Armarium I-XVIII, n. 612.

A prímás és a kardinális méltóságának összekapcsolódása

**Magyar bíborosok
Ferenc József
uralkodása idején**

mélye két külön személy, amint az Mária Terézia (1740–1780) esetében fennállt. A Róma részéről hangsúlyozottan újként aposztrofált és a fejedelmi abszolutizmus kiteljesedésének folyamatától aligha elválasztható kiváltság gyakorlása nem korlátozódott a hazai főpapok személyére.¹³ Az olasz származású jelelt(ek) alkalmatlanságára hivatkozva azonban a pápának jó két évtizedig sikerült kitérniük a Habsburg-követelések gyakorlati teljesítése elől. Martinuzzi óta magyar királyi (pontosabban királynői) jelölésre egyedül Batthyány József hercegprímás (1776–1799) jutott be a Szent Kollégiumba 1778 folyamán. Pázmány Péter után tulajdonképpen ő az első magyar származású esztergomi érsek, aki magára ölthette a vértanúk jelét.

A korabeli — nem hivatalos — terminológiát követve Forgách Ferenc „esztergomi bíborosként” (*Cardinalis Strigoniensis*) írta alá leveleit, s a Kúriában magát Pázmányt is többnyire mint „Esztergom bíborosa” (*Cardinale di Strigonia*) emlegették. Mégis, a modern értelemben vett esztergomi „bíborosi szék”, vagyis a prímás és a kardinális méltóságának jogszokás alapján történő összekapcsolódása és gyakorlatilag csorbíthatlan továbbélése voltaképpen Batthyánytól számítható. A magyar korona bíboros-jelölő jogának hivatalos pápai elismerése és az esztergomi érsek javára történt sikeres gyakorlása után már elképzelhetetlen volt, hogy a császári és a királyi cím perszonáluniójának visszaállítását követően Bécsben megtagadják az ország primásaitól a bíborra történő ajánlást. Korántsem melleleg más államok esetében is a bíboros-jelölés kedvezményezettjei a politika szekularizálódásával párhuzamosan ekkor már leginkább nem az udvari élet sűrűjéből kerültek ki, hanem szinte kizárólag az adott ország egy-egy tekintélyesebb, ősi egyházmegyéjének élén álltak.

Az (immár nem szent római, hanem osztrák) császári ajánlásoknak az Örök Városban a janzenista múltú Kopácsy Józseftől (1838–1847) eltekintve kivétel nélkül eleget tettek. Az uralkodói „nevezések” mindazonáltal sokáig nem követték azon nyomban és automatikusan az érseki kinevezéseket. Leginkább ennek tudható be, hogy Rudnay Sándor (1819–1831), Scitovszky János (1849–1866) és Simor János (1867–1891) kreációjára 1828-ban, 1853-ban, illetve 1873-ban kerülhetett csak sor, s hogy a korán elhalálozott Károly Ambrus főhercegé (1808–1809) és a lemondott Hám Jánosé (1848–1849) pedig kivételesen elmaradt.

Forgách Ferenc után — ha nem számítjuk a már bíborosként az esztergomi székbe lépőket — valójában csak Vaszary Kolozs (1891–1912; †1915) és Csernoch János (1913–1927) nyerhette el primási címe mellé szinte azon nyomban a bíbort is (1893-ban, illetve 1914-ben). Ekkorra esik egyúttal a magyar kardinálisok Hunyadi Mátyás utáni második virágkora. Haynald Lajos kalocsai érsek 1879. évi kreációját követően a Szent Kollégium tagjai sorában találjuk Schlauch Lőrinc nagyváradi püspököt (1893),

¹⁴Nem feledhetjük emellett az eredetileg esztergomi főegyházmegyes várallyai Haulik György, illetve a csanádi egyházmegyes Mihalovics József zágrábi érsek 1856., majd 1877. évi előléptet-

A 20. századi magyar bíborosok

¹⁵Vö. Hans Philipp: *Kronkardinalat oder Nationalkardinalat. Preußische und bayerische Bemühungen an der Kurie 1900–1914.* Historisches Jahrbuch 80 (1961), 185–187.; A. Viton: „Obligatory” Cardinalatial Appointments 1851–1929. Archivum Historiae Pontificae 21 (1983) 275–294.

¹⁶E megállapítás Wolfgang Reinhardtól: *Le carrière papali e cardinalizie. Contributo alla storia sociale del Papato.* Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo di Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła (Storia d'Italia. Annali, 16, a c.d. Luigi Fiorani – Adriano Prosperi), Torino, 2000, 263–290, 263.

Samassa József egri érseket (1905), valamint Hornig Károly veszprémi püspököt (1912).¹⁴ A magyar főpapokra irányuló páratlan római figyelem nemcsak a hazai katolicizmus életképességének, hanem sokkal inkább a legnagyobb katolikus monarchia, személy szerint Ferenc József (1867–1916) pápaságra gyakorolt befolyásának tudható be. Ausztria-Magyarország feldarabolása, IV. Károly (1916–1918) visszavonulása, majd halála után nemcsak a magyar királyok püspöki székek betöltésében gyakorolt „főkegyúri” joga enyészett el, hanem az esztergomi érsek bíborosi kinevezésében sem került már többé sor „hivatalos” állami közreműködésre. A katolikus monarchiák megszűntével a koronabíborosság ekkorra szinte mindenhol a történelem lomtárába került.

Az Apostoli Szék azonban az immár tisztán nemzeti bíborosok kiválasztásánál is tiszteletben tartotta a Szent Kollégium nemzetközi jellegét megfelelően biztosító hagyományokat, amelyekre a jelek szerint valóban szokásjogként tekintett és tekint napjainkig. Méghozzá — miként azt a magyar példák is bizonyítják — az uralkodói jelöléseket megszegyenítő következetességgel, noha e téren a pápának természetesen továbbra sincsen semmiféle kánonjogi kötelezettsége. (Mint ahogy a koronabíborosi előzmények nélkül kialakult, például amerikai „bíborosi székek” esetében sincsen.)¹⁵ Serédi Jusztinián bíborossá kreálására a Szentszékhez visszakerült érseki kinevezést követően szűk három hét (1927. november 30 – december 19.); a boldog emlékü Mindszenty Józsefára (1945–1973) szinte napra pontosan félév (1945. augusztus 16 – 1946. február 18.); Lékai Lászlóéra (1976–1986) bő három hónap (1976. február 12 – 1976. május 24.); Paskai Lászlóéra (1987–2002) pedig egy év és majdnem négy hónap (1987. március 3 – 1988. június 28.) elteltével került sor.

* * *

Erdő Péter esztergomi érsek minapi, 2003. október 21-i kreációjának dióhéjban ezek a messzire ágazó történeti gyökerei. Ha gondosan utána számolunk, az ő személyében Bánca István, Serédi és Mindszenty után tulajdonképpen a negyedik magyar főpap köszönheti teljesen szabad és mindenféle politikai befolyásolástól mentes pápai elhatározásnak magas méltóságát. S ha e hét évszázadon átívelő kapcsolódást kissé szédítőnek érezzük, joggal tesszük. A világtörténelemben aligha akad még egy olyan, jellegében, szerkezetében és rendeltetésében, hagyományában és belső szabályaiban alapvetően változatlan, mégis egymást váltó történeti korszakok során sértetlenül fennmaradt zárt testület, mint a *Senatus Divinus*.¹⁶

A Magyar Katolikus Egyház önértelmezése a pártállam idején

GÁRDONYI MÁTÉ

Született 1970-ben. A PPKE Hittudományi Karán és Rómában a Pápai Gerely Egyetem egyháztörténelem fakultásán végzett. A PPKE-n doktorált. Jelenleg Siófok-Kiliti plébánosa. Legutóbbi írását 2003. 9. számunkban közzeltük.

¹A kommunista egyházüldözésről és a Szent-szék erőfeszítéseiről lásd Hansjakob Stehle: *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten.* Zürich, 1993.; Andrea Riccardi: *Il Vaticano e Mosca 1940–1990.* Roma–Bari, 1993. A magyar helyzetről: Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964).* München, 1988.; Szántó Konrád: *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991.* Miskolc, 1992.; Mészáros István: *...Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1945–1990.* 5 k.

1945-ben a magyar katolikus egyház imponálónan erős és társadalomilag befolyásos intézmény képét mutatta 3 000 papjával, 2 500 férfi és 9 000 női szerzetesével, több mint 3 000 oktatási intézményével — és nem mellékesen 860 ezer kataszteri hold földbirtokával. 1950-re ebből a földosztás, az egyesületek feloszlata, az iskolák államosítása, a magyar katolikus egyház fejének, Mindszenty József hercegprímásnak bebörtönzése, majd a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása következtében maradt a „csontváz”: a templomok és a szigorúan azok falai között lelkészkedő papság. Az egyház társadalmi befolyásának megtörése után pedig megkezdődött — Bogárdi Szabó István református püspök találó kifejezésével élve — „a belső vérzés hosszú korszaka”, vagyis a vallás elhalását prognosztizáló egyházüldözés egyre kevésbé „látványos”, ám mindvégig igen represszív időszaka.¹ Ez a radikálisan új helyzet természetsszerűleg visszahatott a magyar egyház önértelmezésére. A világegyháztól 1964-ig teljesen, azt követően pedig részlegesen elzárt, belülről megosztott helyzetben egymástól olykor markánsan eltérő, sőt egymással konkuráló egyházképek alakultak ki, amelyek úgy is felfoghatók, mint különféle túlélési stratégiák a kommunista diktatúrában. Az egyházképek divergenciája egyrészt a tradicionális, majd a II. Vatikáni zsinaton újragondolt ekkléziológiához² való különböző viszonyulás következménye, másrészt a pártállami körülményekre adott válaszoké, amelyek a totális szembenállástól a status quo csendes elfogadásán át a nyílt vagy titkos kollaborációig terjedtek. Az alábbiakban arra keressük a választ, hogy e tényezők hatására miként formálódott — vagy éppen deformálódott — a magyar katolikus egyház önértelmezése a „negyven éves pusztai vándorlás” során.

Mindszenty bíboros útmutatása

1945-től 1948-as letartóztatásáig Mindszenty József bíboros testesítette meg a kiépülő kommunista diktatúrával szemben a katolikus alternatívát. Nemcsak személyes magatartása volt iránymutató, hanem tanítása is, melynek sarokkövei koncentráltan jelennek meg az 1947–48-ra meghirdetett Boldogasszony-év ünnepein

Budapest, 1993–1995.;
 Havasy Gyula: *A magyar
 katolikusok szenvedései
 1944–1989*. Budapest,
 1990.; Hetényi Varga
 Károly: *Papi sorsok a
 horogkereszt és a vörös
 csillag árnyékában I–III*.
 Abaliget, 1993–1996.

²A katolikus ekleziológia
 fejlődésének és a
 II. Vatikáni zsinat
 egyháztanának bemuta-
 tásáról lásd Gánóczy
 Sándor: *Az Egyház*.
 Róma, 1980. (Ugyanez
 a tanulmány in: *Teológiai
 Vázlatok*. Budapest,
 1983. IV. 252–344.);
 Előd István: *Vallás és
 Egyház — katolikus
 szemmel*. Budapest,
 1981.; *A dogmatika
 kézikönyve*. (Szerk.
 Theodor Schneider.)
 Budapest, 1997, II.
 49–159.; Avery Dulles:
Az egyház modelljei.
 Budapest, 2003.

³Egyházam és hazám.
*Mindszenty József
 hercegprímás
 szentbeszédei III*.
 (Szerk. Beke Margit.)
 Budapest, 1997.;
 Mindszenty József:
Emlékirataim. Budapest,
 1989, 194–209.;
*Mindszenty József
 emlékezete*. (Szerk.
 Török József.) Budapest,
 1994.; Balogh Margit:
*Mindszenty József
 (1892–1975)*.
 Budapest, 2002.

hatalmas tömegek (néha százezer ember!) előtt elmondott szentbe-
 szédeiben.³ A bíboros tisztában volt vele, hogy a „fordulat évében”,
 az egyre agresszívebb egyházellenes kampány és az iskolaállamosí-
 tás feszült légkörében szavai túlmutatnak a konkrét vallási tartal-
 makon, és társadalmi üzenetet hordoznak. Ez logikusan követke-
 zett abból, hogy Mindszenty az egyházat és a társadalmat egysé-
 gben szemlélte. Ehhez a megállapításhoz azonban hozzá kell ten-
 nünk, hogy a bíboros, bár ellenfelei következetesen „reakciónak”
 titulálták, korántsem a Horthy-rendszert sírta vissza; avval mindvé-
 gig szemben állt, nemcsak legitimizmusa okán, hanem azért is,
 mert a megvalósult keresztény-nemzeti kurzushoz képest másként
 képzelte el az egyház közéleti szerepvállalását (például a keresz-
 tény pártok esetében, vagy a helyhatóságokban). Bár a háború után
 alakult Demokrata Néppárt politikájával nem értett egyet, mégis
 felfedezhetjük nála a keresztény indíttatású demokrácia magvát,
 amely „az embereknek Isten előtti egyenlőségét hirdeti”, s
 amelyben az emberi méltóság és az egyház szabadsága egymást fel-
 tételező fogalmak. Mindszenty mind a deportált zsidók és malenkij
 robotra hurcoltak, mind a kitelepített svábok és felvidéki magyarok,
 mind az internáltak és bebörtönzöttek érdekében szót emelt. Nézetei
 elemzéséből az is kiderül, hogy nem közismerten hajlíthatatlan ter-
 mészete tette őt „párbeszéd-képtelenné” a kommunistákkal szem-
 ben, hanem az a felismerés, hogy a diktatúra természetéből adódóan
 az egyház csak elvtelen, erkölcstelen és megalázó kompromisszumot
 tudott volna kötni, ennek pedig a bíboros sziklaszilárdan ellenállt.

A Mária-év beszédsorozatának két alappillére a tényszerű hely-
 zetértékelés és a hívő ember reményének meghirdetése a szoron-
 gató valóság ellenében. Minél inkább erősödtek a személye elleni
 támadások, a bíboros annál határozottabban fogalmazta meg a ki-
 épülő pártállami diktatúra kritikáját, és tiltakozását az egyházelle-
 nes intézkedések miatt, míg végül letartóztatása előtti utolsó két
 üzenetében már a demokrácia végét konstataulta. Ugyanakkor
 szinte minden beszédben felhangzik a hívő ember reménye is, hi-
 szen „mi Isten ujját látjuk a történelmi eseményekben, és ezért
 minden vész és vihar közepette sem szűnünk meg remélni”. A
 Mária-év alapvető célkitűzése, vagyis hogy a Magyarok Nagy-
 asszonya-kultusz tradíciójára támaszkodva megerősítse a katoli-
 kus öntudatot és a katolikusok egységét, elsődlegesen az évezre-
 des múltra való emlékezés révén valósult meg. Ebben az össze-
 függésben a bíboros a katolikus egyházat a magyar társadalom
 egyetlen hiteles vezető erejének tekintette, s a Szent István-i ál-
 lameszmére hivatkozott. A nemzet és az egyház aktuális helyzetét
 a bíboros a 150 éves török megszállás és a hitetlenség elleni harc
 felidézésével értelmezte, hallgatósága előtt pedig világos volt,
 hogy kiket kell megszállókon és hitetleneken érteni. A vallás és a
 materializmus küzdelme a hercegprímás szerint egészen konkrét
 formát öltött az iskolák államosításában, amelyet jogtiprásként és

az ifjúság erőszakos kisajátításaként ítélte el. A bíboros a hívek figyelmét a család kitüntetett szerepére irányította, hiszen az intézményi háttér hiányában a szülőkre hárul a hitvallásos nevelés feladata: „A hit létéről vagy nem-létéről van szó, legalábbis gyermekeitek életében. A kereszténységet át kell mentenünk a jövő nemzedék életébe tanítással és példával.” Papjaihoz intézett utolsó üzenetében pedig ezt a programot adta: „Világító oszlopok legyünk!”

A békepapi ideológia

⁴Pál József: *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon 1950–1989.* Budapest, 1995.; Orbán József Gyula: *Friedenspriesterbewegung katholischer Priester in Ungarn 1950–1956.* Budapest, 1996.

A kommunista diktatúrához való viszonyulás másik pólusát a békepapi ideológia képviselte.⁴ Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy a katolikus békepapság pusztán a gyakorlati kollaborálásban járt-e az élen, vagy meghúzódott-e e mögött egy sajátos egyházkép is. Az bizonyos, hogy nem beszélhetünk olyan értelemben katolikus „béke-teológiáról”, mint ahogy a református és evangélikus egyház esetében sor került a szolgáló egyház-, illetve a diakónia teológiájának, mint sajátos magyar teológiai produktumnak hivatalossá tételére.⁵ Ennek oka nemcsak az, hogy a vezető békepapokból mindvégig hiányzott a teoretizáló hajlam, hanem az is, hogy azok a magyar teológusok, akik pozíciójuk révén valamilyen mértékig elköteleződtek a rendszernek, kellően bölcssek voltak ahhoz, hogy ne adják nevüket a békepapi ideológiához.

⁵Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a magyarországi református egyházban 1948 és 1989 között.* Debrecen, 1995.; Vályi Nagy Ervin: *Isten vagy történelem. A mai református egyházkör-mányzat premisszáiról.* In: Uő. *Minden idők példemén. Válogatott írások.* (Szerk. Vályi Nagy Ágnes.) Basel–Budapest, 1993. (A kritikai hangvételű tanulmány 1955-ben készült.)

A békepapi mozgalom bibliai megalapozása lényegében a „béke a Szentírásban” téma állandó előráncigálására korlátozódott, szemben a jóval sokrétűbb protestáns törekvésekkel (szolgálat, két ítélet, Isten „döntése”, keskeny út). A tanítóhivatali megnyilatkozások közül is pusztán XXIII. János *Pacem in terris* (1963) és VI. Pál *Populorum progressio* (1967) enciklikájára hivatkoztak, s mélyen hallgattak az egyház hiteles szociális tanításáról. Az ötvenes években ezt egyébként a mozgalom vezéregyénisége, Beresztóczy Miklós is szóvá tette: „A Kereszt (a mozgalom hetilapja) legutóbbi számai szinte már csak kényszeredetten foglalkoznak néhány vallásosnak látszó témával, teljesen a politika tölti ki őket (...) vagy szégyenletes személyi támadásokban merülnek ki (...) A Kereszt egyik fele revolver, a másik fele politika, amely megjelenhetne akár a Szabad Népből is.” A hetvenes években a mozgalom „teológiai munkacsoportja” kitűzte ugyan a célt: „a békemozgalomnak korszerű társadalomteológiát kell az egyház számára kiépítenie”, azonban ebből semmi sem lett.

A békepapok írásaiban — ide sorolhatjuk az ötvenes évek püspökkari körleveleit is —, a bibliai idézetek csak illusztrációként jelennek meg, néha oly szégyenletesen kiforgatva, mint a padláslesöprések igazolásakor: „egymás terhét hordozzátok”. A békemozgalmi célok teljesen evilágiak: aktív tevékenység a közös érdekében, beilleszkedés az „új világba”, a „szociális erények” hangoztatása, végül „a földi szükségletek szolgálata a lelkipász-

tori munka kiegészítésére”. A békepapok gyakran hangoztatták — a rendszer hivatalos megnyilatkozásaival összhangban — demokratikus elkötelezettségüket. Ez azonban az ötvenes években kimerült a „reakciós” püspökök tekintélyének aláásásában, amelyet aztán a főpapok a maguk szempontjából sikeresen pacifikáltak a mozgalomba való belépésükkel. A békepapság ideológiáját egyébként a demokratikus szólások ellenére totális klerikalizmus jellemezte. Másik, számtalanszor hangoztatott vonás a békepapok hazafiassága volt, ez azonban kimerült a „szocialista társadalmi rendszer támogatásában” a Hazafias Népfront keretén belül. A békepapi ideológia lényegét a legplasztikusabban Ijjas József érsek szavai világítják meg: „Hamvas érsek elment Rómába és elment Moszkvába. A tézis és antitézisben meglátta a szintézist, és szolgálatába állott annak.”

Az 1964-es részleges megállapodás és a „vatikáni egyházkép”

Az 1964-es részleges megállapodással kapcsolatban a kortársakban már önmagában az komoly megütközést keltett, hogy a Vatikán „szóba állt” egy kommunista kormánnyal, amelynek kezéhez vér tapadt, s amelynek börtöneiben papok és hívő világiak is nagy számban ültek, de az még inkább, hogy a Szentszék hajlandó volt a püspökkinevezésekért és a helyi egyházzal való korlátozott kapcsolattartásért cserébe minden más sérelmet ad acta tenni (anyagi és intézményi háttér hiánya, szerzetesek, hitoktatás, hitükért bebörtönzött papok és világiak ügye, Mindszenty-kérdés). A pápai diplomácia törekvései mögött egy sajátos „vatikáni egyházképet” fedezhetünk fel, amely a hagyományos ekkleziológia gyakorlati következményeként is felfogható. A klasszikus egyháztani megfogalmazás szerint az egyház feladata a lelkek üdvének (*salus animarum*) szolgálata, az üdvösség pedig a szentségek révén érhető el. Ebből a teológiai premisszából következik, hogy a kulcsfontosságúnak tekintett szentségkiszolgáltatás fennmaradásához papokra, végső soron pedig papokat szentelő püspökökre van szükség. E gondolatmenet igazolására érdemes idézni Agostino Casarolinak, „az Ostpolitik építőmesterének” memoárjából: „Előfordult, hogy a Szentszéket azzal vádolták, keleti politikája kizárólag a püspökök kinevezésére szorítkozik. Ez nem igaz. Sok más kérdést, sőt az Egyház számára valamennyi életbevágóan fontos kérdést igyekezett folyamatosan a tárgyalások napirendjén tartani. Igaz azonban, hogy kötelessége is volt szinte a lehetetlenségig megsokszorozni erőfeszítéseit, hogy az egyházmegyék ne maradjanak legitim főpásztor nélkül, hiszen az egyház felépítéséből következően ennek az isteni-emberi építménynek — melynek évszázadok során az Evangélium és a keresztény élet hirdetését kell biztosítania a világban — a legfőbb tartóoszlopai a püspökök. A történelem azt mutatja, hogy a világ számos helyén, ha túl sokáig hi-

A Szentszék keleti
politikája

⁶Agostino Casaroli:
A türelem vértanúsága.
A Szentszék és a
kommunista államok
1963–1989. Budapest,
2001, 130–131.

ányoztak a püspökök, az az egyház gyöngülését, végül pedig eltűnését eredményezte, s ez nemcsak az úgynevezett intézményes egyház esetében volt így. Az a számtalan akadály, amelyet az ellenfelek ezen a területen elének állítottak, már önmagában is azt mutatja, hogy a püspökök alapvetően fontosak.”⁶ Casaroli némiképp öngigazoló szavai lényegében megerősítik: a hagyományos katolikus egyházmodellhez való ragaszkodás következményének tekinthető, hogy a Szentszék a korlátozottan szabad püspökkinevezések érdekében a magyar egyház minden más sérelmét másodlagosnak, s ezért ideiglenesen feladhatónak ítélte.

Érdemes azonban egy pillantást vetni az elért eredményekre is. A püspöki kar teljessé válása, majd a Lékai László bíboros nevével fémjelzett „kis lépések politikája”, illetve a Cserháti József püspök által szorgalmazott marxista-keresztény párbeszéd lehetőségét adott arra az értelmezésre, miszerint az állam és az egyház között valamifajta partneri viszony áll fenn. Valójában azonban mind a békepapok, mind a püspökök — de bizonyos mértékig a vatikáni diplomaták is — nem partnerei, hanem eszközei voltak a kommunista valláspolitikának, hiszen az elért eredmények mindig csak arra korlátozódtak, amit a Párt jóváhagyott.

A II. Vatikáni zsinat recepciója a magyar egyházban

Az aktuális egyházi helyzetről folyó vitákban ma is felbukkan az a nézet, hogy a II. Vatikáni zsinaton újrafogalmazott egyházkép a magyar egyházat csak részlegesen és felszínesen hatotta át. Kozma György, aki az Esztergomi Érsekség által a hatvanas-hetvenes években kibocsátott körleveleket a zsinati egyháztan szempontjából analizálta, annak idején arra a megállapításra jutott, hogy a főpapok egyházképe a szólamok ellenére továbbra is klerikális és statikus maradt, az egyházi struktúra fennmaradásáért lemondva az Isten országa meghirdetéséről. A lesújtó ítélet egyrészt jogosan hivatkozik arra, hogy a hivatalos megnyilatkozásokban a püspöki és papi szolgálatra, a püspöki döntések tematikájára és stílusára, a püspök és papjai viszonyára, továbbá a laikusok szerepére vonatkozóan igen kevésbé tükröződik a zsinat szándéka, másrészt azonban figyelembe kell vennünk a vizsgált anyag alapvetően jogi természetét, illetve a főpásztorok kiszolgáltatott helyzetét is.⁷

Célszerű a kérdést arról az oldalról is megközelíteni, hogy milyen hatások érhettek a magyar egyházat az intézményes kereteken túlmenően. Talán megkockáztathatjuk azt a kijelentést — amit persze empirikusan nehéz igazolni —, hogy a papságot és a hívek öntudatos részét bizonynyal átformálta az a zsinati szellem, amelyet Nyíri Tamás, Gál Ferenc, Cserháti József és Szennay András könyvei közvetítettek magyar nyelven, s amely sokakhoz eljutott az éppen e célból (részben külföldön) alapított teológiai folyóiratok, a Mérleg, a Szolgálat és a Teológia révén. Arra nézve, hogy a ma-

⁷Kozma György:
*Das Kirchenbild der
ungarischen Bischöfe im
Spiegel der bischöflichen
Rundschreiben.* Wien,
1979, 120–124.

gyar papság pasztorális gyakorlatában és életstílusában magáévá tette-e — amennyire a körülmények engedték — a zsinat által új alapokra helyezett egyháztant, érdemes Fila Bélát idézni, aki a Vigiliának a zsinat magyarországi recepcióját firtató körkérdésére így válaszolt: „A II. Vatikáni zsinat konkrétan és mélyen érintett.” Majd személyes élményeinek elősorolása, illetve a zsinati ekkleziológia rövid felvázolása után véleményét ekként summázza: „A magyar egyház a zsinat elején dermedt, nyomorúságos, mester-ségesen eltorzított állapotban volt. Csak felemás és eltorzított mó-don fogadta be és valósíthatta meg a zsinat eredményeit. De még ebben a helyzetben is igen jó hatása volt a zsinatnak. A magyar egyház — bár szerényen és erősen korlátozott módon — kapcso-latba kerülhetett Rómával, a világegyház valódi problémáival és megoldási lehetőségeivel. Nagy figyelemmel és örömmel vettük tu-domásul az egyház mai problémáit és azt, hogyan kísérli meg a katolikus egyház végrehajtani belső megújulását, hogyan hirdeti egy közömbös vagy ellenséges világban az Evangéliumot.”⁸

⁸Vigilia 60 (1995),
936–939.

A zsinati egyháztan és a hazai struktúra

Fila professzor szavai minden bizonnyal egy egész papi nemze-dék tapasztalatát és lelkipásztori törekvéseit fejezik ki. Ha részletei-ben vizsgáljuk a zsinati egyháztan hazai recepcióját, megállapíthat-juk, hogy annak kulcselemei, vagyis az Isten népe teológia, az egy-ház mint misztérium gondolata, az egyházi hagyomány egészének és a mai világ kihívásainak összehangolása, az ökumené, a papság mint szolgálat, illetve a papi közösség eszménye átkerültek a köz-tudatba. A gyakorlatban sor került az istentisztelet és az igehirde-tés megújítására, mindaz azonban, amivel az örömhír hirdetése ki-léphetett volna a templomfalakon kívülre, a sekrestyébe szorított egyház viszonyai között szükségszerűen elmaradt, s ez elsősorban a szeretetszolgálatra, illetve a világiak szerepének átértékelésére vo-natkozik. Ugyanígy elsorvadt a küldetés a világ felé, hiszen az a papi nemzedék, amely majd a rendszerváltozás után annyiféle ki-hívással fog szembesülni, éppen ekkor, legaktívabb éveiben volt te-vékenységeben súlyosan korlátozva. Ami a híveket illeti, kár lenne tagadnunk, hogy a magyar katolikus közegben — a tömegegyház nagymértékű eróziója ellenére — a masszív népegyházi jelleg érintetlen maradt, s szinte csak a felszínt változtatta meg a litur-gia-reform, a mögöttes tudattartalmat nem. Az igazi problémát te-hát nem a zsinati szellem teljes hiánya jelenti, hanem az, hogy amint sok régi templomban az új liturgikus tér nem szervesült a régibe, úgy — a teológiai fejlődés és a hitélet erőszakos meg-akasztása miatt — a magyar egyház egésze sem tudta az új teoló-giai impulzusokat a megmaradt régi struktúrába integrálni.

A közösségi egyházmodell változatai

Az a teológiai fejlődés, amely a II. Vatikáni zsinat nyomán a világ-egyházban a közösségi egyházmodell kibontakozásához vezetett,

⁹Emödi László:

*A Regnum Marianum
története.* Bécs, 1989.;

Kamarás István:

Lelkierőmű Nagymaroson.

Budapest, 1989.;

Kamarás István: *Búvópatakok.*

Budapest, 1992.;

Kamarás István:

Bensőséges bázisok.

Budapest, 1994.

Bokor

¹⁰Tomka Ferenc:

*Az egyházban levő
változásokról.* Vigilia 37
(1972), 505–510.;

Tomka
Ferenc: *Intézmény és
karizma az egyházban.*

*Vázlatok a katolikus
egyház szociológiájához.*

Budapest, 1991.

(A könyv 1973-ban
íródott és főiskolai
jegyzetként, illetve
kéziratként jutott el
sokakhoz.)

¹¹Bulányi György:

Keressétek Isten

Országát. Kézirat.

1968–71, 534–568.;

Bulányi György:

*Egyházrend — Erény-e
az engedelmesség?*

Luzern, 1989.

¹²András Máté-Tóth:

Bulányi und die

Bokor-Bewegung. Wien,

1996, 274.

Regnum Marianum

Magyarországon kezdetben nem a hivatalos, hanem az üldözött, másként földalatti egyházban talált visszhangra. Azok a csoportok voltak a legnyitottabbak erre az inspirációra, amelyek vállalták az 1948 előtti ifjúsági munka továbbvitelét a radikálisan megváltozott körülmények ellenére. A kisközösségek vagy bázisközösségek zsinat utáni történetét tanulmányozva megállapítható, hogy szemléletükben és praxisukban leginkább az irritálta a hatalmat, ami a zsinati egyházképből következett, vagyis az egyház új módon történő megélése.⁹ A közösségi egyházmodell teóriájának és gyakorlatának hazai meggyökereztetéséért két ilyen szerveződés, a Bokor és a Regnum Marianum tett a legtöbbet, de ide sorolhatjuk Tomka Ferenc egyházszociológiai elemzéseit is.¹⁰

A Bokor alapítójának, Bulányi Györgynek az évtizedek során rendszerré fejlesztett teológiájában az ekkleziológia központi jelentőségű. Egyháztanát a *Keressétek Isten Országát* című munkájának az Egyház közössége fejezetében, illetve az Egyházrendben lelhetjük fel.¹¹ Az itt vizionált egyház kizárólag kisközösségekből épül fel, s ez lehetővé teszi, hogy elsőrendűek legyenek benne az interperszonális kapcsolatok. Az egyház Bulányinál „hivatal nélkül funkcionál”, nem „papok uralmára”, hanem a szolgálatra épül, s csakis a rátermettség lehet a közösségvezetés kritériuma. Az egyház szerkezete abszolút demokratikus, az „állandó zsinatban élés” jellemzi. A modern ember alapvető igényét jeleníti meg az a követelmény, hogy az egyház tartsa szem előtt a lelki ismeret méltóságát és a szabadságjogokat, tehát „nem manipulálhat”, és biztosítsa a személyiség szabad kibontakozását. Ez az egyházkép kétségtől nagyon modern és nagyon radikális. Bulányi páter Magyarországon talán egyedülként merete következetesen végigvinni a hívek nagykorúsításának programját, s mint Máté-Tóth András meggyőzően kimutatta, a Bokor teológiájának alap kijelentései egybevágóak a II. Vatikáni zsinat egyházképének súlypontjaival.¹² Ugyanakkor ennek az ekkleziológiának jellemző vonása a hagyománytól való eloldódás, amennyiben az érvelés alapja a Szentírás (a jézusi szándék) egyfelől, a modern antropológia, lélektan és szociológia másfelől. Ez az eloldódás abban a vonatkozásban szembeszökő, hogy Bulányi az egyházreform kivitelezésében egyáltalán nem számol a fennálló masszív népegyházzal, az „átlag-katolikus” átlag-igényeivel. Ez nemcsak a plébánia-struktúra és a kisközösségek elméleti és gyakorlati különválasztásában érhető tetten, hanem a hagyományos, szentség-kiszolgáltatásra szűkülő pasztoráció meghaladásában is: a páter jellemző kijelentése szerint „nincsenek külön szentségek és külön Lélek-keresztség. Csak Lélek-keresztség van: megtapasztalt találkozás az Istennel!”

A Bokor-teológiában a tradicionális formák és a bázisközösségi lét között szakadék tátong, a Regnum egyházképében viszont a hagyományos struktúrába oltott mozgalmi jelleg dominál. A

¹³Dobszay János: *Mozai-
kok a Regnum életéből.*
Budapest, 1996, 92–94.

**A közelmúlt öröksége
és az egyház mai képe**

Regnum nyolcvanas évekbeli „alkotmányának” tekinthető Tétéleink és Jellemző törekvéseink¹³ — nyilván már a „bulányista krízisre” reagálva — rögtön az első két pontban leszögezi, hogy „a Regnum Marianum az egyház része”, és hogy „a Regnum Marianum hite a Római Katolikus Anyaszentegyház hitével azonos, szentségeivel él, a hierarchiával egységben. Nem készít külön dogmatikát, morálist, liturgiát vagy jogot.” A teljes azonosulást azonban — az adott egyházpolitikai helyzetben érthetően — árnyalja az a kitétel, miszerint „józan tiszteletet tanúsítunk az egyházi eljárások iránt”, és „más keresztény közösségekkel átgondoltan szolidárisak vagyunk”. Az egyház hierarchikus struktúrájának és hivatalos teológiájának elfogadásából a hagyományos népegyházi keretek tiszteletben tartása következett, ám egyúttal azok meghaladása is: „a nevelés és a közös élet kiscsoportos formában valósul meg” — olvashatjuk. A Regnumra mint bázisközösségre továbbá jellemző a demokrácia a döntéshozatalban, a tagok teológiai képzésének hangsúlyozása, a csoporton belüli nagyfokú szolidaritás, valamint az egész egyházért érzett felelősség, sajátosságként pedig hangsúlyt kap a nemzeti kultúra ápolása. Valószínűleg az egyházi közelmúlt vállalható, illetve terhes örökségéhez való strukturáltabb viszony is hozzájárult ahhoz, hogy a Regnum sokkal inkább megtalálta helyét a rendszerváltozás utáni magyar egyházi valóságban, mint teológiailag progresszívebb társa, a Bokor.

A fentiekben számba vett „egyházképek” a vizsgált időszakban nyilvánvalóan nem egyidejűleg és nem azonos mélységben hatották át a magyar egyházat. Mindszenty bíboros kezdetben meghatározó iránymutatásának emléke (a pártállami szakzsargonban: „a Mindszenty-vonal”) a főpapra államilag kirótt *damnatio memoriae* révén elhalványult, sőt az Ostpolitik szempontjából a hivatalos egyház részéről is meghaladottá vált. A békepapok, akiknek nézetei az egész korszakban a legnagyobb publicitást élvezték, maguk is arról panaszkodtak, hogy sem a papság általában, sem a hívek nem fogadják el őket. A II. Vatikáni zsinat tanítása — bár, mint jeleztük, töredékesen és korlátozottan — lassanként mégiscsak kifejtette hatását. A közösségi egyházmodell képviselői, akik a nagy nyilvánosságtól mindvégig elzárva tevékenykedtek, az újabb papi nemzedékek és az elkötelezett világiak szemében nagy tekintélynek örvendtek. Hasonlóan különbözött ezen „túlélési stratégiák” kidolgozottsága is: ennek minősége nyilvánvalóan más volt a teljesen gyakorlatias megfontolások („kis lépések politikája”) vagy a felszínes ideológia (békepapság) esetében, mint a tudatos teológiai reflexióknál. Talán mégsem haszontalan e majd’ fél évszázad egyháztörténetének — egyfelől az eseménytörténetet meghaladó, másfelől csupán az írott forrásokra korlátozódó — ekkleziológiai indítású vizsgálata, hiszen a magyar egyházzal mind a katolikus közegben, mind az azon kívül élő mai képet ez az örökség is nagymértékben befolyásolja.

Rekviem Zoliért és Bolond Lacigyerekért

VATHY ZSUZSA

1940-ben született Pápan. Író. Legutóbbi írását 2003. 4. számunkban közzöltük.

Micsoda szép ház volt ez ötven évvel ezelőtt, mondja Lukácsné. Nyáron virág a kertben, itt középen eperfa, ott nyárfa. Már csak ketten lakunk benne. Diákszálló lesz a helyén vagy szálloda, és földalatti garázs.

A barátságos asszony a látogatója felé fordul: Ja, a Hajléktalan Zolit kérdezte! Itt a házban mindenki ismerte. A kapu alatt volt egy fotelja, abban aludt, mondhatnám, ott lakott. Reggelenként vittünk neki teát, vagy meleg kávét, kenyeret. Ebédet is kapott a házbeliektől, pedig nyugdíjból, fizetésből él itt mindenki.

A függőfolyosón egy dróthálóból készült ajtó választotta el a házban lakót a látogatójától, de mintha a drót csak függöny lett volna. Át lehetett beszélni rajta.

Egyik reggel viszem neki a reggelit, mondja Lukácsné, Zoli sehol. Pedig este megjött, többen is hallottuk. Ha pedig megjött, itt aludt, hol aludt volna? Mégse volt sehol, és másnap se, harmadnap se. Gondoltuk, végre sikerült bejutnia Teréz Anya otthonába. Örültünk, tél közepe volt.

A folyosón egy izmos szürke macska jelent meg, ahogy a nap rásütött a hátára, a szürke szálak vörösésbe játszottak. Tétovázás nélkül bement a lakásba. Lukácsné egy kis büszkeséggel a hangjában azt mondta: bejár hozzám, pedig nem is az enyém.

A látogató nézte az udvaron a hepehupás aszfaltot — az eperfa gyökerei feszítettek szét —, és nem értette, hogyan tudnak rajta ki-bejárni az autók? Három öreg autó állt az udvarban, egy Zsiguli, egy Wartburg, egy Skoda.

Lukácsné áthajolt a függőfolyosó korlátján, a kert végébe mutatott. Hajléktalan Zoli ott halt meg, mondta, hátul, a faházban. Három hónap múlva találtunk rá. Fekete volt az arca, már szeme se volt. Egy szeme se.

A látogató rázta a fejét, mint aki azt mondja: ez lehetetlen. Itt az udvarban? Tíz méterre a háztól?

Az ősz hajú asszony hangján érezni lehetett, hogy bár sokadszor meséli el, a történet mégis felizgatja.

Egyszer jön a fiam a kutyájával, fekete kutya, nyakán szőrgallér, a fülei elállnak. Schipperke, belga pásztorkutyák leszármaszottja. A kutya hátra megy a faházhoz, kaparni kezd és nyüszít. Nézd meg, mondtam a fiamnak, hátha betört valaki, vagy

beköltözött egy hajléktalan. Hátramegy, belöki az ajtót, kiált egyet, kifordul. Ott feküdt a Zoli, tiszta fekete volt, szeme kirohadva, arca se volt. A ruhájáról lehetett csak ráismerni.

A látogató azt kérdezi Lukácsnétól, megengedi-e, hogy megnézz-e a faházat? Az asszony bólint, persze, menjen csak, nézze meg. És maga elé nézve azt ismételve: Miért ment a faházba? Minek kellett ott aludnia? Miért nem volt jó neki a kapualj? A fotel?

Az eperfa mellett egy garázs, eredetileg valamilyen műhely lehetett, mögötte öt-hat fabódé. Talán ezekben tarthatták a lakók a fájukat, amikor még fával fűtöttek. A legszélső fehérre van festve, azt törte be Zoli, oda feküdt le, ő tudja, miért.

A látogató megfordul, nézi az autókat. Amit fentről nem lehetett látni, innét lehet: roncsautó mindegyik. Nincs bennük se ülés, se motor, se kormány, se szélvédő üveg. Ha lebontják a házat, nyilván a szeméttelre viszik őket.

Az embereknek is megvan a roncsstelepük. Az erőtlen, hibás, selejtes egyéneket, a sérülékenyeket, akik, ha elestek, nem tudnak felállni, ugyanúgy szállítják el, mint a tönkre ment, semmire se használható gépkocsikat.

* * *

Lacigyerek a Hajléktalan Zoli mindennapi beszélgető társa volt. Néhány házzal odébb lakott, de már egy másik utcában. Neki nem fotelja, kapualja, saját lakása volt: szoba-konyha, és közös vécé a folyosó végén. A lakás, mondják, bútorozatlan volt, lakója előbb a földön, később, egy lomtalanításkor szerzett heverőn aludt.

Lacigyereknek hívták a házbeliék, de még inkább így: Bolond Lacigyerek. Előző életéről csak annyit tudtak, hogy néhány éve szabadították fel a gyámság alól. Korábban beszámíthatatlan volt, majd egyszer csak mindenkiel egyenrangú, felnőtt állampolgár lett. Hogy mi volt a fogyatékosága (ha volt), és mitől múlt el (ha elmúlt), senki nem tudta.

Az öt emeletes bérház lakói csak annyit tudtak Bolond Lacigyerekről, már aki egyáltalán tudott, hogy nagyot hall, és hogy valamilyen rohamai vannak, talán epilepsziás. A földszinten lakók azt is látták: amikor rájön a roham, fennakad a szeme, habzik a szája, de mindig van annyi ereje, hogy betántorogjon a szobájába.

Egyedül élt, ezért, ha beszélhetnékje támadt, kiállt a lakása elé, a földszinti folyosóra, és szónoklatokat intézett képzelt hallgatóságához. Hatalmas hangerővel elmondta, hogy ő katona is volt. Sofőr a katonaságnál! Teherautót vezetett, néha a teherautón vodkát is vittek, nem máshova, az orosz kaszárnyákba. Nyíregyháza, Nagykanizsa, Taszár, száguldoztak keresztül-kasul az országon. Hogy mennyire örültek a katonák, amikor ők megérkeztek, azt látni kellett volna! Olyan örömet ő azóta se látott. Öt perc sem telt bele, a rakományt lekapkodták a teherautó platójáról.

Mikor Lacigyerek idáig ért, rágyújtott, fel-alá járt a folyosón, azután kezdte a történetet előlről. Ugyanazt elmondta kétszer, háromszor.

Mi tagadás, a szomszédai nem kimondottan kedvelték. Néha eszébe jutott és éjszaka a szobájában fát vágott, máskor szerzett valahonnét egy rádiót és azt bömböltette. A gyerekeiket is féltették tőle. A ház gondnoka pedig elrettentő példaként mesélte, hogy egyszer dugulás miatt ki kellett hívnia a gyorsszolgálatot. S mi okozta a dugulást? Lacigyerek nadrágja! Lehúzta a közös vécében a nadrágját. Ezeket leszámítva, nem lehetett több rosszat mondani rá. Volt, amilyen volt. A lakásába nem engedett be senkit, köszönni nem köszönt senkinek, de annak, akit üdvözölni akart, cinkos kacsintással jelezte, hogy ismerlek ám, tudom, ki vagy.

Bolond Lacigyerek is tavaly télen halt meg. Egy februári hóesés után eszébe jutott, hogy keres egy kis pénzt, elmegy havat lapátolni. Végiglapátolta az egész éjszakát. A cipője átázott, talán lyukas is volt, mindenesetre, amikor haza jött, nem vesződött azzal, hogy leveesse, cipőben aludt el.

Szomszédai ezután napokig nem látták. Valamelyik éjjel, mintha nyöszörgött volna. Másnap már kiabált. Nem kiabált, ordított. De hát ordított ő máskor is.

Egy idő után becsöngettünk hozzá, a csengő, persze kikapcsolva, mint mindig.

Zörgettünk és kiabáltunk, mondja a jobboldali szomszéd, akinek két kisgyereke van, és sofőr a Tejgyárban. Azt kiabáltuk, hogy kihívjuk a mentőt, az orvost, de visszakiabált, hogy őket se engedi be.

Ezután elcsendesedett, meséli az első emeleti szobafestő — aki szép, világos lakásához eltartási szerződéssel jutott, cserében tíz éven át gondját viselte az idős tulajdonosnak —, majd egy hét múlva mit lát?! Hogy rendőrök jönnek, feltörik Bolond Lacigyerek ajtaját, s benyomulnak a lakásba. Nem sokkal később hullaszállítók jöttek. Fölemelték az ágyról a saját ürülékében, vérítékében és vérében fekvő, hatalmas testet, s megbámulták üszkös, elfeketedett lábát.

Iszonyú fájdalmak között halhatott meg. Ezt a kéményseprő mondta, aki merő véletlenből aznap ellenőrizte a ház kéményeit. Éppen ment volna fel a lifttel a padlásra, mondta, amikor a különös menetet meglátta. Gondolta, megvárja, kik lehetnek, mit csinálnak.

Így ment el Zoli és Bolond Lacigyerek. Ketten abból a négy-ötzázból, akik fagyás, kihűlés, alultápláltság, vagy másféle nyomorúság miatt, telente meghalnak. Itt hagyják a földi (nem) jólétet, hátha találnak egy jobbat, valahol másutt.

Emlékezés Toldalagi Pálra

TATÁR ALBERT

1925-ben született Kaposváron. Ötvenhárom esztendőn keresztül tüdőgyógyászként dolgozott. 1976-ig Toldalagi Pál kezelőorvosa, és közeli barátja volt.

Toldalagi Pál 1959-ben keresett meg, amikor tüdőgyógyászként dolgoztam Budakeszin, a Fodor Tüdőszanatóriumban. A kezdeti orvos-beteg viszonyból baráti, jó kapcsolat alakult ki közöttünk. Egy időben nagyon közel laktunk egymáshoz Óbudán: ő a Bécsi út 92-ben, mi pedig a Tímár utca sarkán. Néha átjött hozzánk beszélgetni, vagy receptért.

Pali „elefántcsonttoronyban” élt, fent, a negyedik emeleten, az épület legszélén. Arisztokratikus jelenség volt, zárkózott és szűkszavú. Büszke volt erdélyi őseire, grófi származására, és életvezetése sem volt hétköznapi. Kezdetben az Elektromos Műveknél volt tisztviselő, de nem sokáig tartott a munkaviszonya, ugyanis súlyos tüdőbetegsége miatt fiatal korában nyugdíjazták. Az ötvenes évek közepétől már nem dolgozhatott. Utána nagyon szerény rokkantnyugdíjat kapott, és az Irodalmi Alaptól némi támogatást.

Távolságát a hétköznapi élettől a betegségéből adódó különleges életritmusa okozta. Későn kelő volt, jóformán csak úszott, sodródott térben és időben. Édesanyjával és két nővérével lakott együtt, akik házasak voltak, és rendben tartották az egész lakást. Szép és értékes antik bútorok között éltek, amelyek a családi múltat idézték. Felejthetetlen harmónia áradt ezekből az idős hölgyekből, és óriási szeretet Pali felé. Kedvenc volt, egyszerre a férfi és az „öcsike” a családban. Minden kívánságát lesték és maximálisan kiszolgálták.

A család központja a Mama volt: idős kora ellenére állandóan tevékenykedett. Pali nevetve mesélte, hogy a 70 év körüli Margitot egyszer a Mama majdnem felpofozta, mert „rosszul” tisztította meg a levesbe szánt zöldséget. 102 éves korában bekövetkezett haláláig ő vezette a háztartást. Gyermekai nagyon szorosan kötődtek hozzá. Henrietta (Jetty) fiatalkorában nagyon szép lány volt, láttam róla képeket. Úgy tudom, németből készített műfordításokat, és egy ideig tisztviselői munkából élt. Margit, az idősebbik nővér, csak nyugdíjazása után költözött hozzájuk. Ő asszisztensként az Orvos-továbbképző Intézetben dolgozott, műtős volt. Pali inkább Jettyt szerette, Margit nem állt annyira közel a szívéhez. Bizonyos szempontból kivételnek mondanám Ferenc bátyjukat. Franci volt a család „fekete báránya”, nem is lakott velük.

A nagy stressz veszélye — különböző okokból — haláláig fenyegette. Szinte állandóan szedte a Libriumot. Valahányszor találkozunk, mindig megemlítette: „Te, engem figyelnek!” Tele volt félelemmel. Ezt ellensúlyozandó, úgy próbálta élni a napjait — kényesen ügyelt erre —, hogy a külső villongások ne ériék el. Az életvitelében kialakított egyhangúságot éppen erre a távolságtartásra használta.

Rendszerint tíz, fél tizenegy körül kelt föl. Dél előtt a Mama megreggeliztette — a lány tojás soha nem maradhatott el az asztalról —, s közben ő klasszikusokat hallgatott. A zene amúgy is állandóan szólt nála. Reggeli után írt, vagy olvasott késő délutánig. Ilyenkor magára csukta az ajtót, és legfeljebb csak kopogtatás után szabadott belépni hozzá. Takarítani, rendet rakni is csak akkor lehetett nála, ha nem volt otthon. Csak itt, a „saját vackában” érezte jól magát.

Bár jobbára mindentől elzárkózott, szobája a városra nézett. Az ablaknál állt az ágya, dacára annak, hogy érzékeny volt a hidegre. A San Marco utca — Tímár utca — Bécsi út — Doberdo út által körülhatárolt kis térre látott rá. Mindig pontosan tudta, mi történik odalenn. Abban az időben, amikor nagyon közel laktunk egymáshoz, mindig tudta, mikor érkezem haza. Volt egy öreg autóm, amit figyelt az ablakból. Mondogatta: „Ha látom, hogy megjött a Moszkvics, biztonságban érzem magam.”

Egy gyönyörű komód állt közvetlenül az ajtó mellett. Fölötte a lemezjátszó és a lemezek: Händel, Bach, Mozart, Beethoven, Gluck, Buxtehude, Vivaldi, Telemann. A klasszikusok voltak a kedvencei. Néha ugyan kapott ajándékba mást is, de azokon általában csak bosszankodott. Az ajtó másik oldalánál volt az íróasztala, rajta az írógéppel. Emlékszem egy hal formájú papírnehezékre — az Egger gyógyszergyár ajándéka volt —, ami szintén mindig ott feküdt az asztalon. Számára jelképes értelmet hordozott: „fiat piscis”! Azt mondogatta, hogy ez a jezsuiták jelmondata. A hallgatás és a türelem szimbóluma — ez volt számára annak a halnak az értelme.

Láncdohányos volt, a szobájában szó szerint vágni lehetett a füstöt. Annak ellenére, hogy az ember alig győzte kibeszélni belőle a hipochondriát, az egyik után gyújtott rá a másikra. Nem ragaszkodott egyetlen márkához sem. Ha jól emlékszem, a Pall Mallt ugyanúgy elszívta, mint a Százévest. Egy nagyon jellemző történet: halála előtt néhány nappal benn voltam nála a Margit Kórházban. Nagyon rossz állapotban volt. Elhaló hangon annyit mondott: „Látod, most kell meghalnom, amikor két karton cigarettát kaptam!”

Visszatérve a hétköznapiakra: délután öt-hat óra körül összekapta magát, és elindult a városba. Merev tartással, fölvetett fejvel, kifogástalan, frissen mosott, frissen vasalt ingben vonult végig a lakóépület gangján. Nem társalgott a szomszédokkal.

Egyetlen útvonalon közlekedett: a Bécsi út felől a Margit hídon át a Royal cukrászdába. Nem bolyongott másfelé, s a várost jószerivel nem is ismerte. Maximum átjött hozzánk receptért, vagy ha éppen olyan kedve volt, beszélgetni. De mint említettem, nem volt bőbeszédű. Amikor a Fodor szanatóriumban dolgoztam, kirándulásként néha eljött Budakeszire, de egy ilyen „utazás” már nagy eseménynek számított nála. Emlékszem, ilyenkor késő délelőtt érkezett, és mindig panaszkodott valami miatt. Tavasszal viszont szívesen sétált a Margitszigeten.

Tehát délutánonként a Royal cukrászda volt a cél, a nagykörúti Royal Szállóban. Ebben a cukrászdában volt egy törzsasztala. Minden alkalommal evett egy Sarokház nevű süteményt. Ezt rendszerint akkor is félretették neki, ha valami miatt éppen mégsem érkezett meg. Ez volt számára a luxus. Időnként feltűntek ismerősök is, akik az asztalához sündörögtek. Szerencsétlen esetekben egyszerűen „átnézett” rajtuk. Nem köszönt. Nagyon sok sértődés támadt ebből. Pedig nem volt mizantrop, a verseiből is kitűnik humanizmusa. Ilyen esetekben valószínűleg „nem is volt ott” gondolatban, valahol messze járt, s nem vett tudomást a környező világról. Amikor verset írt, különösen nem, hisz ehhez valóban szükséges egyfajta átszellemült állapot. Ilyenkor szó szerint hozzászólni se volt érdemes.

Olykor előfordult, hogy az asztalánál már ült valaki: olyankor nagyon dühös lett. Maga volt a botrány, ha nem fért oda az asztalához, vagy ha véletlenül nem jutott neki Sarokház. Itt történt az a kis malőr is, hogy az elegáns Royal cukrászda pultja előtt átszaladt egy patkány. Tömve volt a cukrászda. „Kisasszony, kisasszony!” — kiáltotta — „Egy patkány futott itt keresztül!” „Toldalagi úr kérem, az nem patkány, hanem egy kis veréb lehetett!” — „De nem, állítom, hogy patkány volt!” És vitába bonyolódott. Ez, és a hasonló epizódok élete utolsó évtizedében már rendkívüli „eseménynek” számítottak.

Néha megmagyarázhatatlan dolgokra ragadtatta magát. Volt egy érdekes kis eset, 1974-ben. Akkoriban tele voltak az újságok olyan hírekkel, hogy X. Y. a Munka Érdemrend arany fokozatát kapta születésnapja alkalmából. Amikor Pali a hatvanadik születésnapjához érkezett — talán valami sugallattól vezérelve —, felhívta Aczél Györgyöt. Azt mondta Aczélnak: „Kérlek szépen, holnap leszek hatvan éves!” Aczél erre ezt válaszolta: „Isten éltesse!” Mire Toldalagi: „De úgy tudom, hogy ilyenkor jár valami!” És akkor Aczél egy Munka Érdemrend ezüst fokozatot küldött Palinak, és az Irodalmi Alapon keresztül némi pénzt! Ő szegény nem is a kitüntetésre vágyott, mint inkább az obulusokra...

* * *

Rengeteget olvasott, de nem gyűjtötte a könyveket, csak a szellemi delikátokat tartotta meg. Legutolsó alkalommal Ivo Andrić *Híd a Drinán* című könyvét ajánlotta nekem. Nagyon szigorú kritikus volt, kérlelhetetlen véleményt alkotott mindenről. Ugyanakkor a barátait ért bírálatokat nagyon nehezen tudta elviselni. Nagyon bántotta, ha ilyesmi történt. Személyes „injúria”-ként fogta föl az ilyen támadásokat.

Az általa legtöbbet emlegetett barátja talán Ferenczy Béni volt. Úgy emlékszem, akvarellt is kapott tőle valamelyik karácsonyra, amelyet Ferenczy egy levelezőlapra festett. Úgy írta le őt, mint egy hozzá nagyon hasonló érdeklődésű embert és művészt. De Füst Milánt is nagyon jól ismerte, és íróként is nagyra becsülte, sokat beszélt róla. Mesélte például, hogy egyszer meglátogatta, és amikor nem nézett oda, Füst kivette a műfogsorát, s amikor visszafordult, egy egészen más arc „vigyorgott” felé. Borzadva mondogatta: „Képzeld el, meglátogattam, elfordult, kivette a fogsorát, és úgy nevetett vissza rám.” Pali szörnyülködött, hogy micsoda átalakulásokra képes. Nagyon szerette, és alighanem kölcsönösen is becsülték egymást. Toldalagi többször meglátogatta.

Emlékszem, mennyire felvillanyozta az is, ha Pilinszkynél volt. Pedig Pilinszky egész más vizeken evezett. Pali sokkal zárkózottabb volt, csak keveseket engedett közel magához, nem volt kommunikatív személyiség. Pilinszky annál inkább. Az ő révén azonban megismerkedett Venczel Verával. Egy időben Pali mindig megemlítette, ha a társaságukban volt. Boldogan mesélte, hogy Vera milyen kedves teremtés, és hogy Pilinszky mennyire jó viszonyba került vele: Pilinszky szaval Verának, és ő nagyon jól tudja Pilinszky verseit elmondani. Megértik egymást. Pali ennek őszintén örült.

Pilinszky Jánost én is megismerhettem. 1975 tavaszán a Fészek Klubban volt egy irodalmi est, ahol Toldalagi fölolvast. Ha jól emlékszem, összesen öt verset — és Pilinszky ott ült az első sorban, közvetlenül előtte. Amikor Pali befejezte — egy kicsit gátlásos volt és ez az előadásán is érződött —, akkor Pilinszky kirohant, a nyakába ugrott és azt mondta: „Csodálatos, Pali, ez csodálatos volt!” És ez neki mérhetetlenül jól esett. Mint ha hirtelen feltöltődött, megtáltosodott volna. Pedig, ahogy mondtam, nagyon visszafogott volt. Én ebben a miliőben, az író-társak között egyedül a Fészekben, ezen a bizonyos irodalmi délutánon láttam. Pilinszky lelkesedése, és ahogy odarohant hozzá, nagyon sokat jelentett neki.

* * *

Pali szuggesztív egyéniség volt, és nagyon jó stílussal formálta a szavait. Nem tudtuk azonban, hogy mekkora nagy költő is valójá-

ban. Személyisége az idővel, ahogy távolodunk tőle, egyre növekszik. Egy-egy mondata olykor hirtelen visszacseng a fülemben. Bizonyos kijelentései máig bennem maradtak: „Hány könyved van, amit kétszer olvasol el? Azt tartsd meg, a többit ajándékozd el. Ne gyűjtsd a könyveket: a könyvek rád telepednek, és rabszolgájukká válsz.”

Ugyanakkor volt benne egy kisiúsnak nevezhető attitűd. Az édesanyja valóban varázslatos ember volt. Ő pedig — visszagondolva úgy tűnik — soha nem akart felnőni. Sokszor említette együttléteink során: „Haza kell mennem a Mamához!” Engem 1964-ben Mátraházára helyeztek, az ottani tudószanatóriumban kaptam állást. Még ebben az évben sikerült helyet biztosítanom a számára. Egy olyan intézményben, ahol a maximumot lehetett nyújtani a betegeknek, két napig bírta, és végül azt mondta: „Ne haragudj, de hazamegyek.” Mindig a Mamához kíváncszott... Nem szeretett sok ember között lenni.

Jettynek Óbudán, a Toronya utcában volt egy háza. Nyaranta nagyon kellemes volt ott időzni, távol a várostól. Thurzó Gábor és Pilinszky János is lakott ott rövid ideig. Olyankor Toldalagi fölkereste őket. Ő maga azonban soha nem költözött oda, még egy kis időre sem. Egyetlen kivétel volt: Szigliget, az ottani alkotóház, amely azilum volt a szemében, nagyon szerette. De nyilván ott külön szobát kapott, és így, amikor akart, félrehúzódhatott. Jettyvel együtt többször járt ott.

A mamája halála után nagyon megváltozott. A gyász sztereotip kérdését — „Miért kellett elmenned?” — ő hátborzongatóan őszintén tette fel. Az a kis, vékony, madárcsontú, hajlott hátú idős hölgy, ő volt a támasza. Nélküle már nem volt ugyanaz az ember. Ezt követően szinte minden találkozásunkkor megkérdezte: „Miért kellett a Mamának meghalnia?” Egész élete a „memento mori” jegyében telt, de az utolsó négy évében ez csak fokozódott. Adott nekem egy kis könyvet — távol-keleti metszetekkel —, amelybe ez volt mottóul írva: „Freue dich deines lebens, es ist schon spaeter als du denkst”. Ez egy kicsit az ő jelmondatának is tekinthető. Az életében utolsónak megjelent kötetéről, a *Zord labdajátékról* mondta: „A fedőlapom fekete: ezek már temetnek engem.”

1976. április 12-én kaptam tőle utoljára üzenetet. Egy kézírásos cédulát küldött a kórházból, amire ezt írta: „*Mindnyájatoknak boldog husvéti ünnepet, kézcsókkal és barátsággal: Pali.*” 1976. április 14-ére virradó éjjel halt meg, 62 évesen.

(A visszaemlékezést lejegyezte és közreadja: Basa Viktor)

Zsuzsa emlékkönyvébe

TOLDALAGI PÁL

Az első vers a Magyar
Irodalmi Almanachban
jelent meg 1941-ben, a
második kiadatlan, Deák
Dénes hagyatékában
maradt fenn. (Petőfi
Irodalmi Múzeum
kézirattára, V 5010/24.)

*A szerelemtől részegek vagyunk mi
és együtt szoktunk enni és aludni.*

*Az éjszakák elmúlnak és a holdak.
Érzéseink is elmúlnak velük.*

*Egy pohár vízben életünk felolvad;
ne vesztegess rá papírt és betűt.*

Végszavak

*Sokan szeretnék Nérót játszani,
és nem zavarnák a jajkiáltások,
a zürzavar, a vad tülekedés;
a festékül felhasználnák a lángot,*

*a diszletük az égő város lenne,
belemerülnének az örületbe,
hol nincs határ, felismerés és korlát,
a mindent merés tettét gyakorolnák.*

Toldalagi Pál levele Rónay Lászlónak

Budapest, 1971. február 18.

Kedves Laci,

Kétségtelen, hogy a Nyugatban verseim jelentek meg, de ez nem jelenti azt, hogy a nyugatosok harmadik nemzedékéhez tartoztam volna, vagy tartoznék, legfeljebb korom szerint. Sosem tartoztam és most sem tartozom semmiféle írói csoporthoz, vagy csoportosuláshoz. Természetesen értékeltem, hogy a Nyugat viszonylag önálló szellemet jelentett, bár csak egy-két folyóirat számot olvastam, mivel elvem szerint folyóiratot nem, csupán könyveket olvastam és olvasok. Kezdő költő koromból két íróra gondolok szeretettel az idősebb nemzedékből: Németh Lászlóra és Illés Endrére, kik — kivált az utóbbi — ösztönzőleg hatottak rám.

Szeretettel üdvözl Pali bácsi

Omegarus

Utazás a néptelen földön
(Poggio Bracciolini, Edward Gibbon, Mary Shelley
és Itália romjai)

1957-ben született, író.

¹„Fáradtan ösvényikből a napok egymásba hullva összeomlanak.” A modern korban Jean Louis Leclerc, Buffon grófia (1707–1788) *A természet korszakai* című, 1780-ban megjelent könyve terjesztette el azt a nézetet, hogy földünk felszínén „világok egész sorozata élt és pusztult”. A francia romantikusok közt is népszerű lett e téma, Jean-Baptiste Cousin de Grainville (1746–1805) *Az utolsó ember, avagy Omegaruss és Syderia* című regénye is az utolsó emberekről szól, a főhős neve — Omegaruss — is erre utal. A világ végét több szerző is a Nap eljövendő halálával hozta összefüggésbe, a francia asztronómus író, Nicolas Camille Flammarion (1842–1925) például a Nap kihűléséről írt *Omega: A világ utolsó napjai* című regényében. Vörösmarty nem volt csillagász, mint Flammarion, de azért fel-feljárt Tittel Pálhoz, a

„Éj: Kiirthatatlan vággyal, amíg él,
Túr és tündődik, tudni, tenni tör:
Halandó kézzel halhatatlanul
Vél munkálkodni, és mikor kidőlt is,
Még a hiúság műve van porán,
Még kőhegyek ragyognak sírjain,
Ezer jelekkel tarkán s fényesen
Az ész s erőnek rakván oszlopot.
De hol lesz a kő, jel s az oszlopok,
Ha nem lesz föld, s a tenger eltűnik.
Fáradtan ösvényikből a napok
Egymásba hullva összeomlanak:
A Mind elenyész, és végső romjain
A szép világ borongva hervad el;
És ahol kezdve volt, ott vége lesz:
Sötét és semmi lesznek: én leszek,
Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj.”

(Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*, 1831)¹

„Egy pillanatra Robinson Crusoe-hoz,
a kietlenség urához hasonlítottam magam.
Mindkettőnket társtalanul dobtak el —
őt egy lakatlan sziget partjára, engem e kihalt földre.”

(Mary Shelley: *The Last Man*, 1826)

Halála után Percy Shelley még egyszer, utoljára útra kelt Róma felé. Ugyanis huszonkilenc éves özvegye, Mary róla mintázta *Az utolsó ember* című háromkötetes regénye egyik hősét, Adriant, Windsor angyal, ifjú grófját.

A könyv olvasója először a vergiliusi Sibylla-levelek történetének egy változatával ismerkedik meg: két turista különös feljegyzéseket talál egy tengerparti barlang mélyén, Itáliában. A szövegek egy részét stílszerűen ősi keleti nyelveken írták, de néhányat modern angol és olasz nyelven, s az elbeszélő azt állítja, gondosan leírt tartalmukat tárja elének könyve lapjain.

Egy társaság utazásának története bontakozik ki fokként a levelekből. Elbeszélőt váltunk, a regénybeli utazás elbeszélőjének

gellérthegy csillagdába.
Tudós barátja, Tittel
adott először magyar
neveket az égbolt
bűjdosóinak.

már van neve: ő Lionel Verney. 2073-ban indul vándorútra társaival a járványtól elnéptelenített föld körül, évtizedekig bolyongni romvárosok között. Mikor a könyv vége felé egy bal esettel őket is elveszti, s a földön egyedül marad, elkezdi megírni emlékiratait. Jövőbeli utazásról szól tehát nekünk, az utasok a mi életünkben még útnak sem indulnak. Csak a könyv végére értjük meg, hogy az utolsó ember feljegyzéseit olvassuk, egyúttal sötét jóslatot, annak az utazásnak idejére az emberi faj már kihalt. Csakhogy előttünk fekszenek az utolsó ember feljegyzései. Az időparadoxon köré zárul — Borges elégedetten mosolyog.

Petőfi Sándor egyik legjobb versének is *Az utolsó ember* a címe. Ebben még a humor vagy a paródia legkisebb jele sincsen, szívdobbanásszerű, szaggatott tömondataival inkább Vörösmarty fenti mottóban idézett sötét verséhez hasonlít — a *Csongor és Tündéből* az *Éj* monológjához. Az e versét is tartalmazó kis kötetét Petőfi éppen Vörösmartynak ajánlotta „Tisztelet és szeretet jeléül.”

Az utolsó ember

Mi az fölöttem? Ég vagy sírbolt?
Igen, sírbolt, a mellyben a föld
Ez óriás koporsó fekszik.
És ott fejem fölött az a fény
A nap? Vagy a sírbolti lámpa?
Igen, sírbolti lámpa, mellynek
Bágyadtan pislogó sugára
Sötétségét a síri éjnek
Halvány piros-sárgára festi.
S milly hallgatás! de, hah, mi zendül
A némaságnak közepette?
Madárszó vagy leánydal? Oh nem!
A férgek rágják a koporsó
Behunyt szemű, hideg lakóit,
Igen, behunyvák a szemek mind,
Mellyekben egykor szerelemnek
S gyűlölségnek szikrája lángolt,
S a mellyekből olly undorítón
Nézett ki, mint a kéjleányok
A bordélyházak ablakából,
A góg, irígység, elbizottság;
A megvetés, alázatosság.
Behunyvák a szemek, s hideg már
A szív, e kis pokol, a melly száz
Meg száz ördögnek volt tanyája,
Hol a bűnök máglyája égett
Kihamvadatlan lángolással,
Hanem már mindeneknek vége.

Alszik már a becsületorzás,
 Barát- s honárulás, s egyéb szörny,
 S a melly őket nyomban követte,
 A lelkiösmeret marása....
 De ez nagyon régen halt már meg,
 Az újabb kornak nemzedéke
 Ismerte ezt csupán hiréből. —
 Mindennek vége. Minden alszik.
 Becsukva a szem. Hülvé a szív.
 Csak én magam vagyok még élő
 A sírbolt roppant üregében,
 S tünődöm, egy vendégre várván,
 A késedelmező halálra.
 Halál, mért nem jössz? Félsz talán, hogy
 Megbirkozom veled s legyőzlek?
 Ne félj, nem az vagyok, ki voltam.
 Ki egykor vakmerő kebellet
 Daczoltam sorssal és világgal.
 Bátran jöhetsz. Meg nem támadlak.
 Hagyom magam. Erőtlen hang
 Leszek. Te szélvész légy. Sodorj el.”²

²E vers forrása: Petőfi
 Sándor Összes Kőlté-
 nyei. 1842–1846. II. kö-
 tet. Kisebb költemények.
 1845, 110.

E hangulat évek óta a levegőben volt Európa-szerte. Épp 1826-ban jelent meg James Fenimore Cooper regénye, *Az utolsó mohikán* is. Sok volt már az utolsókból. Mary regényét egyből durván megtámadta a brit kritika: „még egy halálfej lábszárcsontokkal” — írták a *Frankensteinre* célozva. A korabeli angol irodalomban valóban kissé eluralkodott e morbid téma, Thomas Hood is írt akkoriban egy verset *Az utolsó ember* címmel — egy szalonpletyka-hírnévre vergődött Thomas Campbell-vers paródiáját. E Hood-vers a fekete humor remek példája, de hát Hood, aki egyrészt humorista, másrészt — ennek megfelelően — humanista is volt, eleve több szemüvegen nézett mindent, véresen komolyan és kacagva. S a londoni újságírók többnyire gyűlölték a konzervatívabb, s nyíltan-titokban vidékinek lesajnált skótokat.

Hood „utolsó ember”-e egy lepukkant vén koldus, elbeszélője pedig egy akasztófán üldögélő varjú, aki gyűlöli e bűzös öreget. A vers végén az utolsó embert habzó száju kutyák tépik szét, akik véres pofával távoznak, csontokat hagyva maguk után. A varjú és a hajléktalan története 2001-ben játszódik — már ha ez játék.

Egyes britek még versenyeztek is, ki találta ki az „utolsó ember”-t? Skót vagy angol? Thomas Campbellnek, említett verse, *Az utolsó ember* miatt nyílt levélben kellett védekeznie a vád ellen, mely szerint Byron *Sötétség* című költeményéből tanulta a kihalt emberiség utolsó képviselőjének vándorlását a néptelen föld városain át. Campbell 1823-ban, a *New Monthly Maga-*

³*The Complete Poetical Works of Thomas Campbell, edited with notes by J. Logie Robertson, M. A., Henry Froude, Oxford University Press, 1907, 234.*

⁴E „Villa Diodati” az angol-svájci kapcsolatok szent helye. Giovanni Diodati az itáliai Luccában született, családja Svájcban telepedett le, s a genfi reformáció egyik legfőbb alakjának, Theodor Bezának ajánlására huszonegy évesen bekerült a város híres egyetemének héber tan-székére. Olasz és francia nyelvre is lefordította a Bibliát. Testvére, Theodore is komoly személység volt: a londoni orvoscéh tagja — a kisebbik Szent Bertalan egyházközség orvosa —, sőt, VIII. Henrik király két gyermekének — a fiatalon meghalt Cornwalli herceg Henriknek és a kis Erzsébet hercegnőnek — orvosa. A londoni szellemi élet fontos alakja lehetett, Montaigne-fordításának ajánlásában Florio elismeri, hogy Theodore Diodati doktor sokat segített neki. Nos, e Theo angol nőt vett feleségül, s egyik fiuk, Charles, együtt járt iskolába Miltonnal a St. Paul's Schoolba. Ő Oxfordban tanult tovább,

zine-ben megjelent verse a költő egy álmát írja le, melyben, épp mint Vörösmartynál, meghal a Nap:

„Homályba dől a nagyvilág,
Meghal maga a Nap,
Mire halandó páriák
Többé nem hullanak!
Álmodtam én egy szellemet,
Erősítette lelkemet
Időn suhanni át! (...)”

Nyílt levelében Campbell a következőket válaszolta a vádakra: „Sok év előtt ötlött eszembe ennek az Utolsó Embernek ideája, s pontosan emlékszem, akkoriban beszéltem is e tárgyról Lord B-nek. Később, *Sötétség* című versét olvasván, a képnek, melyet egykor én akartam megfesteni, több elemét felfedeztem, nevezetesen a hajók nélkül lebegő hajót — lévén a föld kihalt —, s még egy-két egyéb körülményt is (...) Teljesen biztos vagyok benne, hogy Lord Byron nem szándékosan tulajdonította el e gondolatokat.”³

Említett versét, a *Sötétséget*, Byron Genfből, a Villa Diodatiból⁴ keltezte 1816 júliusában: „Volt egy álmom, mely nem is álom volt csupán...” Épp a Villa Diodatiban, s épp az év tavaszának egyik estéjén játszották a Shelley házaspárral és Polidorival a rémmese-versenyt, melynek az emberiség kéjjel borzongó része a *Dr. Frankenstein* történetét és Dr. Polidori *Vámpírját* köszönheti.

Byron *Sötétség* című versét Thomas Campbell és Mary Shelley *Az utolsó ember* című írásaival összekötő, meghatározó körülmény, hogy a *Sötétség* születésekor, 1816-ban, Byron — mint leveleiből és naplóiból kiderül — a Shelley által is imádott Gibbon műveit tanulmányozta lelkesen. Erre több oka is volt, egyrészt közel voltak a lausanne-i házhoz, ahol Gibbon *A Római Birodalom hanyatlása* fontos kötetét írta — Shelleyvel el is zárandokoltak Lausanne-ba —, másrészt a társaság hamarosan Itáliába készült, s ehhez épp megfelelő szellemi előkészületnek gondolták Gibbont olvasgatni. Fennmaradt olvasónaplóik is mutatják, komoly hívei voltak a módszeres olvasásnak. (A 19. századi Európában még természetes dolog volt az olvasónaplók írása, a gyermek Kölcsey és barátja, Kállay is olvasónaplót írtak Debrecenben, beosztották maguk közt, ki melyik szerző melyik munkáját jegyzeteli ki. Már a *Ratio Educationis* is nyomtatékkal javasolta e módszert.)

Mary Shelley hősét, Verney-t — az utolsó embert — szemléldése közben szemlélhetjük. Olyan így, mint a Szent Pál-katedrális hatalmas, beszakadt kupoláját szemlélő új-zélandi „antipodes” Gustave Doré és az ifjú William Blanchard Jerrold London-albumának végén. Lehet, hogy az utolsó ember üldögél törvénytáblaszerű rajztáblájával kezében a londoni City romjai előtt. Csak a hátát látni a metszeten és árnyékba merült profilját, és rajta kívül a tájban senki más.

Milton Cambridge-ben.
Itáliában értesült arról,
hogy egykori iskolatársa
fiatalon meghalt. Hozzá
írta az I. és VI. elégiáját
latin nyelven (ezeket a
18. századi öngyilkos
himnuszköltő, William
Cowper fordította
angolra, ki Robinson
eredetijéről, Alexander
Selkirk skót tengerészről
verset írt). Byron azért
is a Villa Diodatit bérelte
ki Genfben, hogy
Shelleyék közelében
lakhasson.

⁵Robinsonról,
az örökösről lásd
A Madárfészekárus
című könyvemet
(Orpheusz, 2002).

Róma neve Város, Citynek nevezte Mary Shelley is. Ne feled-
jük: „az utolsó ember” még el sem indult a Város felé, csak
2100-ban ér oda; közülünk már egy sem éli meg azt a pillanatot.
Egyszer, az emberi civilizáció hanyatlása s bukása után — tán,
mint Goethe egy november eleji napon, éppen a Mindszentek
ünnepe — ő is a Porta del Popolóra ér, és megbizonyosodik:
Róma az övé.

De mindezt leírta már a Senkinek írt naplójában az utolsó
ember, aki barátainak, útitársainak vízbe vesztével, a harmadik
kötet utolsó, tizedik fejezetében immár szerencsétlen, magányos
Robinsonnak érzi magát a hatalmas, lakatlan szigeten. Ím, e né-
hol egészen vörösmartys, szép romantikus szöveg szegény Ro-
binson dicső utóélete:

„Egy pillanatra úgy éreztem, a lakatlan vidék uralkodója, Ro-
binson vagyok. Mindketten kivetettek, tártalanok lettünk — ő
lakatlan szigeten: e lakatlan földön én. Bőviben voltam mind az
élet úgynevezett javainak. Ha elhagyom e kietlen színteret, s a
föld millió városának egyikébe lépek, minden felhalmozott gaz-
dagságuk enyém lehet — ruhák, ételek, könyvek, s a múlt idők
hercegeinek fényűző palotái közt válogathatok — amelyik égtáj-
ról csak akarom, míg neki minden szükségletéért küzdenie kel-
lett, s egy trópusi szigeten lakott, hol a viharok s a nap heve
elől oltalmat alig találhatott.⁵ Ha így nézzük a dolgokat, ki ne
választaná inkább filozófusi magányom Sybarita élvezeteit s e
bőséges szellemi tárházat munkával s vészekkel telt élete he-
lyett? És mégis ő volt messze boldogabb: mert volt reménye, s
nem csak hiú remény — az elrendelt hajó végül megérkezett,
hogy hazájába s szerettei közé vigye, hol, az esti tűz előtt, mesé-
vé szelídült magányának története. Hányattatásomat én senkinek
nem mondhatom el, soha; nem is remélhetek. Ő tudta, hogy a
magányos szigetet körbevevő óceánon túl ezrek élnek, kikre az a
nap szór fényt, mely rá is ragyog; a déli nap s a vendég hold
alatt az ember arcát egyedül én viselem; egyedül én tudom kife-
jezni gondolatomat; s ha éjjel, nappal alszom, álomra senki
sem figyel. Ő elszökött embertársai elől, s egy emberi lábnyom
láttán a félelem szállta meg. Én letérdelnék s imádnám ugyan-
azt. A vad, kegyetlen karibi, a könnyörtelen kannibál — vagy
mindezeknél rosszabb, a civilizáció bűneinek állati, durva, ke-
gyetlen harcosa szeretett társam lenne, drága kincs — lelke az
enyémnek rokona; öntőformánk is azonos; emberi vér folyik ere-
iben; s emberi érzelmünk örökre összeköt. Az nem lehet, hogy
emberi lényt soha többé nem láthatok! — soha! — soha! —
éveknek folyamán! — Életben tartani lelkemet, nem szólni senki-
hez, megmérhetetlen órákon át, világtól elszigetelve, egy magá-
nyos helyen, körül a semmivel? Így jön majd napra nap végtelen-
ül? — Nem! nem! a földön egy isten uralkodik — gondviselése
nem cserélte áspis fullánkra aranyos jogarát. El! Engedj szállnom

⁶Mary Wollstonecraft
Shelley: *The Last Man*.
In: Three Volumes.
London, Henry Coleum.
New Burlington Street,
1826., ch. X., részlet,
ford.: L. E.

az óceáni sírból, engedd itthagynom e kopár szegletet, saját ki-
haltságába zártan; engedj még egyszer utcákon járnom, átlép-
nem lakások küszöbét, akkor majd úgy gondolom bizonyosan —
őrijítő, de tűnő álom volt csupán e rémes látomás.”⁶

Útra kel hát hősünk a Város felé, hisz úgy reméli, ez lehet
majd úti célja más túlélőknek is. Rómába érkezik, miként Robin-
son, ő is irtóztatóan vágyik egy társra, akárkire, kivel beszélhet,
majd szomorún körbesétál a kihalt városban és örökségét
számbaveszi, felméri: a magtárak telve mind, jól áll, örökölte a
kihalt emberiségnek mindenét. Elhatározza, hogy a Városban
marad, berendezkedik — épp, mint Robinson a szigeten. Íme,
Mary Shelley regényének utolsó oldalai, a római lapok. Lássuk
Robinsont Rómában:

Mary Wollstonecraft Shelley: Az utolsó ember ⁷

⁷M. W. Shelley: i. m.,
részlet, ford.: L. E.

„(...) Nem, nem élek többé a természetnek vad szcénái közt, min-
den élőnek ellensége az. Megkeresem a városokat — Rómát, a vi-
lág fővárosát, az emberi teremtmény koronáját. Ahogy történelmi
utcainak, megszentelt romjainak, az emberi erőfeszítés irdatlan
emlékeinek során taposok, megcsúfolt műveivel minden az ember-
re emlékeztet, az emberi gátjaiktól szabadult zuhatagoktól, az em-
ber erőszakát levető növényzettől rozsdá s gyom martalékául esett
lakóhelyéig, hegyről hegyre, völgyből völgybe, minden ennek az
elerőtlenedő, immár örökre kihalt fajtnak emlékét harsogja ott.

Üdvözöltem a Tiberist, mely örökké az emberiség elidegenít-
hetetlen sajátja marad. Üdvözöltem a vad Campagnát, minden
talpalatnyi földjéért, melyen valaha ember taposott, régi időktől
való vad burjánzásáért, mely csak még nyilvánvalóbban hirdette
annak erejét, aki tiszteletre méltó nevet és szent titulust adott
mindannak, mi máskülönben hitvány, kopár ösvény lett volna
csupán. A Porta del Popolón léptem az Örök Rómába, s tisztelet-
tel üdvözöltem idő-szentelte tereit. A tágas térség, a közeli temp-
lomok, a messzenyúló Corso, a közeli Trinità dei Monti szépsége
tündérek műveként tűntek eléem, oly csendesek, oly békések vol-
tak, és annyira szépek. Esteledett, a várost benépesítő állatok sere-
ge aludni tért, a szökőkutak mormolásán kívül mindenütt néma-
ság honolt, e lágy, monoton dallam lelkembe is nyugalmat lopott.
A tudat, hogy Rómában vagyok, megnyugtató, e csodás város-
nak még hőseinél s bölcseinél is nevezetesebb az emberek képze-
letét megbabonázó ereje. Megnyugodtam azon az éjszakán — ér-
zékeim elcsendesedtek, szívem örök tüze csillapult.

Másnap reggel mohón újrakezdtam vándorlásaimat a feledést
keresve. A Colonna-palotában aludtam, felébredve bejártam kert-
jének megannyi teraszát, s mikor a felső végén elhagytam, a
Monte Cavallón találtam magam. A szökőkút napfényben csillo-
gott, az obeliszk a tiszta sötétkék égbe szúrt. Oldalt Praxitelész

és Phidiász szobrai, Castor és Pollux álltak romlatlan méltósággal, fenséges erejükkel megszelídítve a mellettük ágaskodó állatokat. Ha valóban ama kiváló művészek faragták ez alakokat, hány elmúlt generációt éltek túl óriási formáik! s most ama faj utolsó képviselője tekint rájuk, mely saját istenítésére megalkotta őket. Az e kő félistenek által túlélte embertömegekre gondolva semminek tűntem önnön szememben, de aztán visszanyertem méltóságomat. Az e szobrokban örökkévalóvá vált költészet látása kihúzta a fullánkot gondolataimból, a poézis tartományába sorolva azt is.

Rómában vagyok! — ismételtettem magamnak. Ím, meghittentársalgok a világ csodájával, a képzelet királyi úrnőjével, a kihalt embergenerációk millióinak nagyságos és örök túlélőjével. Azzal igyekeztem elmúlatni fájó szívem bánatait, hogy még most is érdeklődöm a dolgok iránt, melyek látására fiatalkoromban oly lelkesülten vágytam. Róma minden része a régi idők emlékeivel telve. A legkisebb síkátort is csonka oszloptörzsek, tört korinthoszi és ión oszlopfők, csillogó gránit és porfir törmeléke tölti meg. A legszegényebb hajlék falai is egy-egy súlyos, bordás kőoszlopot rejtene, mely valaha a Cézárak palotájának dísz volt, és a holt idők hangjainak még bennük rezgő lehelete úgy meg-eleveníti s megdicsőíti e néma dolgokat, miként az ember.

Átöleltem Jupiter Sator templomának hatalmas oszlopait, melyek megmaradtak a nyitott téren, mi egykor a Forum volt, és égő arcomat hideg keménységükre hajtva próbáltam feledni jelen nyomorúságomat, elhagyatottságomat, s agyam kísértetjárta kamráiba idézni az elmúlt időknek élő emlékezetét. Örvendeztem szerencsém felett, amint előszámoltam Camillust, a Gracchusokat, Catót s végül Tacitus hőseit, a páratlan csillogás e ragyogó meteorköveit a birodalom borongós ege alatt — és ahogy Horatius és Vergilius verseinek vagy Cicerónak fénylő korszakai tolongtak elém nyitott kapujában, a rég feledett lelkesedés megint magával ragadott. Gyönyörrel töltött el a tudat, hogy ama színen állhatok, min egykor ők — a színen, mely láthatta az anyákat, a feleségeket és a névtelen tömeget az emberiség e páratlan képviselőiért tapsolni, vagy zokogni azok megdicsőülésének pillanatában. Ekkor végre vigasztalásra leltem. Nemhiába jártam Róma történelmi útjait — felfedeztem sok komoly sebemnek gyógyyszerét.

A hatalmas oszlopok lábához telepedtem. A Colosseum, melynek mezítelen romjaira zölden ragyogó palástot borított a természet, jobbonnál, a napfényben feküdt. Nem messze, bal felé, a Capitolium tornya látszott. Diadalívek, templomok leomlott falai szóródtak szerteszét a földön, lábaim előtt. Megpróbáltam magam elé képzelni a plebejusok tömegét, s a körül gyülekező gögös patrícius alakokat; és amint az elmúlt korok diorámája⁸ lenyűgözött képzeletemen keresztülvonult, helyüket modern rómaiak foglalták el; a térdeplő imádókra áldást osztó, fehér stólás

⁸Az ún. dioráma — keresztülnézés — még a festészet testvére volt.

Vékony vásznak két oldalára különféle képeket festettek, például az egyik oldalra nappalt, a másikra éjszakát, majd ügyes átvilágítással a ragyogó nappalra az éj viharos sötétje borult, illetve — a játék másik népszerű változatában — egy üres térséget egy pillanat alatt nyüzsgő tömeg töltött be. Az első diorámát a francia Bouton és Daguerre éppen Percy Bysshe Shelley halálának esztendejében, 1822-ben mutatta be.

⁹Mme de Staël
1807-ben megjelent
regénye, *Corinne*,
avagy *Itália*.

pápa, a kámzsás barát, a sötét szemű lány mezzeraja árnyékában, és a bivaly és ökörscordáját a Campo Vaccinóra terelő, zajongó, napbarnított paraszt. A regény, mellyel ecsetünket az ég és a transzcendens természet szívárványszíneibe mártva, egy fókig önkényesen, felruházzuk Itáliát, átveszi most az antikvitás ünnepélyes nagyságának helyét. Eszembe jutott a sötét barát, Az *Itália*⁹ lebegő alakjai, s hogy leírásuktól mint hült él egykor gyermeki vérem. Felidéztem Corinnát, amint koronázására a Capitolum felé halad, majd a hősnőtől a szerzőhöz szállt gondolatom, s elméláztam, Róma varázslónő szelleme mily uralmat gyakorolt a gazdag fantáziájú szellemek fölött, mígnem csodáinak immár egyedüli szemlélőjére, rám maradt.

Ily képzelmek borítottak be hosszasan, de szüntelen repülésében elfárad a lélek, s a hely körül körbeforgó kerekeiről leereszkedvén hirtelen tízezer öl mélyre, a jelennek mélységébe zuhan — öntudatába —, tízszeres bánatba. Felráztam magam — ledobtam magamról éber álmomat, még fülemben visszhangzott a római tömeg kiabálása, még éreztem a mérhetetlen tömeg lökdösődését, de szemem már Rómát látta, kihalt omladékaik aludtak kék égboltjuk alatt, nyugodtan feküdtek az árnyak a földön, bárányok legelészték őrizetlenül a Palatinuson, s egy bivaly lépdelt lefelé a Capitolumhoz vezető szent úton. Egyedül voltam a Forumon, egyedül Rómában, egyedül a világon. Nem érne-e fel egyetlen élő ember, súlyos magányomban egy társ, e városnak minden dicsőségével s időkoszorúzza erejével?¹⁰ A Kimméria barlangjaiban tenyésző szomorú fájdalom gyászba öltöztette lelkemet. Csak még erősebb ellentétet alkotott a fantáziámba varázsolts generációk sorával végzetük, az egyetlen pont, melyben, miként a piramis, a társadalom hatalmas épülete véget ért, míg én az ingatag magasból kiürült teret láttam magam körül.

E homályos kesergésekből pillanatnyi helyzetem szemléletére tértem át. A mai napig el nem érhettem egyetlen vágyamat, hogy megtaláljam e magányban társamat. Mégsem estem kétségbe. Igaz, hogy felirataimat a városok és falvak legszembevetőbb falaira helyeztem el, mégis — e jelek nélkül is — lehetséges volt, hogy a személy, ki a kihalt földön hozzám hasonlóan egyedül találta magát, mint én, Rómába jön. Minél erőtlenebb volt e remény, annál inkább építettem rá, s e halovány lehetőséghez alkalmaztam cselekedeteimet.

Szükséges lett tehát egy időre Rómában elszállásolni magam. Szükségessé vált szerencsétlenségemmel szembenéznem — és alázat nélküli engedelmisséget iskolás gyerekként többé nem játszom, életben maradván az éltetmet adó törvények ellen zendülve fel.

Mégis hogyan nyugtassam meg magam? Szerelem nélkül, együttérzés nélkül, bárki társasága nélkül a reggeli nap szemébe hogyan nézhetek, s gyakran befutott útján az esti árnyékok közé

¹⁰Majdnem szó szerint
Robinson jeremiádja ez.

nyomát miként követhetem? Miért maradtam élve — az élet nehézsúlyát miért nem hajítottam el, s agonizáló keblemből a csapdosó rabot mért nem eresztettem saját kezemmel szabadon? — Nem gyávaság volt, mi visszatartott, épp a kitartás volt az igazi erő, hisz a halálnak megnyugtató hangja uradalmába lép-nem csábított. De nem tehetem ezt. A pillanattól fogva, hogy elgondolkoztam a dolgon, a végzetnek s a szükségszerűségnek, a láthatatlan Isten látható törvényének rendeltem alá magam — azt hittem, engedelmességem az ép értelem, a tiszta érzés eredménye volt, kiváló és nemes természetem emelkedett érzéséé. Ha ez üres földben, az évszakokban s változásaikban csupán egy vak erő kezét láttam volna, legszívesebben a földre hajtottam volna fejem, és örökre szépségeire zártam volna szemem. De mikor a pestis már prédái közé sorolt, a végzet életet nyújtott nekem, s hajamnál fogva kiragadott a fojtogató hullámok közül. Ily csodákkal láncolt magához, elfogadtam hát uralmát, s meghajoltam határozatai előtt. Érett megfontolásomból kétszerezsen következett, az élet végét, képességeim tökéletesedését ne hagyjam veszni, s vég nélküli zúgolódásaimmal ne mérgezzem folyamatát. De a lázadozást miként hagyjam el, ha a szakállas lándzsát szívem közepéből kirántani egy kéz sem volt közel? Kinyújtott kezem semmi rokon érzelmre nem talált, hétrét fallal kerítettek, átöleltek, s boltozattal borítottak magányosságom korlátai. Örökéber bánatomra csak egy elfoglaltság nyújthatott ópiumot, amelynek átadom magam. Ha már úgy döntöttem, hogy Rómában lakom, ha csupán pár hónapig is, hát szállást keresek — kiválasztom az otthonom. A Colonna-palota céloznak éppén megfelelt. Nagyszerűsége — festménykincsei, hatalmas termei megnyugtattak, tán még vidítottak is.

Róma magtárai gabonával, főleg kukoricával telve álltak, e termés könnyen élelemmé alakítható, hát ezt választottam fő étkemül. Most láttam hasznát fiatalkorom nehézségeinek s féktelenségeinek. Az ember nem vetheti le magáról tizenhat esztendő szokásait. Azóta fényűzően éltem, igaz, legalábbis a civilizáció minden kényelmeivel magam körül. De azelőtt »oly faragatlan vad voltam, mint a vén Róma farkastól táplált alapítója« — s most, épp Rómában, az alapítókéhoz hasonló rabló és pásztor hajlamoknak látja hasznát ím, az egyetlen lakó. A reggelt lovaglással és vadászattal töltöttem a Campagnán — hosszú órákig időztem külön-külön galériákon —, elbámultam minden szobornál, s álmódzásba veszttem szép Madonnák és bájos nimfák előtt. Bejártam a Vatikánt, isteni szépség márvány formáival körülvéve álltam. Minden köistenség maga volt a szent szépség s az örökkön gyümölcsöző szerelem. Közönyös önelégültséggel tekintettek reám, s én gyakran vad szókkal vádoltam őket fölényes érdektelenségük miatt — hisz emberi formájuk volt, az emberforma istensége nyilvánult meg legszebb végtagjaikon és kör-

11. „Érdekes — de leg-
alábbis kellemes — el-
méláznunk afőlött, hogy
mely is a legmegfelelőbb
hely a különféle szerzők

olvasásához. Pope
kétségkívül egy művé-
szi parkban van helyén,
Herrick egy gyümölcsös-
kert ölen, míg Shelley
egy csónakban, künn a
tengeren. Sir Thomas
Browne számára egzoti-
kusabb atmoszféra kell.
Olvashatjuk az Eufráte-
szen ringatózva, vagy
tovább, Arábia öblei felé,
s élvezetes lenne Kons-
tantinápolyban fellapozni
a *Vulgar Errorst*, vagy a
Christian Morals egy fe-
jezetét recitálni emléke-
zetből a Szfinx lábai
között. Angliában az ő
különös díszességéhez
legmegfelelőbb háttér
egy a tanulásnak szen-
telt lak, valamely egyete-
men, hol még az antikvi-
tás illata leng, s megta-
nulható a nyugalom.

Jelen sorok írója
mindenképpen tud egy
tanút állítani Browne
syllabáinak ama bölcs,
öreg falakon kelt szelíd
visszhangjai mellett,
mivel, úgy hiszi, kevés
boldogabb pillanatot élt,
mint azokat, melyek
során a *Hydriotaphia*
szakaszait sorolgatta az
éji sötétnek s a csalogá-
nyoknak a Trinity tudós
kerengője alól.” (*Books
Characters French
English By Lytton*

vonalukon. Tökéletes mintázásuk mozgás érzetét keltette s szí-
nekét, s én félig gúnyosan, félig önámítással átkaroltam jejes
tagjaikat, s megérintettem a márvány megfoghatatlant Cupidó-
nak s Psychéjének ajkai között. Olvasni akartam. Végiglátogat-
tam hát Róma könyvesházait. Kiválasztottam egy kötetet, a
Tiberis partján kerestem valamely árnyas, elhagyott zugot, vagy
a Borghese-kert gyönyörű temploma előtt, vagy Cestius vén pi-
ramisának tövén, elrejtőzni magam elől, a könyvlapok világába
merítve magam.¹¹ Mintha csak ugyanegy földbe ültetnél mir-
tuszfát s nadragulyát, különféle tulajdonságaikat táplálni mind
használják a levegőt, csapadékot s a kapott talajt — így lelt tá-
pot szomorúságom, élni akarásom, s mi máskülönben isteni man-
na lett volna, ragyogó meditációvá ekként növekedett. Ó, mialatt
úgynevezett elfoglaltságom meséjét e lapokra írom — míg nap-
jaim csontvázának így formát adok — kezem remeg — szívem
zakatol, s agyam megtagadja tőlem a kifejezést, a frázist, az ide-
át, mellyel a képzelet a mondhatatlan bánatot, e kopár valót fá-
tyollal leplezheti. Ó, fáradt, dobogó szív, felboncolhatom-e rost-
jait, megmondhatom-e, a múlhatatlan nyomor, a szomorú szük-
ség, a zúgolódás és a kétségbeesés melyikben lakik? Feljegyezhe-
tem-e a kínzó természetre dühöngve szórt vad átkaimat — s
hogy miként töltöttem napokat elzárva fénytől s élelemtől, min-
dentől, a mellemben égő poklot kivéve csak?

Más elfoglaltságom is adódott ezalatt, igen alkalmas volt fe-
gyelmezni melankolikus gondolataim, melyek e rommező felett,
virágos tisztásokon át, a hegyek zugaiba, fiatalságom helyszínére
jártak egyre csak.

Egyik köszálásom során, Róma házai között, írásokra leltem
egy költő íróasztalán. Egy kézirat lapjai heverték ott szerteszét.
Tudós tanulmány volt Itália nyelvéről, az utókornak küldött be-
vezgetlen ajánlás állt az egyik lapon, az író nekik gyűjtögette
harmonikus nyelvük kincseit — örökké tartó hasznukra e művét
hagyta örököül.

En is írhatnék egy könyvet — kiáltottam szomorún —, de ki-
nek ajánljam? hol az olvasó? S ostobán hadonászva — hisz mi
oly szeszélyes és gyermekes, mint a kétségbeesés — ezt írtam:

AJÁNLÁS

A FÉNYES HOLTNAK.

ÁRNYAK KÉLJETEK, ÉS OLVASSÁTOK BUKÁSOTOK!

ÍMHOL AZ UTOLSÓ EMBER TÖRTÉNETE.

Mégis, nem népesedik-e be ismét a világ, s a megmenekült ember-
pár gyermeke valamely előttem ismeretlen, elérhetetlen zugból e
pestis előtti faj bámulatos emlékeihez nem vándorol-e majd kiku-
tatni, hogy tetteikben ily csodás, végtelen képzeletű, isteni erejű lé-
nyek mért keltek útra egy ismeretlen tartomány felé?

Strachey. Chatto and Windus, London, 1922, 38.) „Speziában hagytam Shelleyt, s Leghornba hajóztam. Ő az erdőben írt. Azt mondta, mindig a szabad ég alatt írja a legjobbakat, csónakban, folyóparton, vagy egy fatövén. Van valami osztatlan szellem, mondta, mely odakünn uralkodik, valami együttérző harmónia a természet művei között, mely jobban megismerteti saját magával, mint velük.” (Edward John Trelawny: *Records of Shelley, Byron, and the Author*. Ed. with an introduction by David Wright, Penguin Books, 149.)

Írok majd e dolgokról egy jegyzetet, s e régi városban, e műemlékben hagyom. Verneynek, az Utolsó Embernek emléket állítok. Először úgy gondoltam, a pestisről, a halálról s a menekülésről szólok csupán, de kedvtelve időztem fiatalságom évein, s szent lelkesültséggel jegyeztem fel társaim erényeit. Feladatom teljesítése közben ott voltak velem. Már a vége felé járok, a lapokról felemelem tekintetem — s elvesztem őket megint. Ismét érzem, egyedül vagyok.

Egy év telt ily munkákkal el. Az évszakok páratlan szépségek tűnékeny palástjába burkolták az örök várost — bejárván szokott útjukat. Egy év letelt, nem töprengek többé helyzetemen vagy kilátásaim felett — elválhatatlan társam a bánat, a magány bizalmasom. Vágytam kiállni vad vihart, vágytam tanulni, mi az, hogy erő. — vágytam telni bölcsesség leckéivel. Már holt a vágy. Hajam lassan szürkére vált — hangom haszontalan, hangot nem ejtek, fülem számára idegen. Saját magam emberi erejét s vonásait a természet szörnyhajtásának látom csupán. Emberi hangon hogyan fejezzek ki oly bánatot, miről emberi lény ez óráig mit sem tudott! Hogy adjak érthető kifejezést oly kinnak, mit egyedül én érthetek! — Nem jött Rómába senki sem. És nem jön soha már. Keserűn mosolyogtam sokáig táplált tévedésemen, s csak még jobban, mikor megértettem, hogy másokra cseréltem csupán, mely épp oly csalóka, amilyen hamis, s ahhoz majd hasonló bizalommal ragaszkodom megint.

Eljött megint a tél, Róma kertjei elvesztették leveleiket — metsző szél érkezik a Campagna fölé, vad lakóit vackukat elhagyni készíti, s a város üres lakásrengetegében keresni lakhelyet — fagy dermedti meg a szökőkutak csobogó vizét — s a Trevi örök muzsikája elcsöndesül. A csillagok segítségével elvégeztem egy durva számítást, az új esztendő első napját akartam meghatározni pontosan. A régi, elnyűtt világban a Legfőbb Püspök ünnepi pompával felvonult, s az év megújulását egy szegvonással megjelölte Janus templomának kapuján. Felmentem aznap Szent Péter templomába, és legfelső kövébe karcoltam: 2100, ekkor ért véget a világ!

Egyetlen társam egy kutya volt, bozontos manó, félig pásztor, félig vízi vadász, mikor ráleltem, nyáját terelt a Campagnán. Gazdája meghalt, ő hűséggel végezte munkáját, s visszatértére várt. Ha egy bárány elköborolt, ő a nyájba terelte megint, s szorgalmasan távol tartott minden betolakodót. A Campagnán lovagolva legelőjére leltem, s láttam, mint ismétli immár haszontalan mesterségét, mit az embertől tanult, s nem tud feledni. Kitoró örömmel üdvözölt. Térdemhez ugrált, farkát csóválta, az öröm rövid kis vakkantásaival körbe-körbe futkosott. Elhagyta nyáját kedvemért, attól a naptól többé sosem szűnt vigyázni rám, s ha simogattam vagy beszéltem hozzá, féktelen hálát mutatott. Csak az ő ugrándo-zása s az én lépteim hallatszottak, mikor a Szent Péter nagyszerű fő- és oldalhajójába léptünk. Együtt haladtunk a

miriád lépcsőn felfelé, mikor a tetőn véghezvittem tervemet, s elnagyolt vonalakkal megjelöltem az utolsó év dátumát. Ekkor döntöttem úgy, vidékre megyek, és Rómát elhagyom. Régóta gondolkodtam ezen, most megszületett a terv, mely dönt sorsom felett, ha elhagyom majd e nagyszerű lakhelyet.

A magányos lényt ösztöne vándorra teszi, azzá váltam hát én is. A helyváltoztatáshoz mindig a fejlődés reménye társul, ez könnyítette meg életem súlyát. Bolond lettem volna, ha végig Rómában maradok, Róma a halál hírhedt szállítójáról, a maláriáról nevezetes. Még lehetséges volt, hogy ha bejárom a föld kerekét, a végtelenben valahol egy túlélőre akadhatok. Úgy tűnt, a tengerpart lehet számára a legvalószínűbb menedék. Ha valamely belső vidéken maradnak egyedül, nem maradhatnak ott, hol utolsó reményük is messze szállt, útra kelnek hát, mint jómagam, megkeresni a magányban társukat, s haladnak, míg útkat nem állja a víz határa.

¹²Az utolsó ember
éppen társai tengerbe
vesztével maradt
egyedül.

Ahhoz a vízhez, bánatom okához, s most tán enyhítőjéhez, megyek tehát.¹² Itália, Isten veled! — Isten veled világnak ékesége, páratlan Róma, hosszú hónapok alatt a magányosnak menhelye! — civilizált élet, állandó otthon, egyhangú napok sorakozása, búcsúszom! A veszedelem lesz ezután enyém — üdvözlöm mint barátomat —, halál keresztezi már örökké utam, s mint jótevőmmel találkozom egyszer majd vele; nehézségek, kegyetlen idő, veszélyes viharok lesznek addig hites társaim. Viharnak szellemei, fogadjatok el! Pusztulás erői tárjátok szélesre karotok, örökre öleljetek át! s ha egy gyengédebb erő más véget nem határoz, úgy hosszas túrás után elnyerhetem majd díjamat, s szívem ütését egy másik, hozzám hasonló szív közelében érzem megint.

A Tiberis, az út, melyet a természet saját kezűleg fektetett keresztül a földeken, lábamnál rohant, partjaihoz kikötve csónakok. Pár könyvvel, eleséggel, kutyámmal beszállhatnék valamelyikbe, a folyó sodrával elúszhatnék egész a tengerig, és akkor földközelpontban maradván elhajóznék a kék Mediterrán gyönyörű öblei s napsütött hegyei előtt, Nápoly mellett, végig Calabrián, megkísérteném Scylla és Charybdis ikerszirtjeit, s akkor félelem nélkül (hisz mit veszíthetek?) átsiklanék az óceán tükrén Málta irányába, s a Cycladokhoz tovább. Konstantinápolyt elkerülném, jól ismert tornyainak s öbleinek látványa e lelkiállapotomnak idegen, Kisázsia felé hajóznék, Szíria felé, s a hét torkú Nílus mellett fel északra, tovább, s míg az elfeledett Carthago s a sivatag Líbia látványa lassan elenyész, elérném Herkules oszlopait. S akkor — nem számít, hol — csepegő barlangok s az óceán hangtalan mélye lehetnek lakhelyem, mielőtt befejezem e hosszú útnyúlt utat; vagy a betegség nyíla szívembe talál, amint a zavaros Mediterránon egyedül lebegek; vagy egy kikötőben meglelem, mit kerestem, társamat; vagy ha ez nem lehet, akkor — végtelen időkip vénen, szürke hajjal, mert a fiatalság már a szerettemmel

¹³A quattrocento toszkán humanistája, Poggio Bracciolini (1380–1459) fél évszázadon át magasrangú egyházi hivatalnok — az apostoli levelek írója — volt.

Utazásai során antik latin kéziratok után kutatót a klostrokban, ritka kéziratokért szerzeteseket vesztegetett meg. Silius Italicus, Cicero, Quintilianus, Columella, Valerius Flaccus, Ammianus Marcellinus, Tertullianus, Statius és Lucretius elvesztettnek hitt műveit fedezte fel így. 73 évesen a firenzei köztársaság hivatalos történésze és kancellárja lett.

Gibbonnak saját oka lehetett említésére: e pápai titkár a Konstanzi zsinatról hazafelé útba

ejtette Angliát, s szépeket írt Londonról. Poggiusnak fejezetet szentelnek a népmesetörténetben is, Ferrarában, 1471-ben megjelent *Liber Facetiarum* (*Facetiae*) című erotikus szöveggyűjteménye kapcsán. A Vatikán egyik helyiségében szoktak összeülni néhányan, napi politikáról, magánügyekről, hírekről pletykálni, humorizálni, Poggio e fecsegéseket egy-két olvasmányélményével bővítve lejegyzete, e *Poggiana* a

vegyes, anekdotikus

a sírba szállt — a magányos vándor vitorlát bont megint: fogja a kormányrudat, s az örökké más és más csúcsok körül keringő mennybéli szeleknek engedelmeskedve más és más öblökben horgonyozva tovább szántja a magtalan óceánt, a szülő Európa zöldellő földjét hátrahagyva, végig le Afrika homoksíjn partjai mentén; s a Fok tüzes tengereit átvészelve egy fűszeres berkektől árnyékolt szirthoz kiköthetem a csónakom, az illatos szigeten, a messzi Indiai-óceánon.

Vad álmok ezek. Mégis, mióta most egy hete megszálltak, amint a Szent Péter magasában álltam, uralják képzeletem. Kiválasztottam ladikom, s felhalmoztam szűkös készletem. Kiválasztottam pár könyvet, a legfőbb Homérosz volt és Shakespeare — de a világ könyvtárai heverték lábaim előtt —, s minden kikötőben újra felszerelhettem magam. A dolgok jobbra fordultáról nem formálok reményeket, de tűrhetetlen számomra az egyhangú jelen. Nem kalauzol remény vagy élvezet, csak a változás tüzes vágya s nyughatlan kétségbeesés vezet tovább. Vésszel vágyom viaskodni, izgasson félelem, s bármily csekély, de legyen feladatomban napi beteljesülésre. Az elemek tarka színjátékának tanúja leszek, szivárványból mondom majd jövőt, felhőkből vésszeket, szívemnek kedves lecke mind. Így, a kihalt föld partjai körül, míg magasán jár a nap, s növekszik vagy fogy a hold, angyalok, holtaknak lelkei, a Legfőbb örökké nyitott szeme, ím Verney, az Utolsó Ember, ki e csepp ladikon előttetek lebeg.”

VÉGE

Mary egykor, 1818-ban, férjével járt Rómában, *Az utolsó embert* 1824-ben — itáliai útnaplóinak megjelenésével egyidőben — kezdte írni, s könyv alakban 1826-ban jelentette meg, név nélkül. Az a római út mintha egy élettel azelőtt lett volna. Percy e sorok írásakor már rég nem élt. Özvegye azonban éppen a valaha Vele együtt megálmodott prózát írta tovább. Ezt írta mindig. Így e könyve is éppen olyan, mint annak idején a *Frankenstein* volt, vagy a *Halandó halhatatlan*. Olyanok az érzései, olyan a mondatainak lüktetése, zenéje — ugyanúgy lélegzik az egész életmű.

Rómáról írva Mary nem csak a régen látott városra próbált visszaemlékezni, hol egykor férjével járt. Könyveket fektetett maga elé, Edward Gibbon könyvét is, *A Római Birodalom hanyatlásának és bukásának történetét*. Fellapozta az utolsó kötet utolsó fejezetét, a hetvenegyediket:

„Róma romjainak látványa a tizenötödik században — a hanyatlás és pusztulás négy oka — a Coliseum példája — a város újjáépítése — az egész munka végkövetkeztetései.”

Az apró, 18. századi történész Róma rommezejét élénk tárva a kötörmelékeket szemlélő „Poggiust”¹³ idézi meg e fejezet elején:

magániratok — az ún.
 ana — történetében a
 Scaligeriana és a
 Casauboniana elődje.
 E reneszánsz meséknek
 La Fontaine is sokat
 köszönhet.
 A 15. század első
 felét néha „Poggius
 korá”-nak nevezik.

¹⁴Edward Gibbon: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. 8 vols, London, The Folio Society, MCMXC, VIII. vol, chap. 71., 331–332, részlet, ford.: L. E.

„IV. Jenő pápa utolsó napjaiban két tisztviselője, a tanult Poggius és társa, felsétáltak a Capitolium-dombra, lepihentek ott az oszlopok s romoknak omladékain, s e megindító helyről szálolt tekintetük szerte, az elhagyatottság tág és változatos látványa felett.”

És máris változik az elbeszélő, már „Poggius” szól hozzánk a 15. századból:

„Tarpeia citadellájának romjain ültünk, a hatalmas márványküszöb mögött, mi templom volt egykor, úgy hiszem, most szét-szórva heverték tört oszlopai, s innen a város látképének nagy része élénk terült. (...) Mint Vergilius által leírt ősi állapotában, ama régi korban kinézhetett, mikor Evander szórakoztatta a trójai idegent. Elhagyatott, vad bozót volt most e tarpeia szikla: a költő idejében egy templom aranyos tetői koronázták, mára elrabolták aranyát, körbefordult már a szerencse kereke, s a megszentelt földet tüskés bozót csúfítja megint. A capitoliumi domb, ülőhelyünk, Róma birodalmának feje volt egykoron, királyoknak réme, a földkerekség ura, híressé tették megannyi diadalmenet lábnyomai, ékesítette megannyi legyőzött néptől vett zsákmány és hadisarc. A világnak e látványossága hogy ledől! hogy átváltozott! hogy elcsúfult! kúszónövény borítja a diadalok nyomát, s szemétdomb rejtje a szenátorok székeit. Vesd a Palatinus-dombra pillantásodat, kutasd márvány színházak, obeliszek, szoborkolosszusok idomtalan, hatalmas töredéket, Néró palotájának oszlopcsarnokát: tekintsd a város többi dombjait, az üres teret romok és kertek szakítják meg csupán. Róma népének fóruma, hol összegyűltek egykor törvényt mondani, s magisztrátusukat megválasztani, most zöldegeskertek közé szorult, és nyitva áll a disznók s bivalyok előtt. Örökkévalóságnak szánt köz- és magánépületei a földön hevernek lecsupaszítva, törten, miként egy óriásnak végtagjai, s csak még szembetűnőbbé teszi e romokat a pár relikvia, mely túlélte az idő s a szerencse igaztalanságait.”¹⁴

Gibbon nem hagyja ki az angol egyháztörténet atyjának, a Tiszteletreméltó Bedának tulajdonított szép, szimmetrikus jóslatot sem:

„Amíg a Coliseum áll, Róma állani fog, ha a Coliseum ledől, Róma majd véle dől, s ha Róma egykor elbukik, elbukik a világ.”

És Edward Gibbon e sorokkal zárja az utolsó fejezetet, egyúttal élete főművét, mellyel halhatatlanná tette magát:

„A Capitolium romjai között történt, hogy először merült fel elmémben a könyv gondolata, mely életem elkövetkező húsz esztendejét örömmel és munkával töltötte el, s melyet, meglehet, reményeimhez nem mérhető, végül is átadtam a közönség kíváncsiságának s őszinteségének.

¹⁵Gibbon: i. m. Lausanne, 1787. június 27.”¹⁵

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Haydn: Búcsúszimfónia

Isten termében hajdan,
a világ-virradatban
harmóniák és szentek
hallgattak és pihentek.
Időtlen idők vártak:
vajon még megtalálnak? —
üres volt még a kastély,
de kezdődött az estély.
Jönnek — suttogták nyomban...
A boldog izgalomban...
A legelső belépett,
megkoccantott egy széket,
aztán a padló reccsen,
egyszer csak voltak ketten,
s mikor már hárman voltak:
vajon mit hoz a holnap?
Nem kellett belopózni,
csak jönni, gyűlni, hozni,
rendre új jövevények,
neszek, köhintő népek
töltötték meg a termet,
hűvös, sötétlő vermet,
valaki gyertyát gyújtva
beengedett még újra
egy tömeget ott hátul,
a gyenge fénysugártól
megszépültek a dolgok,
már mindenki mosolygott,
és zsongva várakoztak,
egy furulyát is hoztak,
előkerültek sorra
egy dob, egy kürt, egy flóta,
hegedűk s harsonák is,
látván, mit tud a másik,
mindenki megpróbálta
s amint a próbát állta,
felsorakoztak karban,
játszottak zenekarban;
hosszú volt a feszengetés,

de összeállt a zengés
(semmi se volt hiába)
mint fény a glóriába!...
Ekkor valami csattant,
egy húrocska elpattant,
valakik megijedtek,
felkeltek, elsiettek,
késő van — sóhajtottak,
akik még elfutottak
s a roppant öröm ettől
halkult, mint rémülettől,
valamit elrontottak,
most már csak fogyva-fogytak.
Eljött a világ-este,
az utolsókat leste.
Ha Isten terme végül
nem elég menedékül,
már remény sincs, mint hajdan,
csak csend honol a bajban.
Mit hozhatott a holnap,
mikor csak hárman voltak,
aztán maradtak ketten,
a Föld utolsót reccsen,
feldöntenek egy széket:
az utolsó kilépett...
Akik így kilopóztak,
csak elvittek, nem hoztak;
hallgató mindenségek
rágcsáló kisegérnek
engedik át a boltot...
Valaki villanyt oltott.

TANDORI DEZSŐ

Az „elbeszélés” további nehézségei

1938-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. Legutóbbi írását 2003. 6. számunkban közzöltük. — Az esszé eredetileg Evelyn Waugh születésének 100. évfordulója alkalmából született.

Szeretettel köszöntjük Tandori Dezsőt, lapunk rendszeres szerzőjét 65. születésnapja alkalmából.

Ottlik Géza főművének legendás szállóigéjévé vált a bevezető fejezetcím: AZ ELBESZÉLÉS NEHÉZSÉGEI. Rövidre fogva, „mindössze” arról van szó ebben az előhangban, mely közben a történetnek is szerves része, arról, hogy főalakok, a regényszereplők, a „hősök” későbbi életének legparányibb mozzanatát sem értheti meg senki a hajdani események, mintegy a háttértörténet vagy előtörténet alapos ismerete nélkül. Ez a hajdankori, de semmilyen szempontból nem felejtethető, el nem sülyedt (vagy sülyeszthető) történet, inkább életközeg az „iskola” volt (a katonaiskola, az alreál a határon), és az „alreál” szó azért is szerencsés név itt, mert a dolgok alapzatát adja, s az igazi valóság, a *reális* dolgok foglatatát.

Ezek közismert tények. Majdnem ugyanannyira, mint ahogy Ottlikot még gyanúsítgatólag is taglalták most pár éve (potom-ság: „ő írta-e” tényleg, alapjaival és reáliáival, túl ezen, stílusával együtt etc.) nevezett főművét. Nota bene, főműve, persze, de a *Hajnali háztetők*, a *Próza* legalább olyan fontos komponense az ottlikói életműnek, a *Buda* pedig igazi nehézségeinek csudálatos tárháza. Kicsit inkább tréfásan értem, de: a kifejezés „bosszút állt”. Mint a Salinger által idézett Kafka a félreírásról mondotta volt: az elírt betű vádol stb., jelen esetben a telibe találó meghatározás és felismerés — hogy minden elbeszélés tulajdonképpen a nehézségeivel egyenlő, íme, tömörebben nem is lehet hát ezt megfogalmazni, elismételjük: AZ ELBESZÉLÉS NEHÉZSÉGEI —, igen, ami ott, a nagyregényben jól jött, kísérfi, kísértérfi kezdte Ottlikot (alkalmasint), és a *Buda* már csak ezt bizonygatta neki: „Kedves Cipi” (Ottlik beceneve, a regényben Bébé), „te egy igencsak nehéz helyzetbe manővereződött író vagy.”

Merjük használni ezt a divatkifejezést (manőver és vidéke), főleg mert azt nem tudnám megmondani, semmi töprengés után sem, maga Ottlik manőverezte-é magát nehéz helyzetbe, vagy csakugyan az anyag műve volt ez. Ám a kérdés mellőzhető.

Ottlik Géza olyannyira „egy volt” anyagával, mint Shakespeare állítja ezt (ha jól mondom) álmainkról, melyekkel azonos anyagból volnánk. (Vagyunk.) A „Hajnali” és az „Iskola” írójának hatalmas álma volt — s hosszú álma maradt most már örökre — a teljes, igazságos pontosság, igen, csak semmi henyeség, semmi klip-klop szívdobogás — hogy lazán idézzem őt magát. Nagyon sok minden torlódik össze nekem itt ebbe a kicsiny írásba, sehol, semmin nem időzhetem hát hosszan. Alig-

ha fogom elmesélni a parányi, a magam szerepét illetően lényeg-
telen ismerkedési történetet újra, hogyan volt — óriási — szeren-
csém Ottlik Géza benső körébe tartozhatni jó időn át, majd az író
élete végén, ha „csak” telefonon át is, de újra és maradéktalanul.
Sőt, halála után is üzent ő nekem, kétféleképpen. Ezek közül csak
az egyik tartozik ide.

Am az nagyon is.

Mert összefügg megpendített kérdésünkkel.

Azzal ugyanis, hogy vajon sikerülhetett-e Ottliknak a maga
maximális igényei szerint az „Iskola” után tovább dolgoznia
azon a valamin, melyet a nálunk elhanyagolt nagy angol, katoli-
kus író, Evelyn Waugh (*Jámbor pálya; A megboldogult; Utolsó látó-
gatás*) — épp Ottlik magyarításában — így nevez: „egy élmény
nagy, formátlan nyersanyaga (...) a művész poggyásza”, de nem
is lesz jó ez így itt, bővebben kell: dolgoznia kellett Ottliknak e
valamin azok után, hogy tulajdonképpen „az ősi és kényelmet-
len honi partokra” vitte haza, s bár ő nem hagyta ott, mint
Waugh főhőse, sehol „ami már régóta a terhére volt, feszélyezte:
fiatal szívét”; a honi partok kényelmetlensége valódi volt, s az
angol remekíró azt is ércnél maradandóbb anyagba véste, hogy
e bizonyos valamin aztán sokáig kell dolgozni, verejtékesen, Is-
ten tudja, meddig... és hogy a „látomásnak olyan pillanata volt
ez”, mármint az (angol) írónak készülő, (amerikai) állatkremató-
riumban épp alkalmi munkákat végző, arisztokratikus honfitár-
sai által hazasegített, halott szerelmétől és a nyugati partoktól, a
fővenyt borító hulladéktól, hajóroncsoktól, hínártól és halcsont-
októl búcsúzó kölyökkutya-ember számára, „amihez sokszor egy
egész élet is rövidnek látszik”.

Varázslat volt az akkor, 1957-ben másképp (Nemes Nagy
Ágneséknál), később az „Iskola” megvásárlása után magányosan
bolyongva, aztán Ottlik válaszlevele után a sok-sok találkozás,
atlétikára- és teniszre-járás alkalmából, vagy csak úgy az írószo-
ba különös amerikai és angol könyvek, régi Nemzeti Sport-pél-
dányok stb. illataival „terhes” szentélyében, elfüggönyözött abla-
kok mögött, varázsolása az életnek, hogy (Ottlik így nevezte)
„létezésszakmai” tanonckodásomat ekképpen folytathattam. (Ne-
mes Nagy Ágnes ízlésiskolája után.) Varázslat, hogy az 1957-ben
megjelent (mondom, Ottlik fordította) „Megboldogult” matériá-
ját Ottlikkal megbeszélhettem (félszegségem tette, hogy nem is
dedikáltattam vele; ó, jaj!), hogy a Nemes Nagy Ágneséknál hal-
lott dolgokat megerősítve élhettem át megint; felsorolhatatlanul
sok és mégis kiválogatottan kevés szerzőről volt itt szó, persze,
az Ottlik által — jogosan — „imádott” F. Scott Fitzgeraldról, aki-
nek pár novelláját az Ottlik-házaspár unszolására fordíthattam,
abszolút kezdő; aztán Salinger... Chandler... Hemingway...
Waugh... elbeszélhetetlen barátság volt ez, Ottlik részéről nyil-
ván titkos leereszkedés, az is, de a nehéz világ körülményei kö-

zött sem tudott mást látni bennünk, gondolom, az írók közül Lengyel Péter személyében még, mint az ifjúság abszolút reményét, és nem hagyhatta semmifajta irodalmi eltévelygésünket, legalább kezdeményeit nem, a lila gőztől, még úgy elvben a filozofálástól is távol akart tartani minket; s e hatalmas igényei első sorban őt sújtották aztán.

Az elbeszélés nehézségei, persze, engem érintenek most: elakadtam mindenféle dolggal, amiképpen sose volt az igaz, hogy könnyen dolgozom, nem, csak szinte minden percemet az irodalom érzeteinek, érzületeinek adtam, jóllehet összevissza csatangoltam sokat (hogyan Pilinszkyt idézzem, a számomra utolérhetetlen költők — Szép Ernő, Kosztolányi, Füst Milán s még egy egész sor más, köztük József Attila, vegyük így, a nagy régiek — egyikét), később is hihetetlen mennyiségű időm telt könyvesboltokkal, lemezezéssel és lemezvásárlással, festők társaságában, majd 1977-től madarainkkal idehaza, igen, elakadtam, és ennek jó oka van. Épp a fordítottja, ami Ottliknál adódhatott. No, persze, vajon?!

Elakadtam, vagy csak öreg íróasztali lámpám lett zárlatos, és a villanyszerelőt majd feleségemnek kell ideszerveznie, effélekben vagyok nagyon gyenge, nem adja egész nap otthonos, fakóságos, de épp a különbeni fakóságot szépen megvilágító fényét, illetve inkább elakadtam, mert valamit rengeteg változatban írtam meg, s a dolog áttételesen nem független az irodalmi „produkciótól”, mellékprodukcióim szerény sorától sem. Azzal kellett ugyanis igen sokat foglalkoznom, hogy majdnem meghaltam, igen, méghozzá kevés híján gyalázatosan... nem jól mondom, alig kerültem el a botrányos, gyalázatos pusztulást, méghozzá itt, ahol 65. éve élek.

Az „Utolsó látogatás” (engedtessek meg, hogy hol kurziváljam, hol idézőjelbe tehessem a könyvcímeket!) befejező részében (az utóhang előtt) arról értesülhetünk, hogy a fiatal, sőt, már nem is olyan nagyon fiatal, nem kutyakölyök-korú festő, Ryder búcsúzni kényszerül nagy szerelmétől, a valójában nemrég miatta elvált Júliától (érdekes, Ottliknak is van Júlia nevű főhősnője, szeretett lény!), s Ottlik, ugye, a könyvet a negyvenes évek vége felé fordította, műhelyének titkos alakulásait végképp nem ismerhetem, vajon más igen? Mi mindent lenne érdemes — miért lenne érdemes?! — elmondania a magamféle, nem oly karizmatikus írónak, bensőbb írói lámpafényköréből, ha Ottlik etc. ilyes materiáinak ismerete nélkül is megvagyunk, mert kénytelenek vagyunk erre. Hagyjuk azonban, s nem kétes álszerénység, hanem megbéklyózó, igazi elbeszélés-nehézség mondatja velem ezt. Ergo Ryder és Júlia búcsúzása, itt tartottunk. A katolikus Júlia, arisztokrata család sarja, az ő Istenének áldozza hitványságosnak ítélt életét, ezért veti el a szerelem forma szerinti beteljesülését, igen, hogy Isten ne feledkezzen meg róla majd végső óráján.

Ryder igen fanyar megértéssel fogadja ezt, nemesnek nevezhető fájdalommal jegyzi meg, hogy ennyi éven át vadul és bonyodalmasan élt szerelem után, nagyon kevés szó ez, s majdnem a legrosszabbakat kívánja Júliájának, no, csak annyiban, hogy nyugodt az ő lelke ne legyen ezzel a döntéssel soha.

Hanem az előbb mondtunk valamit. S Ottlik a „Hajnali”-ban kiigazíthatatlanul kifejti, alakja, Halász Petár (a link, hm, a méltatlan művész) szavai révén. A kallódó fiatal férfi épp végrehajt egy nyaktörő mutatványt, hűtlenkedő szerelmesét megszegyentendő (jaj, egek!), s mikor ő vesz búcsút a hölgytől, feleségétől, örökre, mindenfajta pátosz távol tőle, még Ottlik (Bébé) biztatására is csak annyit tud mondani: minek kéne megfesteni a hajnali háztetőket, melyeket — s a várost, alant, az utolsó kofáig, szemetesig stb., ah, a látomás pillanata, ugye? — minuciózus, elhihetetlen pontossággal látott, minek, ha ez szép, hát minden az! S hogy Bébé azt kérdi: de hát valamit csak kell csinálni az életben, Petár?! — jön a döbbenetesen egyszerű válasz: hogy miért kéne?

Verébkém, Totyi, aki miatt — szinte csak miatta, írom — életem teljességgel törekeny, ide telepedett fotelom karfájára, a foteléra, melyben ülök, míg ezeket gépelem... az anyag készen volt a kezemben, a fejemben, az érzületemben... csak gépelni kell, csak „le kell futni a távot”, igaz, közben adódik ez-az, nyomban eldöntendő... itt ül Totyi, és kifacsarva kell tartanom karom, ülünk a forró csendben, és az elbeszélés egyik nehézsége jön máris. Persze, madaraink 1977 óta... persze, egész életünk, életem átalakulása... látszólagos bezárulásom, de hát sose nyüzsgöttem én olyan sokat! s amikor vagy 10–14 éve „nyitottam”, az sem vezetett sehova, sőt, abban erősített meg, amit magamról mindig is sejtettem: úgy kell élnem, pontosan úgy, ahogy felfogásom szerint azt látom etc. Hogyan tudnám elmesélni, kik voltak nekem a madarak? Szpéró, Samu, Alíz... felsorolhatatlan... Totyi. (Neve Mátyás „Locsolókocsijából”, melyet 1966-ban, akkor még csak leendő, feleségemnek, aki efféléket előtte nem nagyon olvasott, a „Vándorünnep”-pel adtam oda, névjegyemül mintegy, szellemi bemutatkozásul.) Hogyan lehetne elmondani már, amit könyvek oly hosszú során át nem mondtam el?

Afféle „Buda”-mintázata lenne akkor ennek?

Hogyan mondhatom el Szpéró madarunk, első nagy verebünk után indult angliai, írországi, franciaországi, németországi, ausztriai etc. utazásaimnak hiteles történetét? Az előadóestek dolgát — jaj, de jó, hogy volt erőm abbahagyni ezt mind! A lófogadást, melynek elemi kérdése az volt, tényleg: „Mit tegyek?”, s amibe annyi írói kezdeményemet építettem bele. Mivel mindez — s nem a madarak! elkövetkezendő tragédiának itt van Totyi! egyedülinek megtartott veréb, értsd, nem forszíroztuk, hogy társa legyen, erőnk sincs az ilyesmihez, bonyolult, megvolt... de —,

igen, mindez olyannyira elmúlt, hogy abszolutisztikus hajlama-
immal utazást, mászkálást, szereplést, de még az érdeklődése-
met is önként feladtam, s nem állíthatom, hogy mint Júlia,
úgy... nem ismerem a jelenség nevét, elbeszélési nehézségeim
vannak annak tárgyában, hogy mi történt velem. Talán a „Töre-
dék Hamletnek” szelleméhez tértem vissza, ahol is arról van
szó, hogy nem tudom mi történik velem?

Most, azon a késő júniusi reggelen, hajnalon, nem a háztető-
ket láttam — mondom így: mert Halász Péter vízjele mindannyi-
unkban benne van! Ottlik is „belső tapasztalással” ismerhette őt,
bár nyilvánvalóan nem ezért nem készült el a „Buda” anyaga
igazi regénynek! —, nem, hanem a halált, vagy valami annál
rosszabbat. Szervesen, nem figyelmetlenségből történt így. Na-
pok óta nem ittam egy kortyot se, a Clark Ádám tér körforgal-
mát jól ismerem. Mégis, úgy határoztam, hogy az a tűzoltóautó
— azt hiszem, egy vizes szerkocsi, egyfajta locsolókocsi tehát —,
igen, úgy határoztam, hogy be fog menni az Alagútba. De a töl-
lem távolabbi sávon. És amikor nyomulni kezdett „felém”, ki is
két kis elválasztó sziget közt békésen álltam, úgy határoztam,
hogy a körforgalomba megy be.

Határoztam, ahogy látásmódom engedte, megszabta. Ahogyan
írni szoktam, ahogyan jelenségeket értékelek. Félrehatároztam a
dolgot. A sok tonnás autó csak a hozzám közelebbi sávba jött át.

Léptem egyet előre. Ormótlan cipőm tette-e? Belső, benső
kedvetlenségem? Az, hogy fölszedtem (a sok üléses munkák,
Totyi! elhagyott városi mozgások, utazások, rugalmatlanság etc.)
vagy húsz-huszonkét kilót? Az, hogy... Nem tudom.

Egyet léptem csak, nem kettőt. A második lépésre lettem vol-
na ott a kocsi kerekei alatt, lábam akkor ment volna botrányos
módon péppé itt, pátriámban... nekem, aki eleve nem akarok se-
hova menni, jószerén már telefonálni se (mint Júlia? és a világ:
Ryder? ah, badarság), förtelmes pusztulás lett volna, főleg, ha
életben maradok... meddig? magamhoz térek, s akkor az én va-
gyok még? tudok gondolkodni? mik azok a „test-tűzcsonk” ér-
zetek, melyek... Nos, ezt a témát írtam szét egészen addig, míg
el nem halt bennem, igaz, közvetlenül a meg-nem-esett-esemény,
nem-történt-történés után is „halálosan” nyugodt voltam, azóta
sem remegett a gyomrom, s bevallom, megírni sem lehet az
ilyet. Csak írtam, írtam... ezúttal tényleg.

Csak.

Ottlik alkalmasint az elbeszélés abszolút nehézségeinek kö-
szönhette későbbi sorsát. Meg a bridzsnek, a nagyobb tökéletes-
ségnek. Talán, mint Júlia, ő is lemondott valamiről, titkon. Talán
az „Iskola”, az alap-reál alreál matériája volt az utolsó diszkrét-
ten elmondható matéria életében. A többi kérdést — barátaival,
feleségével alakult későbbi életét, bridzsvilágát, külföldi ismerő-
seit, sok rejtélynek megmaradt dolgát, melyekből jómagam, a

háaspár meséléseinek köszönhetően, jéghegy-csúcsot láttam azért, de minket, fiatalabbakat, meg az egész irodalmat, meg a magyar világot — nem dolgozta fel, mindössze célzások, körüljárás formájában. A „Próza” is összeállított kötet. Óriási, életadó szellemi mű, persze. A „Buda” kései kísérlet, egy jóbarátom szerint igencsak kései, késői. Hagyjuk.

Elmondhatatlan történet, mert nem „történet” az én locsolókocsim esete. El is akadtam utána. Egyszerre gyötörni kezdett a hőség, fájni a gyomrom, írások sorát kellett elvetnem, eldobnom. Ebből a világ, s aki látszólagos élettörténetemet ismeri, mit sem tud, nem is sejt.

Az irodalom, pendítettem már itt, „létezésszakma” volt — ma is az — Ottlik szerint, ha ő találta ki ezt, ha csak úgy alakult; leghatározottabb meghatározás. Nem lehet másképpen élni, mint írni. Már legalább nekem nem. Nekem se. Ottlik számára se volt ez lehetséges.

Mi minden kimaradhatott ebből az írásféléből itt! Ne maradjon ki: azért kanyarodtam „vissza” Ottlik és Waugh dolgaihoz, mert ezt a matériát teljesen tisztaságosnak, gáncstalannak, elronthatatlannak éreztem; semmi hamisítás nem férhet hozzá, még nehézkes ügyetlenkedésem révén sem. A tűzoltósággal számomra kapcsolat volt, erről már írtam egyebütt. Áldottam őket titkos imáimban. Mert mikor a házban tűz ütött ki, s én — rám jellemző módon — akkor se nyitottam ajtót, nem reagáltam... velem volt Szuszi kutyánk, súlyos beteg állat; velem volt Totyi, akiért én élek most már; belehaltak volna a füstbe... és a többi... megúsztam, a tűzoltóknak „nem kellett”, bár felrobbanhatott volna a gázóránk, minden... eldekkolhattam a dolgot, lopva néztem a derék társaság ügyes munkáját... a ház homlokzati front-lakásai majdnem mind füst-ragacs-koromfertővé váltak... Szuszi még két évet élt, Totyi ma is él, 6 éves múlt.

Ennek ellenére: igenis lehetett volna, hogy kanállal szednek fel bizonyos „részeimben” a Clarkon. Hogy csontszilánkok-vér-foltok maradnak, lappanganak ott még sokáig. De semmiféle betegesség nem vezérel, mikor erre gondolok. Inkább mókás dolgokra vadászom. „5 m gyászjelentés készítése”, olvasom.

Megírtam — de elakadhattam az elbeszélhetőség bajain! —, mi lett volna két lábammal? Együtt hamvasztják, aztán madaram porához kerül, szétszórva, a Tabánba? A már nem is látható sírokhoz, ahol egykor, még Szpéróék majdani jöttéről mit sem sejtve, Fitzgeraldot fordítottam, Dylan Thomast, Lessinget? Ahol, két kőhajításnyira, teniszt néztünk Ottlikkal? Ahol füveket szedek, viszek haza épp létező madarainknak? Most könyökömmel majdnem elütöttem Totyit! Abbahagyni, ezt.

Jó, mindjárt. (Istenem, köszönöm a szerencsét!)

Ottlik azt üzenete nekem, a végén: igenis foglalkozz a madarakkal, a „magad bridzsével”, ne csupán a szörnyeteg irodalommal.

Igen, a „szörnyeteg irodalom”. Most, hogy majdnem megtörtént fotelkarfámon a rémes baleset — Totyi teljesen gyanútlan! —, már a puszta írással is érzem, elakadok.

Így akadoztatunk el? Ottlik is — végső, végzetes, nem is oly végzetes mód — elakadhatott? Totyi, bár nem sérült meg, kicsit furcsán tartotta, húzta pár pillanatig a lábát.

Furcsán tartom, egy pillanatig, húzom a szám.

Ég veletek örök — pláne ismeretlen! — Barátaim.

Most jó darabig csak a fordításba vetem magam.

Elakadásunk meddig tart, mennyit ér az átmeneti kisegítődés, nem tudom. Visszateszem helyükre a Waugh-könyveket, pihenjenek. Megmosakszom, eszem pár szem gyümölcsöt — a hőség! —, Totyival foglalkozom. Csend lesz. Mint Gottfried Benn írta, „augusztusi... a legmagányosabb”. No, persze, persze.

Eszegetünk Totyival ugyanegy salátalevélből; harsog. A „Megboldogult” ott áll, legősibb, kis polcomon... kik mellett is? Salinger, Chandler, Hemingway, Mándy („A locsolókocsi”), Dosztojevszkij, Pilinszky, Fitzgerald... Ottlik. Tőle az az első „Iskola”. Jártam ezzel, szemerkélő esőben, a Vérmezőn, akkor vettem, írtam hamarosan egy hosszú levelet a szerzőjének. Most írtam — ezt.

(Totyit legközelebb sokkal hamarabb fölvenni a fotel karfájáról, ki a könyököm — bármi óvatos, mégis! — járásából: a vállamra!!!)

S itt ül a vállamon ő, és kettesben kijavítottuk, ami lett. Az elbeszélésnek akkor nincsenek nehézségei, ha Az AZ Egy: Van!

(2003. augusztus elején)

Hans Urs von Balthasarral

MICHAEL ALBUS

Michael Albus 1975-ben, néhány hónappal H. U. v. Balthasar hetvenedik születésnapja előtt készített beszélgetése a Herder Korrespondenzben jelent meg (30/2 [1978] 72–82), majd 2000-ben a Johannes Verlag a Zu seinem Werk című, Balthasar saját műveire reflektáló írásait összefoglaló kötetben újra megjelentette. Michael Albus Die Wahrheit ist Liebe. Zur Unterscheidung des Christlichen nach Hans Urs von Balthasar című könyve 1976-ban jelent meg a Herder kiadónál.

Számos jel mutat arra, hogy az élet értelmének kérdése egyre fontosabbá válik. A gondolkodó-kereső emberek — főként a fiatalok — ma gyorsabban és közvetlenebbül jutnak el ehhez a problémához. Már nem érik be azokkal a válaszokkal, amelyek pusztán logikai levezetések vagy pusztán koantitativ felmérések eredményeivel szolgálnak. Ebben a helyzetben különböző megoldási javaslatok bukkannak fel. A többi vallás mellett a kereszténység is egyike a lehetséges válaszoknak. — Ha egy gondolkodó-kereső ember ma megkérdezné Öntől, miért „éri meg”, hogy a buddhizmus, az iszlám, a zsidóság helyett a kereszténységet válassza, mit válaszolna neki?

Megpróbálok valóban „egészen röviden” válaszolni erre a hosszú kérdésre. Amúgy lehetőséget ad arra, hogy válaszom előtt egy rövid megjegyzést tegyek: a kereszténységnek nincs szüksége önálló apológiára. A kereszténység önmaga apológiája. Ha az ember a lehetőségekhez mérten képes megjeleníteni életében, a kereszténységnek szegülő kérdések maguktól választ nyernek. — A kérdésre térve: ami a létezés egészének értelmére vonatkozó kérdést illeti, a kereszténységen kívül végső soron csak két válasz létezik. Az egyik a vallás (vegyük konkrétan a buddhizmust, hiszen mára Nyugaton is megerősödött), a másik a marxizmus válasza. Mindkét szellemiség megpróbál kimenekülni a jelenből, amelyet értelmetlennek tart. Vagy vertikális irányba, felfelé-lefelé (evázió, elmerülés), vagy előre, az eljövendő messiási ország felé vetve magát. Ezzel szemben a vallás minden formáját, például a buddhizmust (hiszen a pogány vallások örökösei) a menekülés jellemzi. A világ nem azonos az Abszolútummal. Bármennyire szerette is a világot, végső soron még Platón is menekülni próbált belőle. A Korán — hiszen megemlíttette az iszlámot — voltaképpen pusztán az Őszö-vetség, a zsidó szemmel olvasott Újszövetség és a pogányság sajátos keveréke, és ezért kétségkívül nem nyújt önálló megoldást. A felemelkedő és az előrelendülő menekülés keresztezési pontján áll Krisztus keresztye. És csak ezen a ponton jelenik meg pozitív és elfogadható valóságként az amúgy értelmetlen jelen, a létezés konkrét összefüggése — azért, mert Isten elfogadja. Jézus Krisztus keresztye „tisztá igen”, ahogy Pál mondja. És csakis Isten mondhatja ki ezt az „igen”-t, azzal, hogy a keresztre a feltámadással válaszol, amely már rejtve jelen volt benne. Ezért a kereszténység az egyetlen olyan világnézet, amely valóban elfogadja a világot. A többi vallás a konkrét léthelyzet kritikájából indul ki, vagyis

formájuk szerint kimerülnek a tagadás tagadásában, s ezért a „nem”, s végül a bűn mérgével vannak átitatva. Az azonban „megéri”, hogy szeressük azt a világot, amelyet Isten a halálig feszülve szeretetett.

Történelme során az egyház folytonosan magáévá tette az adott kor kultúráját, de saját esz-közeivel maga is teremtetett kultúrát. Milyen véleménye van az egyház — a kultúra mély-séges hiányában szenvedő — korunkra gyakorolt kulturális hatásáról? (Korunk állapotát amúgy éppen az egyház tükrözi, a „történelem háza”, ahogy Novalis nevezi a Heinrich von Ofterdingenben.)

Nem szükséges bizonygatni, hogy az egyház mint intézmény mély-séges válságban van. Bár szemmel láthatóan léteznek új törekvések, nem állítható, hogy az egyház — középpontjához tartva magát — megújult volna. Ráadásul számos vallási „fejlemény” inkább az egyháztól függetlenül éled fel, mintsem hogy az egyház terébe tartana. Lehetséges-e, hogy ebben a válságban közrehatnak a struktúrák is? Vagy egyszerűen „romlott korban” él-nénk?

Helyesen körvonalazta, hogy az egyház magáévá teszi a kultúrát. Az egyház például magába emeli, gondozza, átalakítja a filozófiát, és képes továbbadni olyan koroknak, amelyekben rossz sor jár rá. Az egyház felteszi és bizonyos módon meg is válaszolja a létezés értelmének kérdését. Úgy vélem, hogy ez a folyamat, a kultúra átalakulása az egyház terében (már ha az egyház élő és nem holt módon gyűjti magába a kultúrát) csakis etikai, vallási módon, csakis Krisztus követése révén valósítható meg. Csak a megélt követés, vagy ha úgy tetszik, az etikum révén fedhető fel a létezés értelme, úgy, hogy hitelesként és vonzóként mutakozzék meg. Hogy ezután milyen kultúra bontakozik ki, azt talán nem is lehet meghatározni, a konkrét hely és idő mutatja csak meg, hogy inkább germán, román, dél- vagy észak-amerikai jellegű-e. Az egyházban minden kölcsönösen átszővi egymást. Ám a kultúra sajátta lényegítése során az egyházban minden kölcsönösen termékeny hatást is gyakorolhat egymásra. Akár a távol-keleti vagy az afrikai tartalmak is olyan új kovásszá lehetnek, amelynek a hatása például az Egyesült Államokban jelentkezik.

Engem személyesen szenvedélyesen foglalkoztatnak azok a dolgok, amelyeknek meg *kellene* lenniük az egyházban, nemkülönben az, hogyan lehet megvalósítani őket. Kevésbé érdekelnek a szétfolyó, széteső formák, bár sajnos ténylegesen léteznek. Csak részvétet tudok érezni azzal szemben, aki az egyházat pusztán „létesítménynek” tekinti, és dühödten nekiront a hivatalnak. Az intézmény megközelítéséhez időzzünk el röviden Goethénél, annál, amit az élő alakról mond. Az alak húsból és csontokból épül fel. Ön jól tudja, miért tanúsított Goethe oly nagy érdeklődést éppen a csontok iránt; miért érdekelte az állkőzti csont és a többi koponyacsont: a könnyecsont és a szájpadcson, a homlokcsont, az ékcsont, a sziklacsont stb. A csontok biztosítják az alak folytonosságát, és általuk képes egyenesen tartani magát. Hadd idézzem Goethe szavait: „A csonttan a pusztán érzéki emberi számára visszatetsző. Annak, aki valóban meg akarja ismerni a szerves természetet, nélkülözhetetlen. Annak pedig, aki eljutott a teljes ismeretre, igen kedves és végtelen értékű” — így fogalmaz az 1806-ban írt *Bildung der Erde*. Hivatal nélkül az egyház kocsonyás massa. Ha a Szentlelket kivonjuk az egyház élő krisztológiai alakjából — *aedificabo ecclesiam meam!* —, minden alaktalaná és kísértetiessé folyik szét. A hátramaradó csontváz akkor persze csörög-zörög. De kinek a hibája ez? Azé, aki az élő húst lefejtette a csontokról. A Pál által ala-

pított közösségeket az apostol szigorú és kérlelhetetlen jelenléte élteti. Gyakran eltűnődöm azon, miért nem írt kommentárt Luther a második Korintusi levélhez. Hallgassa csak meg a levélnek ezeket a szavait: „Mert a mi [a hivatalviselők] harci fegyvereink nem test szerint valók, hanem Isten által erősek az erösségek lerombolására. Harcunkkal leromboljuk a terveket, és minden magasságot, amely Isten ismerete ellen fölemelkedik, és fogságba ejtünk minden értelmet, Krisztus iránt való engedelmisségre. Készek vagyunk megbüntetni minden engedetlenséget, mihelyt teljes lesz a ti engedelmisségetek.” Hadd kérdezzem meg akkor: csupa ásatagság lenne ez a levél, ami már egyáltalán nem érint bennünket (mondjuk, mert a pápának és a püspököknek már nincs akkora tekintélyük, mint az apostoloknak), vagy igenis fontosak lehetnek számunkra ezek a szavak? Újra csak sajnálni tudom azokat, akik nem tudnak különbséget tenni a Jézus által a tanítványokra ruházott lelki „teljhatalom” és a „testi” hatalom (lásd idézet) között, sem pedig ennek az egyházon belül teljességgel nélkülözhetetlen teljhatalomnak a helyes használata és a sajnálatos módon mindig is lehetséges torzulások között. Hivatal nélkül nincs dogma, nincsenek szentségek, nincs egyházfegyelem. Ki más oldozhat fel bűneim alól? Az biztos, hogy nem az, akit én magam vagy a közösség kijelöl erre a feladatra, mert akkor akár én is feloldozhatom saját magamat vagy kiszolgáltatathatom magamnak az Eucharisztia szentségét. Nincs szent, aki ne tudta volna ezt, egyikük sem a hivatal megkerülésével jutott szentségre. A szentségre, ami oly csodálatos, önzetlen és reflektálatlan, s mégis személyes, megtestesült küldetéssel ruházza fel a szentet, s nem fokozza le valamiféle személytelen, a nirvána állapotára vágyakozó énné. A szent azonban nem is pusztán személyiség, amilyen például Luther volt. A szentek újra meg újra azt igazolják, hogy az egyház úgy igaz és helyes, ahogy van.

A mai ember számára azonban több okból is nehézséget jelent az egyház emez alakjának felfedezése. Sokszor egyszerűen nincsenek eszközei hozzá.

Ít valóban nehézségek jelentkeznek: láthatja-e még, megélheti-e még egyáltalán a technikai kor embere az egyháznak ezt az élő alakját? A szentségnek, a szépségnek, az isteninek, a dicsőségnek ezt a céltalan hiábavalóságát? Mert ez hozzátartozik a tökéletes alakhoz. A modern ember mindenütt csak célokat és struktúrákat lát, és nem érdekli más, csak az elért siker. Éppen ezért olyan reménytelen és megoldhatatlan minden vita például a szexualitásról — a célszerűség bűvöletében nem lehet értelmesen beszélni. Születésszabályozás, magzatelhajtás stb. Ha tévesen tesszük fel a kérdéseket, nem is juthatunk helyes válaszokra, függetlenül attól, miről is van szó. A szent megérti Isten szeretetének és a Fiú engedelmisségének a hiábavalóságát, és megérti, hogy nem célszerű az egyházi hivatal sem, amely mindenestől a Szentlélek ajándéka az emberiségnek. Persze ez az ajándék, a hivatal, mint mondtam, tévesen is felhasználható, csak úgy, mint minden más. Ne be-

széljünk most az egyház történelméről. De semmiféle torzulás nem teszi fölöslegessé a hivatalt.

1952-ben jelent meg Die Schleifung der Bastionen [A bástyák ledöntése] című könyve, azaz jóval a zsinat előtt. Ami az „egyház a mai világban” kérdését illeti, a zsinat álláspontjától ma már nem lehet elvonatkoztatni, bár sokan megpróbálkoznak vele. Beszélhetünk-e arról, hogy a II. Vatikáni zsinat valóban kellő fogadtatásra talált? Vagy pillanatnyilag inkább azzal foglalatoskodunk, hogy a zsinat eredményeinek történelmi jelentőségét könyveljük el, ahelyett, hogy valóra váltanánk őket az egyház életében? Más szavakkal: valóban ledöntötte-e az egyház a világgal szemben emelt bástyáit, vagy éppen igyekszik újra elsáncolni magát?

Ami a zsinatot illeti, végtelenül sok, véleményem szerint túl sok szöveget adott ki. A dokumentumok egészen eltérő tartalmúak, sok bennük az ismétlés, az egyes szövegek minősége nagyban eltér egymástól, van, ami egészen nagyszerű, és van, ami igencsak dilettáns, például a *Gaudium et Spes* egyes szakaszai. Mit is kellene magunkévá tennünk ebből egyáltalán? Úgy vélem, az igazán lényeges tartalmakat, azt, ami figyelmet követel magának, például a *Dei Verbum*ot, nemkülönben a *Lumen Gentium* lényeges állításait. — A mai helyzettel kapcsolatban azt kérdezi, hogy az egyház újra elsáncolja-e magát. Nem vagyok biztos benne. De az igaz, hogy az egyház elfeledkezett arról: csak úgy tehet eleget a misszió feladatának, ha belső magjára ügyel (*distinguer pour unir* — a megkülönböztetéseknek az egység kimutatását kell szolgálniuk). Hagyjuk most a bástyák képét, és vegyünk egy másikat. Kissé olyannak látom az egyházat, mint egy öntözőkanna, amelyen rés hasadt. Amikor a kertész a virágágyáshoz érkezik, hogy megöntözzön, már semmi víz sincs a kannában. Az egyház nem ügyel eléggé a szántóföldbe rejtett kincsekre. Igaz, hogy sok mindent eladta, de vajon tényleg mindenét a kincsekre cserélte-e? A demokrácia jegyében alászállt a völgybe. De képes-e egyáltalán még arra, hogy ő legyen a hegyre épített város? Hány és hány keresztény küszködik kisebbségi érzéssel az egyház mai formája miatt — de hát képes-e hatni a történelemre egy sereg neurotikus? Papok, szerzetesek és világi intézmények egyre önértelemzésükért küzdenek. De hát hogyan tudnának bárkit is meggyőzni azok, akik önmagukkal sincsenek tisztában? Volt-e apostol, aki saját önértelemzéséért küzdött volna? Ez csak időpazarlás, és, ha valamit, hát ezt tekinthetjük elzárkózásnak a világ elől. A szenteken (ismételten csak rájuk tudok hivatkozni) nem hasad rés, noha minden pórusukon keresztül szétárasztják belső lényegüket. Gondoljon csak Foucauld-ra vagy Madeleine Delbrêlre, vagy másokra, akiket oly jól ismerünk. Az a fontos, hogy a szegény isteni szeretetről elmélkedve (és ezzel a szeretettel a zen-meditáció révén nem lehet találkozni) az imádság létformájában életre váltsuk a dogmát; a keresztény elmélkedésnek pedig ki kell terjednie a szegény egyház misztériumára is, amelyről a *Lumen Gentium* nyomban az első szakaszokban szót ejt. Azután cselekvő követésre van szükség, ez pedig legyen végérvényes, és nélkülözzön minden aggályoskodást, valósuljon meg úgy, ahogy Ignác mondja: „con grande animo y liberalidad”. És ha az ember egyszer már egészen a kereszténység szívében él, akkor — bástyák ide vagy oda — egyben egészen kint is lehet a világban.

Műveinek egyik fontos kérdése a szemlélődés és a cselekvés viszonya. Ez ma különösen fontos kérdés, hiszen szélsőséges jelenségek felbukkanásának lehetünk tanúi. Egyfelől ugyanis széles körökben elterjed a meditáció, elsősorban a távol-keleti misztika nagyjainak példájára, másfelől szinte aggasztóan harsány aktivizmus és pragmatizmus üti fel a fejét az egyházban. Ez természetesen az általános társadalmi fejlődést is tükrözi. Véleménye szerint melyek lennének a ma megfelelő keresztény spiritualitás lényeges jellemzői?

Szinte sóhajként tört ki Önből: „Akkor miért próbálnak ma oly sokan máshonnan életet méríteni?” Ezt a sóhaját kérdésként tenném fel most Önnek: mégis mi az oka ennek?

Pontosan írta le a spiritualitás visszas megkettőződését. Korábban már beszéltünk erről: a keleti meditációban az ember felfelé és lefelé menekül, a menekülés marxista stratégiája szerint előreveti magát. Különös módon gyakran egyazon emberen belül megtalálható mindkét magatartásforma. Ezzel szemben két dolgot kell leszögeznünk. Először is: amióta létezik az Evangélium, kétezer éve folyamatosan létezik keresztény meditáció vagy kontempláció vagy szemlélődés, és pedig a kinyilatkoztatás egyik belső és szerves dimenziójaként. Ki is állíthatná, hogy már kellőképpen áttekintette és magáévá tette a szegény isteni szeretet misztériumát? Sőt a saját hagyományunk jobb és gazdagabb tartalmakat rejt magában, mint a távol-keleti meditáció. Gondoljunk csak nagy teológusainkra, Irenaeustól Keresztes Jánosig vagy akár Foucauld-ig. A misztika minden formája és szintje itt áll előttünk. Akkor miért próbálnak ma oly sokan máshonnan életet méríteni? Ám a keresztény hagyományban minden eleve az önmagát ajándékozó Isten misztériumában gyökerezik, ezért a keresztény elmélkedés nem technika kérdése. Egyenesen ijesztő, hogy ma a szegény isteni szeretet szemlélését sok keresztény, köztük szerzetesek is merő technikává, jógyakorlattá fokozzák le, és bár ebben megnyugvársra lelnek, és úgy érzik, gazdagodnak általa, lényegében csak a bírvágy mozgatja őket, amely Szent Pál szerint a legalapvetőbb bűn. És aki valóban a szemlélődés állapotába tud helyezkedni, az utána mintegy magától cselekedni is fog, de úgy, hogy nem bukik aktivizmusba, bár mindeztől föladja magát. Amit ön aktivizmusnak nevez, annak bizonyos félelem a forrása: félelem a szeretet szegénységétől, a keresztőtől. Aktivizmusával a keresztény attól próbál menekülni, amit pedig nem kerülhet el, attól, hogy áldozattá váljon, feláldozza magát. Ez a két pólus, a cselekvés és a szemlélődés a mindennapi életben természetesen elkülönül egymástól. Megvan az ideje a tiszta imádságnak és megvan az ideje a cselekvésként végzett habituális imádságnak. Ám a keresztény alapvető aktusa mindkét esetben ugyanaz. Az emberi teljesség kulcsa egészen egyszerű: nyitottnak kell lennünk a titokra, Isten rendelkezésére kell állnunk, készen kell állnunk a kegyelemre, arra, hogy újra és újra szükség van ránk, hogy feladatokat kell ellátnunk; akkor részesülök küldetésben, ha hagyom, hogy küldjenek.

A válasz egészen egyszerű. E visszas állapot oka az, hogy már nem ismerik és nem élik meg a hagyományt. Nagy szó, ha a felsorolt személyek közül igehirdetésében a világi papság akár csak egyet is fel tud ragyogtatni. Ha azután máshonnan kész és fogyasztható misztikát ajánlanak az embereknek, ráadásul ellazulási technikát kínálva munkával túlterhelt idegrendszerüknek, persze, hogy ehhez a forráshoz rohannak, ahelyett, hogy a keresztény misztériumból bontakoztatnák ki szemlélődésüket.

Görföl Tibor fordítása

Török Endrének, *akként*

80 még nem publikált gondolatával köszöntjük a 80 éves Török Endrét

1. A szavak kijelölik a csönd térképét.
2. A csönd nem értelmezhető bárhogyan. Ha bárhogyan értelmezhető volna, már nem volna csönd.
3. Megteremteni a láthatatlant az elhallgatásban.
4. A hiányt nem pótolja semmi.
5. Nem akarni azt, amit az ember szeretne, nehezebb, vagyis fájdalmasabb, mint akarni.
6. Minél több van abból, ami kevés, annál kevesebbé válik a több.
7. Az állandó önreflexióban élő ember katasztrofális ember, aki iszonyatos veszélyeknek van kitéve.
8. A nem autentikus személyiségnek nincs öntudata, nem tudja magáról, hogy kicsoda.
9. A paradoxonok embere az, aki sohasem azonos önmagával.
10. A paradoxitás kizárja az autonómiát.
11. A paradoxitás a bukott értelem terméke.
12. Szkepszis nélkül nincs személyiség.
13. Az ember feladata, hogy megvédje saját lelkét a megtámadottságban és segítsen másokat talpon maradni — azonban sohasem önmaga, hanem mindig a másik szerint.
14. A jó ölelés a lelket sugározza át.
15. Aki mindenkire néz, csak egy valakire nem, az pontosan ugyanaz, mintha egyedül őrá nézne.
16. A semmi néha több, mint a valami.
17. Ha valakire idegenként nézünk, a negatív tulajdonságait látjuk.
18. Részt venni a világban anélkül, hogy elsodorna a világ.
19. Az autonómia lelki-szellemi függetlenség a mindenkori hatalmi struktúrákkal szemben.

20. Aki lemond az autonómiáról, az vagy elbukik, vagy látszólag ugyan nem bukik el, de föladja azt, ami őt mint személyt valódi értéként jelöli.
 21. Az eltorzult isteni képmás soha nem érheti el, hogy nyugodtan fogadja a halált.
 22. A „lelke odújában” élő ember képtelen arra, hogy kapcsolatot létesítsen a transzcendenciával.
 23. Az önmagába záródott ember képtelen szeretni.
 24. Aki képtelen szeretni, eleve „büntetésben” van.
 25. Résztvevő és közönyös a világgal szemben; csak az érdekli, van-e értelme az ő személyiségének.
 26. Az a személyisége, hogy nincs személyisége.
 27. Sem az ördögé, sem Istené: egész lénye hiábavaló.
 28. Ereje határtalan, de céltalan.
 29. Állandóan szembenéz önmagával, s ki akarja provokálni a világból, hogy megértse önmagát, de mindhiába.
 30. Az ember lényének nincs akkora súlya, ami által negatív istenséggé lehetne fokozni, csak a többiek gondolják ezt róla.
 31. A rejtély mögé mindenki azt képzel, amit akar, holott nincs mögötte semmi.
 32. Mivel az unalom maga eleve bűnnel terhelt, az ellensúlyozás csakis bűnök sorozata által lehetséges.
 33. Az ember megteheti azt, amit akar, de nem akarhatja, amit akar.
 34. Az embernek egyszer adatik meg, hogy szeressen — aki nem szeret, végképp megfosztja önmagát a szeretet lehetőségétől.
 35. Ahol nincs szeretet, ott nincs kitörési lehetőség.
 36. Ahol nincs szeretet, ott az ember sehol sincs.
 37. Ahol nincs szeretet, ott mindaz, ami van, semmi.
-
1. A szavak kijelölik a csönd térképét.
-
38. A büntelenségnek a legnagyobb köze éppen a bűnhöz van.
 39. Ha a világ Isten nélkül van az ember kezében, akkor az ördög kezében van.
 40. Az ember törekszik az élet középpontja felé, ami nem más, mint az erkölcsi lényeg.
 41. A lelkiismeret, ha Isten nélkül működik, szörnyű eltévelyedésre képes.
 42. Az erkölcsi normák elvetése olyan öntörvényűség felé sodorja az embert, amelyben azt hiszi, hogy Isten kikerülhető.
 43. Az alapvető kérdés nem etikai.

44. Az alapvető tévedés annak feltételezése, hogy ember embernek ártatlanságot, a szabadság elvételével büntelenséget adhat.
 45. Aki nem szenved bűne miatt, annak biztosan nincs felmentés.
 46. A nem létező a hiány okán odáig fokozódhat, hogy már valóságosnak látszik.
 47. Eleve lemondani arról, akiről azt gondoljuk, hogy a bűnnel van eljegyezve, a legnagyobb bűnök egyike.
 48. ...tragikus megfertőzöttség a sehol-sem-levés állapotában.
 49. A büntelenség a bűnt provokálja.
 50. Aki a sötétséget provokálja, hogy nyilvánuljon meg a maga természete szerint, nem megszünteti a tragédiát, hanem jelenlétével tovább fokozza azt.
 51. Mintha csak ilyen önmagában is ellentmondásos formában volna lehetséges a fény megjelenése.
 52. Akinek nincs árnyéka, az gyanús.
 53. A dinamikus jószág a valós életben realizálódik, a statikus jószág azonban stilizált, életképtelen és irreális a bűnös világban.
 54. A metafizikus a szakrális valamiféle aberrációja.
 55. A metafizikus: szembeállítja a jót a rosszal. A szakrális: kibékíti a világot.
-
2. A csend nem értelmezhető bárhogyan. Ha bárhogy értelmezhető volna, már nem volna csend.
-
56. Minél okosabb valaki, annál nehezebben veszi tudomásul, hogy kegyelem nélkül semmi.
 57. Az ember kivételessége csakis Isten által érvényes.
 58. Karizma: a mélységből való fölemelkedés útja, amely Isten gyermekévé tesz.
 59. Az érvényes életet csak az mondhatja magáénak, aki bűnös voltában mindenki bűnösségét magára veszi.
 60. A mélységből való fölemelkedés útján a kegyelem segítségével a legbűnösebb ember is Isten gyermekévé válhat.
 61. Az ember állandó mozgásban lévő lélek, aki sohasem azonos önmagával.
 62. A létezés alapvető feladata az örökké távoli tökéletesség felé való törekvés.
 63. A bűnös létből csak az szabadulhat, aki nem ragaszkodik semmihez.
 64. A tökéletes megsemmisülés egyben a legteltesebb énazonosság állapota is a szerelemben, s mint ilyen, az örökkévalóság érintése.
 65. Párkapcsolatból sohasem hiányzik az önösség.

66. Csak a beteljesületlenség tartja ébren a szüntelen vágyakozást.

67. ...azáltal, hogy több mint szerelem, egészebb az egésznél.

3. Megteremteni a láthatatlant az elhallgatásban.

68. A hitetlenség fölé emelkedő hit gyakorta abban a pillanatban éri el az embert, amikor szakrális értelemben oda tudja adni magát valakinek.

69. A lelki vágyakozás teljes bizalommal várakozik, de nem tartózkodással az étellel szemben, hanem a készenlét állapotát felvéve.

70. Ha nincs bennünk készenlét a befogadásra, nem ismerhetjük fel azt, akit be kell fogadnunk.

71. Hogy az emberekkel mélyen párbeszédet kezdhessünk, előbb komolyan önmagunkkal kell párbeszédet folytatnunk.

72. A személy szívében kell egyesíteni a kettősségeket.

73. A testvéri találkozások, amelyek bizonyára korunk egyik kegyelmét jeletik, megtermékenyíthetik a csendes elmélkedést. De nem helyettesíthetik.

74. Ugyanaz a Szentlélek vezet a pusztába és gyűjt össze közösségbe.

75. Az Isten hiányával beszélgető ember még önléte megvonásának pillanatában is a dialóguson belül marad.

76. Nem Istent tagadja, hanem a szenvedést, a fájdalmat és a rettegést akarja legyőzni.

77. Aki nem szenved, nem is emberi lény.

78. Szenvedés nélkül nincs megismerés.

4. A hiányt nem pótolja semmi.

79. Ha Jézus azt mondja valakinek: „Kövess engem”, tudja, hogy hová viszi azt, akihez szólt.

80. A valódi történet a belső történet.

(Összeállította: *Korányi Margit és Rochlitz Kyra*)

VALLÁS ÉS HAGYOMÁNY FILOZÓFIAI FOGALMA

Mezei Balázs: *Vallás és hagyomány*

A filozófia művelésének viszontagságai ellenére, a szakszerű érvelést előnyben részesítő szerző azon szisztematikus értelemben elmélyült gondolkodók közé tartozik, akik a mély hibernálás állapotából ébredező magyar filozófiai életnek eleven lüktetést kölcsönöznek. Mezei Balázs egyszerre átfogó szemléletű és részletező-elemző stílusú új könyve (melynek nyelvezete a nehéz gondolatmeneteket is gördülékennyé teszi) tulajdonképpen két téma, a vallás és a hagyomány filozófiaiilag értett fogalmai köré csoportosított írárok fűzére, de az egyes szövegek külön-külön, önálló tanulmányokként is olvashatók. Vallás és hagyomány nem egymás mellett, hanem egymással szimbiózisban bontakoznak ki e kötet lapjain. Mezei a vallás filozófiai fogalmát és a hagyományt, mint a filozófiaiilag értett gondolkodás hagyományát vizsgálja, miközben az egyes fejezetek felépítésében a nézőpont, a nézésirány, valamint a horizont elemei felcserélődnek, hangsúlyaikban megváltoznak. Hol a teológiai, vallásbölcseleti összefüggésből bontakozik ki a módszeres filozófiai gondolkodás, hol pedig fordítva: a filozófiai-fenomenológiai megközelítés olvad bele a vallásbölcselet horizontjába. E két alapvető szempont- és horizontváltással a nézésirány is kettős: egyrészt ismeretelméleti, az ismeretek forrásvidékének felkutatása, másrészt az említett témák etikai szempontú kibontása. A vizsgálódások gondolatmenetéből a szerző filozófiai tájékozódásának mérőföldkövei is világosan körvonalaazódnak: a filozófiai beállítódás és módszeren autonómiájának tétele, mely Mezeinél elsősorban a fenomenológiai hagyomány tudományos törekvéseihez kötődik, valamint a vallás önállóságának és a vallásbölcselet metafizikai relevanciájának gondolata.

Mielőtt a két részből álló könyv felépítésének és az egyes fejezeteket alkotó tanulmányoknak a rövid tartalmi ismertetésébe fognék, majd két fejezetre részletesebben is kitérnék, mindenképp említésre méltó Mezeinek a kötet bevezetőjében tett két ígérete, melyek egy kiadásra és egy átdolgozásra váró munkára vonatkoznak. Ugyanis a *Vallás és hagyomány* gondolatmenete egyfelől a szerző kiadás alatt álló *Vallásbölcselet I.* című munkájának irányába mutat, s erre a most tárgyalt könyvében is sűrűn hivatkozik, más-

felől helyenként visszafelé is reflektál, a korábban megjelentetett *Zárójelbe tett Isten: Edmund Husserl és egy fenomenológiai prototeológia vázlata* (Osiris, Budapest, 1997) című vizsgálódására, melyet Mezei az új belátások fényében — és nem utolsósorban a jobb érthetőség érdekében — átdolgozni szándékozik. Mindez jelzi, hogy a különböző szempontú tanulmányok és könyvek egy meglehetősen egységes gondolkodási horizont előtt bontakoznak ki és válnak összefüggésükben értelmezhetővé.

A *Vallás és hagyomány* első része *Vallás* cím alatt foglal össze hét vizsgálódást. Az első írás két tudománynak, a teológiának és a filozófiának viszonyait, állapotait és együttes kibontakozási lehetőségeit boncolgatja. A rá következő tanulmány a vallásfilozófia meghatározásának és módszertani klasszifikációjának szentel teret, megkülönböztetve a reduktív és nem reduktív vallásfilozófiai megközelítéseket, miközben a vallás mint dinamikus totalitás kerül megfogalmazásra. A harmadik írás a *Teizmus racionalitása* címet viseli, melyben Mezei a vallásos hit tartalmának racionalitásával foglalkozik, mégpedig a racionalitás fogalma körül kialakult viták összefüggésében. Franz von Kutschera, Swinburne és Plantinga racionalitásfogalma kerülnek rekonstruálásra és kiértékelésre. A *Református és katolikus ismeretelmélet* című fejezet egy, a fundamentális teológia körébe tartozó kérdés filozófiai szempontú érvelését tartalmazza: felismerhető-e, s ha igen, miképpen, a teremtető Isten a teremtetett világból. Az ötödik vizsgálódás a szerző által részletesen kidolgozott „kultúrmetafizikai” módszerrel a marxizmus valláskritikáját veszi górcső alá. A marxizmusnak mint „démagógiának” (az ideológia elnevezésének Mezei által megfogalmazott változata) eljárásmodja Feuerbach, Marx és Lenin kapcsán kerül terítékre. Az ezt követő fejezetben — Merleau-Ponty testfenomenológiájának kritikáján keresztül — Mezei az emberi test modális elméletét vázolja, amely egy sajátos, úgynevezett analogikus metafizikának szolgálja alapul. Az első rész utolsó fejezete a vallás és etika fogalmának és sokrétű összefüggéseinek felmutatását, valamint az erről folytatott kortárs diszkusszió rekonstruálását vállalja.

A *Hagyomány* címet viselő második rész szintén hét fejezetet foglal magába. Az első Franz Brentano filozófiatörténeti koncepcióját, annak tarthatóságát és alkalmazási lehetőségét elemzi. A szerző lábjegyzetben külön felhívja a

figyelmet arra, hogy korábbi álláspontjához képest, miszerint a fenomenológia története kizárólag *Verfallstheorie*-ként értelmezendő (vö. Mezei, Balázs — Smith, Barry: *The Four Phases of Philosophy*. Rodopi, Amsterdam, 1988), felfogásmódja árnyaltabb lett, ami elsősorban Heidegger és Levinas értékelését érinti. Brentano után az olvasó — Mezei egy másik könyvének (*A lélek és mások*. Atlantisz, Budapest, 1998) szóhasználatával élve — a fenomenológia újabb sodrának lehet szemtanúja, három fejezet erejéig. Az eredetileg Husserl krízis-könyvének, valamint a *Kartéziánus elmékedések* utószavaként megjelentetett *Tiszta ész krízise* és *A nulladik kartéziánus elmékedés* fontos pontokon átdolgozva és bővítve olvad bele a könyv tematikájába. Ehhez kapcsolódik az *Intencionalitás problémája*: Husserl Locke-kritikájának fényében című írás is. Az ötödik fejezet François Fénelon filozófiáját Heidegger ontoteológiai kritikájával ütközteti. Ezután *Az elfelejtett renaissance* címmel Mezei a magyar filozófia történetének egyes összefüggéseivel és lehetőségével foglalkozik. A könyv záró fejezete pedig az előző tanulmányok stílusához képest meglehetősen eltér: *bölcseleti* beállítódásban a hagyományon *tűnődik*.

A továbbiakban — a könyv gondolatvilágának érzékeltetésére — az első és utolsó fejezet tartalmára térek rá. A *Filozófia és teológia* című írásban Mezei abból indul ki, hogy a teológia a kontinuitás, a filozófia pedig a diszkontinuitás gondolkodása. A teológiában ugyanis a hit axiomatikus tételeiből kiindulva alkotják meg a racionális teológiai rendszert, míg a filozófiában a diszkontinuitás a tradicionális felfogásmódokkal való szakítás követelményében nyilvánul meg. E felfogásbeli különbség előzetes bevezetése után vizsgálja meg Mezei a filozófia és teológia önállóságának mibenlétét és határát. Az elemzések során a határok egyben érintkezési felületeknek bizonyulnak, ugyanis a filozófia bármely törekvése egy adott ponton menthetetlenül teológiai problémával találja magát szemben. „Minden fronton valami hatalmasabb emelkedik a filozófiai gondolkodás előtt, valami hatalmasabb, melyet speciális megközelítésben nevezhetünk ugyan a fizikai világ kimeríthetlenségének, avagy a szubjektum megragadhatatlanságának, ám a filozófia kudarcában mindez, mondjuk így, *redukálhatatlan transzcendenciaként* jelentkezik.” (19.) A teológia önállóságának határa elsősorban az általa használt racionalitás fogalmának tisztázása közben érhető tetten, mivel — állítja Mezei — a teológia filozófiailag válaszol arra a kérdésre, hogy miért cserélte le tudományos nyelvezetét például arisztotelikusról kantianusra, vagy éppen egziszten-

ciálisra. A teológia és a filozófia mint tudományok nem mentesülnek saját válságuktól, sőt egyenesen a két terület közös válságáról beszélhetünk, s az így kialakult sajátos sorsközösségről, melyet nemcsak „a mindenkori nagybball való szembesülés” tapasztalata, hanem tulajdonképpen a történelem is egybekovácsolt. Ezért — állapítja meg jelentősegteljesen Mezei — a szolidaritás e két terület között kívánatos lenne. „Amiként a 18. századtól a teológia számított a szaktudományok fő ellenségének, ma már az a filozófia találja magát ebben a szerepben, mely nem oly régen még a tudományos »haladás« fő szószólója volt. A teológia a maga részéről némi kárörömmel konstatálhatná a filozófia történetének ezen fordulatát; de egyben szolidaritást is vállalhat a filozófiával.” (25.). A szolidaritás vállalása egyben közös feladatot is jelent: a világban elterjedő partikularizáció tendenciája elleni együttes fellépést. Ennek érdekében Mezei mindenekelőtt a filozófia szerepének előmozdításában látja a megoldást, mely konkrétan a tudományos és életbölcselességként művelt filozófia támogatásában bontakozik ki. A kölcsönös együttműködés pozitív hatása így mindkét oldalon érzékelhető lenne. A teológia elnyerné filozófiai megalapozottságát, a filozófia pedig a teológiában teljesedne ki. Ezáltal a filozófia alapot nyújthat a teológia számára, míg a teológia egységet kölcsönözhet a filozófiának. Mezei e közös kibontakozás feltételét olyan kutatóktól reméli, akik radikális módon művelik a filozófiát és/vagy teológiát. A két terület egyesülése tehát a szükségszerűen együttesen fellépő *teológiai filozófiában* és *filozófiai teológiában* valósul meg. A tanulmány röviden vázolt gondolatmenete alapján is megállapítható, hogy a szerző a filozófia és a teológia önállóságát, az egymást ért kölcsönhatások belátásában és azok mindkét részről történő igényes feldolgozásában látja biztosítottak. A *teológiai filozófia* esetében egy olyan beállítódás érvényesül, melyben a filozófiai igényesség, vagyis az előfeltétel nélküli és az egészlegességre törekvő gondolkodás a teológiai kérdésfelvetésből merít, és általa tisztul le. Ugyanez a mozgás valósul meg — fordított irányban — a *filozófiai teológia* esetében is. Tehát hol az Istenről szóló igényes beszéd feltételezi a bölcselesség szerzetetét, hol pedig az autentikusan művelt filozófia igényli a teológiai dimenziót.

A másik fejezet, melyet ismertetésemben érinteni szeretnék, az a könyv gondolatmenetén túlmutató — de egyben azt bölcseleti értelemben megalapozó — utolsó, *Tűnődés a hagyományon* című tanulmány. Ez az írás a szerző szándékai szerint átmenetet képez a könyvben sze-

replő, inkább történelmi jellegű vizsgálódásoktól a *Vallásbölcsélet* tematikájának irányába. A fejezet címének fogalmazása nem véletlen. Nem a megszokott metafizikai értelemben vett fogalomra kérdez rá, és nemcsak egyszerűen gondolkodás, vagy elmélkedés a hagyományon, hanem ettől elmélyültebb, kifinomultabb és a magyar nyelv sajátosságát figyelembe vevő „tűnődésről” van szó. Tűnődés a hagyományon. Az *elfejtett renaissance* című fejezetben többek közt arról olvashatunk, hogy a magyar filozófia lehetősége kizárólag bölcséleti lehet, vagyis a filozófia leszűkült fogalmával szemben egy olyan gondolkodást részesítene előnyben Mezei, amely „a legszorosabb kapcsolatban áll az élő nyelv valóságával” (290.). A *Tűnődés a hagyományon* éppen ezen igény jegyében íródott, melynek Hegelre utaló első sora, miszerint különös látványt nyújt az a nép, amelynek nincs metafizikája, ezt a törekvést még inkább kihangsúlyozza. A mottónak választott szöveg jól érzékelteti, hogy a tűnődés sajátossága miben áll: „A tűnődés nem megragadni kíván; hanem feltüntetni, azt, ami a tűneményben fel- és eltűnik”. Tehát nem megragadás, szokásos értelemben vett fogalmi megismerés (megfogás), hanem tűnődés, mely a gondolkodás „legvégső lehetőségeinek határán mozog” (294.). Nem egyszerűen egy tárgyra és tárgyösszefüggésre irányuló gondolkodás, vagy ennek pusztán formai és tartalmi egysége, hanem — így a szerző — ennek az egységnek elmélyült és emelkedett módja.

Amennyiben jól értem, Mezei a gondolkodásról való gondolkodás sajátos szempontú megfogalmazásával próbálkozik, mely elkerülve a görcsös fogalmi töprengést, a filozófia forrásvidékénél kutakodik: tűnődik. A tűnődés valaminek a feltűnésével kezdődik. A figyelem ráirányul, de ezzel együtt a feltűnő elveszti kitüntetett szerepét. Tehát — szögezi le Mezei — a tűnődés egyaránt valaminek a fel- és eltűnése, de ugyanakkor önmagán való tűnődés is, a fel- és eltűnés módján: a tűnődés tűnődése. Mind-

azt, ami a tűnődés során fel- és eltűnik, *tűneménynek* nevezzük. A tűnemény és a figyelem együttesen képezik azt, ami *tűneményes*. A tűneményesség a tűnemény és a figyelem kooperációja: tűnődés.

A tűnődésről való tűnődés gondolatmenetét itt nem részletezhetjük, csak utalunk arra, hogy Mezei a tűnődés tűneményességének forrását a *hagyományban*, a hagyomány eredetét pedig a nyelv-hagyománykör *beszéd-mondás* jelenségeinek vizsgálata során a *vallásban* jelöli meg. A hagyomány kifejezés sajátos magyar jelentésének két aspektusát különíti el a tanulmány. Egyrészt a ráhagy, hagy, hagyatkozik megengedő értelműt, másrészt az aktív jelentést a meghagyás, ráhagyás, hagyatkozás értelmében. A két jelentés egymásba fonódik, ezért Mezei szerint a hagyomány: *ráhagyó meghagyás és meghagyó ráhagyás*.

Ezen a ponton alkalom kínálkozik arra, hogy a hagyományról való tűnődést az első fejezet végkifejletéhez csatlakoztassuk. A *ráhagyó meghagyás* és a *meghagyó ráhagyás* a *teológiai filozófia* és *filozófiai teológia* kifejezéseivel állíthatók párba. Értelmezésük során tulajdonképpen a kötet célkitűzése, a vallás és hagyomány filozófiai fogalma testesül meg. A filozófia mindenekelőtt rendszerezett és fogalmilag artikulált, ami mögött viszont az előzetes szóválasztással egybekapcsolt gondolkodás tapasztalata húzódik meg: a gondolkodásról való gondolkodás, melynek kiindulópontja maga is gondolkodás, vagy a Mezei által kiemelt formában: tűnődés. A tűnődés forrása a hagyomány, a hagyomány eredete pedig a nyelv és mondás, a *vallás* (confessio) értelmében. Mezei könyvének tanúsága szerint a pozitív, konkrét alakot öltő vallás (religió) és a fogalmilag letisztázott hagyomány mélyén ott húzódik a két terület egységét is hordozó, a fel- és eltűnő tűnődésben kibontakozó forrásvidék: a *vallásbölcsélet*. (L'Harmattan, Budapest, 2003)

SÁRKÁNY PÉTER

SÁGHY MARIANNE: VERSEK ÉS VÉRTANÚK

A római mártírkultusz Damasus pápa korában (366–384)

Peter Brown, a neves amerikai történész magyar tanítványa a jelen műben doktori értekezésének átdolgozott változatát tárja a hazai olvasóközönség elé. A szerző a vértanúk római kultuszának a kialakulása, illetve a kultusz egyházpolitikai és társadalmi szerepének a vizsgálata mellett (12), „a damasusi epitáfiumok kalauzolásával”, mintegy sétára invitálja az „olvasót a holtak földalatti városába, ahol a vértanúk történetének ismertetése és a versek interpretációja során feltárul, hogyan és miért vált a szentkultusz a késő antik Róma »sikertörténetévé«” (13). Munkája „az eddig feltárt eredmények summázatára” tett kísérlet, amely egyben a versek keletkezési körülményeit, megszületésük környezetét (*Sitz im Leben*) is igyekszik feltárni (15–16).

A jobb megértéshez nélkülözhetetlen kortörténeti háttérismeretek birtokában az olvasó szembesül a damasusi epigrammákkal — eredeti, latin szövegükben, valamint magyar fordításban (amely Bartók Gertrudnak és Rihmer Zoltánnak köszönhető) —, és elindulhat az antik Róma keresztény szent helyeinek a „meglátogatására”. Vállalkozásában hathatósan segítik a könyvet szemléletessé tevő ábrák (155, 185, 189, 266, 287). A tanulmány, az epitáfiumok stílusa és formai jellegzetessége mellett, a „versek társadalmi háttérét, egyházpolitikai üzenetét és teológiai jelentőségét” (249) is tárgyaló fejezettel zárul.

A jól felépített, eredeti gondolkodásról tanúskodó és tudományos igénnyel megírt munka azonban — sajnálatos módon — nem mentes a problémás vagy vitatható kijelentésektől. Ilyen például „a keresztény holokausz” fogalom (274), illetve az az egyáltalán nem meggyőző, de az egész könyvön végighúzódó alapgondolat, melynek értelmében a római egyház Damasus korában „kezdt elszakadni a konstantini »császári Egyház« koncepciójától, és elismertette a római Szentszék és a Péter-utód elsőségét (*primatus Petri*) a császárral és a krisztológiai vitákban kimerült keleti egyházakkal” (24). Ennek beszédesen ellentmond az a Konstantinápolyi zsinat (381-ben), amely az új császári fővárost tekintélyben közvetlenül Róma mögé helyezte (3. kánon). Egyébként a

‘pápa’ és a ‘császár’ hatalmi koncepciója ugyanabban a római birodalmi vallásban gyökerezik. Ugyanazon múltbeli kulturális talajon állva igyekszik kisajátítani önmagának az egyik a világi, a másik pedig a vallási hatalmat. A császár fizikai holléte dönti el, hogy a Birodalom nyugati, illetve keleti részében melyik szemléletmód válik majd fokozatosan uralkodóvá. Itt tehát nem annyira ‘elszakadás’-ról, hanem elsősorban hatalmi- és ideológiai szembenállásról van szó. Talán ezért is lett volna üdvös a kortörténeti ismertetésben jobban visszamenni az időben, legalább a 3. század közepéig.

A történelem beszédesen cáfolja azt a kijelentést is, hogy „a keresztény birodalomban sokkal jobb volt pogánynak lenni, mint a pogány birodalomban kereszténynek” (58). A 4. század vége előtt ugyanis a birodalom politikailag nem tekinthető kereszténynek, a későbbi keresztény államokban pedig nem volt tanácsos ‘más’-nak lenni (például pogánynak, vagy történetesen zsidónak).

Ugyancsak vitathatóak azok a megdöbbentő párhuzamok is, amelyek már-már az ideológiai állásfoglalás határát súrolják. Az 1989 utáni posztkommunizmus (79), a kivégzőosztagok és a titkosrendőrség (133–134), a „fanatikus kamikazék” (136, 284), Kádár János és a 301-es parcella (273), valamint 1956 (284) említése csak arra jó, hogy összemossa az egymástól térben és időben távolálló történelmi eseményeket, de semmiképpen nem mozdítja elő azok megértését.

Hiányosságai ellenére, amelyek a tudományos igényű magyar vallástörténeti vitafórumok hiányával is magyarázhatók, Sággy Marianne munkája mindenképpen a hazai kutatáshoz való értékes hozzájárulásnak tekinthető, amelynek értékét növeli a könyv végén található bibliográfia és névmutató. (*Catena. Monográfiák, 3; Hungarus Paulus – Kairosz Kiadó, Budapest, 2003*)

JAKAB ATTILA

TÖRÖK JÓZSEF: A TIZENKETTEDIK SZÁZAD MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETE

Egy újabb hiánypótló mű látott napvilágot a Mikes Kiadó gondozásában, Legeza László szerkesztésében. A „Keresztény századok” című sorozat immáron második kötetének a címe *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete. A*

könyv szerzője Török József, aki a PPKE Hittudományi Karán a Közép- és Újkori Egyháztörténeti Tanszék tanszékvezetője. Török professzor legújabb könyvének hiánypótló jellegére mutat rá az a tény, hogy a hazai felsőoktatásban mindeztidáig Hermann Egyed munkája (*A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973) az iránymutató a magyar egyháztörténet tanulmányozásához. Amellett, hogy ez a könyv ma már csak a könyvtárak polcain hozzáférhető, értelemszerűen nem tartalmazza a legújabb kutatási eredményeket.

Az ismert egyház- és liturgiátörténész legújabb könyvében a kereszténység 11. századi eredményeinek rövid összefoglalását követően mindegy 180 oldalon keresztül elevenedik meg előttünk a 12. század „rendkívül színes, nagy személyiségekben, hatalmas tenni akarásban gazdag” és egyben izgalmas világa.

A Könyves Kálmán és III. Béla királyok uralkodása által közrefogott korszak egyik legfontosabb hazai jellemzője — a Bizánc elleni küzdelmek, valamint a vele kötött szövetségeken túl — a szerzetesrendek sokaságának megjelenése és virágzása a Magyar Királyság területén. A már Géza fejedelem idején meglepedett bencések mellett az úgynevezett reformrendek (premontrei, ciszterci) és a lovagrendek is (johanniták, templomosok) megjelentek hazánkban. A premontrei rend magyarországi megjelenése II. István király uralkodásának vége felé tehető; a ciszterci rend, valamint a johanniták és a templomosok pedig II. Géza hívására telepedtek meg hazánkban. Mivel elsősorban „nem szakteológusok és szaktörténészek számára íródik ez a sorozat, hanem az érdeklődő olvasók részére”, ezért a szerző hosszabban ismerteti az egyes szerzetesrendek létrejöttének körülményeit, majd a magyarországi elterjedésükkel kapcsolatban részletesen felsorolja hazai monostoraikat. Az előbb említett célkitűzés jól megvalósul az istentiszteleti élettel foglalkozó fejezetben. Hiszen itt a premontrei és a ciszterci rend liturgiájának, valamint a magyar szentek liturgikus tiszteletének bemutatásán túl az olvasó rövid összefoglalást talál az erkölytiszteletéről és a liturgikus ruhák jelentéstartalmáról is.

Török professzor a könyvében külön fejezetet szentel a század legjelentősebb hazai főpásztorának Lukács esztergomi érseknek, aki több mint két évtizedes főpásztori munkássága alatt öt Árpád-házi királlyal is kapcsolatban állt. Az érsek a magyar, valamint az egyetemes egyház érdekeit mindig az igazság mércéjével mérte, s ettől még börtönbüntetése sem térítette el.

Külön kiemelném a gazdag forrásanyag felhasználását, ami színesebb és érdekesebb va-

rászolja előttünk a korszakot, közelebb hozza hozzánk a személyeket és az eseményeket egyaránt. A kötetet függelék zárja, mely a 12. század Árpád-házi uralkodóit és családfájukat tartalmazza, továbbá a korszak magyarországi főpapjainak felsorolását egyházmegyei bontásban. A részletes, tíz oldal terjedelmű szakirodalmi tájékoztató mellett, hogy alátámasztja a szerző precíz és tudományos kutatását, segítséget is ad mindazok számára, akik szeretnének jobban megismerkedni a 12. század magyar egyháztörténetével. (*Mikes Kiadó*, Budapest, 2002)

PETRÁS PÉTER

JACQUES LE GOFF: ASSISI SZENT FERENC

Jacques Le Goff, az új francia történészgeneráció, az Annales-kör vezéralakja már 1955-ben és 1962-ben is feltűnést keltett a középkor szellemiségéről, 1982-ben pedig a kereszténység kiteljesedéséről írt könyveivel. 1995-ben jelentette meg a Szent Lajosról, majd 1999-ben az Assisi Szent Ferencről alkotott, hőseit sokrétűen bemutató monográfiáit.

Szent Ferencről írt könyvében elsősorban arra keres választ, hogy hol helyezkedik el Ferenc a 12–13. század fordulójának meghatározó időszakában, amikor egy modern és dinamikus középkor vette kezdetét, a feudális világ megújító és visszahúzó erői között, amikor a társadalom megújulása (amelynek egyik főszereplője volt) és a tradíciók őrzői (akikkel nem szállt szembe) összeütközésbe kerültek egymással, állandó meghasonlást okozva a földön járó ember és a szent között. Úgy ítéli meg, hogy a fellendülő városi és nemesi udvari kultúra fénykorában, amely egyben a szegénység, az alázat és a prédikáció új gyakorlatának korszaka is, lázadó szellemben, de nihilizmus nélkül, óvakodva az eretnekségtől, meghatározó szerepet játszott az új keresztény társadalom apostolává érő, frissen alapított koldulórendek felemelkedésében.

Ferenc, a Krisztust középpontba állító és a vele való azonosulásig jutó újfajta szentség mintaképe, a középkori történelem mindmáig legvonzóbb egyéniségei közé tartozik; nem csupán a vallásban, de az irodalomban, a képzőművészetben és a zenében is kifejeződő természetszemlélet megalkotójának tűnik. Az egyszerűség, az alázat és az átlagos külső benne erkölcsi tekintéllyel, presztízzsel és kivételes kisugárzással párosul, és olyan meghitt őszinteséggel lép elénk, hogy hozzá való viszonyunk egyszerre lehet vele azonosuló s a szentet imádvá tisztelő.

A szerző időrendben haladva ad áttekintést Szent Ferenc életéről, elhelyezve alakját korának történeti, társadalmi és kulturális közegében. Beszél megteréséről, a vándorprédikálás korszakáról, s főleg ellentmondásos viszonyáról III. Ince pápával, akinek *A világ megvetéséről* szóló pesszimista szellemiségű műve meglehetősen távol áll attól a szeretettől, amelyet Szent Ferenc érez a világ valamennyi teremtménye iránt. Úgy találja, hogy az az újszerűség, amely Ferenc üzenetében, életvitelében és apostoli működésében megnyilvánult, mindenekelőtt kortársaira gyakorolt elementáris hatást, elsősorban a 13. századi ferencesek világára. Le Goff, miközben a lehető legegyszerűbb, legvilágosabb formában mutatja be Szent Ferenc életének és írásainak — alakja értelmezésével szorosan összefüggő — problémáit, mindenképpen arra törekszik, hogy egy igazi, „földönjáró” szentet mutasson be korunk technikai csodák bűvöletében élő, gyakorlatiasan gondolkodó embernek.

Gazdag bibliográfia zárja a kötetet. Tizenkét oldalon Assisi városáról, Ferencről és életének eseményeiről készült festmények lenyomatai teszik még érdekesebbé ezt a rendkívül jelentős munkát. (Ford. Szilágyi András; *Európa Könyvkiadó*, Budapest, 2002)

FRIDECZKY FRIGYES

PRAKFALVI ENDRE: RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOMOK AZ EGYESÍTETT FŐVÁROSBAN

A színvonalas kiadványairól ismert *A mi Budapestünk* sorozat köteteként, a 2003. évi Ünnepi Könyvhétre jelent meg Prakfalvi Endre munkája, amely a magyar főváros számos katolikus temploma közül mutat be huszonhatot. A szerző érdekes és építészetiileg sokrétű periódust választott: a Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesítésétől napjainkig terjedő időszakban vizsgálja a főváros római katolikus templomépítését. Teljességre természetesen nem törekedhetett, hiszen valamennyi templom bemutatása lényegesen meghaladta volna a sorozat kötetének megszabott terjedelmét. Ugyanakkor jó arányérzékkel sikerült kiválasztania a legfontosabbakat, melyek építészeti stílusuk vagy más értékek révén kiemelten érdekesek.

A kötet lapjain a századforduló idején divatos eklektika mellett megjelenik a szecesszió (Lechner Ödön kőbányái Szent László-plébániatemploma), a Wälder Gyula nevével fémjelzett neobarokk (Villányi úti ciszterci Szent Imre-plébániatemplom), a Lechner Jenő neoklasszicista

tervei szerint épült Rezső téri templom. Részletes leírás olvasható a Szent István-bazilikáról, valamint a dr. Kotsis Iván tervei szerint 1931-re felépült, majd 1951-ben lerombolt városligeti Regnum Marianumról. Építészeti és liturgiai szempontból egyaránt érdekes az 1930-as évek Bauhausban gyökerező, annak modern stílusirányzatát tükröző városmajori Jézus Szíve-plébániatemplom és a pasaréti ferences templom (az előbbi Árkay Aladár és Árkay Bertalan, az utóbbi Rimanóczy Gyula munkája). A könyv felhívja a figyelmet a napjainkra építészeti torzová merevedett, és — úgy tűnik — végleg befejezetlen maradt hűvösvölgyi Magyar Szentföld-templomra (Molnár Farkas tervezése) is.

A Kádár-korszak igencsak szűk lehetőségei közötti fővárosi templomépítéseket a Farkasréti temető főbejáratával szemben 1977-ben létesült Mindenszentek-plébániatemplom (Szabó István alkotása) és a Csaba László tervezte, 1987-ben felszentelt békásmegyeri Boldog Özséb-plébániatemplom jelzi. A megíúsult budapesti világkiállítás vatikáni pavilonjának szánt, s végül a lágymányosi egyetemi negyed számára 1996-ban mégis felépített Magyar Szentek plébániatemploma (tervező Török Ferenc és Balázs Mihály) már a közelmúlt történéseit idézi.

Az építészeti leírás mellett — amennyire ezt a terjedelmi korlátok lehetővé tették — a szerző igyekszik bemutatni a templombelsők festészeti, szobrászati és iparművészeti ékességeit. Utóbbiak sorában Róth Miksa festett üvegablakai világsszínvonalon mérve is kiemelkedő értéket képviselnek. A kötet olyan elpusztult alkotásokra is utal, melyek a fennmaradt tervek alapján, eredeti helyükön újra elkészíthetők lehetnének (például az Örökimádók templomának néhány színes üvegablaka).

A Magyar Építészeti Múzeumban dolgozó Prakfalvi Endre építészettörténeti felkészültsége és bibliai ismeretei mellett érezhető biztonsággal mozog a római katolikus liturgia szabályai terén. Olvasmányos stílusban megírt munkája így nemcsak művészettörténeti, hanem egyházi szempontból is szakszerű tájékoztatást nyújt.

Az ízléses megjelenésű, angol illetve német nyelven is kiadott könyvet forgatva szólni kell Barka Gáborról, akinek művészi színvonalú színes felvételei külön élményt jelentenek. Végezetül egy nem lebecsülendő tény: a kötet magyar nyelvű változata, négyszáz forintos árával valóban mindenki számára elérhető. (*Városháza Kiadó*, Budapest, 2003)

PROHÁSZKA LÁSZLÓ

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR 1601 ELŐTTI NYOMTATVÁNYAINAK KATALÓGUSA

Nagy örömmel vettük kezünkbe a régen várt kötetet, amely a Szabó Ervin Könyvtár 15. és 16. századi könyveinek katalógusát tartalmazza. A majdnem két évtizedes munka gyümölcse szemmel láthatóan komoly súllyal fog rendelkezni a hazai régi könyves kutatásban, hiszen a vaskos kötet egyedülálló és izgalmas intézménytörténetet vetít elénk. A hatalmas munka a kötetet szerkesztő Klinda Mária pontosságra való törekvését, állhatatosságát és nem utolsósorban elmélyült ismeretét dicséri. A kötet első abban a reményeink szerinti hosszú sorban, amelyben sorra jelennek meg nagy múltú könyvtáraink minden igényt kielégítő részletes antikva-katalógusai, amelyek nélkül elképzelhetetlen 16. századi könyvkultúránk és olvasmánytörténetünk megértése. Így Klinda Mária kötete úttörő vállalkozás, nem egyszerű katalógusa, bibliográfiai leírása a Szabó Ervin Könyvtárban található ősnymtatványoknak és antikvárnak, hanem egy széles spektrumú tudáshalmaz, amelyet egyaránt boldogan forgat majd művelődés-, művészet-, könyv- és egyháztörténész.

A rövid bevezetőben átfogó ismertetést kapunk a majdnem száz éves, 1904-ben alapított könyvtár történetéről, az elmúlt időszak beszerzéseinek néhány értékesebb darabjáról és a fel-tárásról, a különgyűjtemény kialakításáról.

A katalógus szerkezete egyedi és minden részletre kiterjedő, ám rövid időn belül elsajátítható a világos struktúrában való keresés. Először a bibliográfiai adatokat közli — szerző, cím, szellemi közreműködők, impresszum, formátum —, majd a részletes és nagyon fontos kollációval folytatódik. Ezt a szakaszt a szakirodalmi hivatkozások zárják le. A régi könyvekkel foglalkozók különösképpen értékelni fogják a kollációt, amely sok esetben segíthet a csonka kötetek azonosításában.

A könyvészeti leírás után a példányleírás következik. A betűvel jelölték a hiányokat, esetleges pótlásokat, javításokat. B betűvel a kötésről olvashatók nagyon fontos információkat, koráról, színéről, díszítéséről és állapotáról kapunk adatokat. Itt érdemes megjegyezni, hogy a kötet végén egy mintaszerű tanulmány áll Rozsondai Marianne tollából, *Történeti könyvkötések a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban* címmel. A szerző részletesen tárgyalja a különböző német gótikus és budai reneszánsz kötések művészettörténeti hátterét. C betűnél a provenienciára vonatkozó adatokat kapunk időrendben.

A kézírásos bejegyzések eredeti helyesírással szerepelnek, de találhatunk tulajdonbélyegzőket, exlibriseket, régi jelzeteket. D betűvel jelölték a kérdéses kötet említésre méltó egyéb bejegyzéseit, amely a használatra és a szöveg interpretációjára hoznak érdekes példákat. E betűvel jelölték a gyűjtőkötethez tartozás jelölését. F betűnél találhatóak a példányra vonatkozó irodalmat. A legvégén pedig a könyv mai jelzete szerepel.

A kötetet haszonnal forgathatják az egyháztörténet iránt érdeklődők is. 1926-ban sikerült a könyvtárnak megvásárolni a *Missale Strigoniense* 1491-es brünni példányát (598), amelyhez több 16. században nyomtatott esztergomi misekönyv párosult (600–601). A következő évtizedben még egy értékes ősnymtatvánnyal gazdagodott a vallásos irodalom, a velencei nyomtatású *Legenda sanctorum* (495). A pálos rendhez kapcsolódó kötetek beszerzése is a 30-as években történt, ekkor került a könyvtárba például a rend *misekönyve* 1514-ből (596), vagy az 1540-ben nyomtatott *breviárium* (115). Érdekes kiemelni két neves pálos szerzetes, Gyöngyösi Gergely rendfőnök és Pesti Gáspár krakkói nyomtatású kolligátumát Ballagi Aladár bibliofil történész hagyatékából, amely eredetileg a csetochowai rendház tulajdonában volt (395 és 648). Ebből az időszakból származó beszerzés az ugyancsak pálos rendfőnök Hadnagy Bálint *Remete Szent Pál* életéről írt meghatározó munkája is, amelyet 1511-ben nyomtattak Velencében (396), s ezenkívül csak egy római példánya ismert még. Említésre méltó továbbá Michael de Hungaria strassburgi prédikációs-kötete 1494-ből (593), amely a következő évszázadban népszerűségnek örvendett. Laskai Osvát ferences szerzetes szentbeszédeinek ősnymtatványai (665) vagy a szintén ferences szerzetes Temesvári Pelbárt munkája (694) e bibliotéka ékességei.

Egy jó katalógus elképzelhetetlen pontos, részletes, s több szempontú keresést is lehetővé tevő mutatók nélkül. Klinda Mária könyve ebben a szolgáltatásban is példamutató. Természetesen megjelöljük a nyomdahelyek, nyomdászok és kiadók mutatóját, kapunk egy időrendi mutatót, egy nyelvi, tulajdonosi, ex libris-mutatót és konkordanciát a fontosnak tartott bibliográfiákról. A katalógus útmutatója angolul is megtalálható. Mindent összevetve Klinda Mária kiváló munkáját egyaránt haszonnal forgathatják a régi könyvek szerelmesei és a könyves szakma szakértői. (*Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár — Országos Széchényi Könyvtár*, Budapest, 2001)

FARKAS GÁBOR

SOMMAIRE

- LÁSZLÓ HAVAS: Le pape Sylvestre II et la Hongrie du roi Saint Étienne
 PÉTER TUSOR: L'histoire du „siège cardinalice” d'Esztergom
 MÁTÉ GÁRDONYI: L'auto-interprétation de l'Église Catholique Hongroise sous la dictature communiste
- Prose de Zsuzsa Vathy
 - Essai d'Endre Lábass et Dezső Tandori
 - Poèmes d'Aladár Lászlóffy et Pál Toldalagi

INHALT

- LÁSZLÓ HAVAS: Papst Silvester II. und Ungarn in der Zeit des heiligen Königs Stephan
 PÉTER TUSOR: Zur Geschichte des „Kardinalstuhls” von Esztergom
 MÁTÉ GÁRDONYI: Selbstverständnis der Ungarischen Katholischen Kirche in der Zeit des Parteistaates
- Prosa von Zsuzsa Vathy
 - Essay von Endre Lábass und Dezső Tandori
 - Gedicht von Aladár Lászlóffy und Pál Toldalagi

CONTENTS

- LÁSZLÓ HAVAS: Pope Silvester II. and the Hungary of St. Stephen
 PÉTER TUSOR: The History of the „Cardinal's Seat” of Esztergom
 MÁTÉ GÁRDONYI: The Self-Understanding of the Hungarian Catholic Church in the Communist Regime
- Prose by Zsuzsa Vathy
 - Essays by Endre Lábass and Dezső Tandori
 - Poems by Aladár Lászlóffy and Pál Toldalagi

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztő: BENDE JÓZSEF Szerkesztőségi titkár és tördelő: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ

Munkatársak: GÖRFÖL TIBOR (Teológia), HAFNER ZOLTÁN (Szépirodalom), ROCHLITZ KYRA (Mai meditációk)

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt. ÜLK, a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 1 évre 2.520,- Ft, fél évre 1.260,- Ft, negyed évre 630,- Ft. Egy szám ára 240,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 50,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 240 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- SÁGHY MARIANNE Versek és vértanúk. A római mártírkultusz
Damasus pápa korában (366–384)
- TÖRÖK JÓZSEF A tizenkettedik század
magyar egyháztörténete
- JACQUES LE GOFF Assisi Szent Ferenc
- PRAKFALVI ENDRE Római katolikus templomok
az egyesített Fővárosban
- A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
1601 előtti nyomtatványainak katalógusa

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Farkas Gábor, Frideczky Frigyes,
Jakab Attila, Petrás Péter és Prohászka László

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Az életkorok teológiája
- Erő és erőtlenség
- A summák világa
- Hellenizmus, judaizmus és kereszténység
- Kereszténység Kínában
- Fried István, Pákozdi István, Pór Péter,
Rónay László és Tüskés Tibor tanulmánya
- Báthori Csaba, Beney Zsuzsa, Saád Katalin,
Tandori Dezső és Vasadi Péter írása

ISSN 004260242-4

9 770042 602425